

Samfunnsspeilet

2/94

Temaer i dette nummer:

- **Kvinner og makt**
- Flytting hjemmefra
- Husholdninger
- TV- og filmvaner
- Videregående utdanning
- Forebyggende helsearbeid
- Oslo-regionens økonomi
- Fornavn og moter

Statistisk årbok 1994

Statistisk årbok 1994 kommer i salg fra slutten av juli.

Statistisk årbok er et leksikon i tall og gir faktaopplysninger om både tilstand og utvikling innen de fleste samfunnsområder som Statistisk sentralbyrå utarbeider statistikk for, over 550 tabeller på rundt 500 sider. Her får man totaloversikter, men også mer detaljert informasjon innen emnene og ned på fylke eller kommune.

Statistisk årbok er et nyttig oppslagsverk for næringsliv og offentlig administrasjon, for media og undervisning, – men også for enkeltpersoner for generell orientering om samfunnsspørsmål.

Statistisk årbok 1994 er til salgs hos alle bokhandlere.

Den kan også bestilles fra:

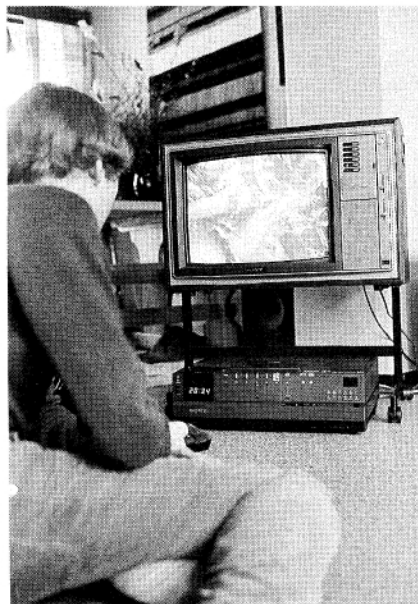
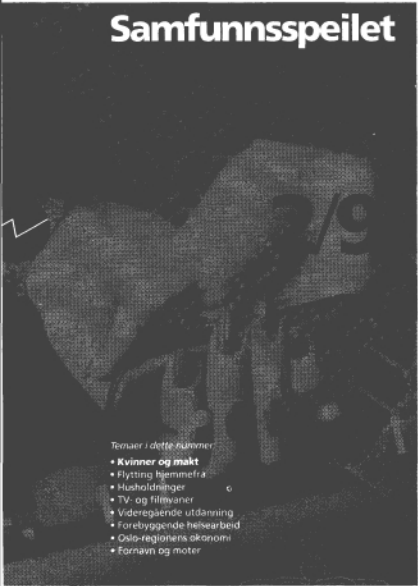
Statistisk sentralbyrå
Salg- og abonnementservice
Postboks 8131 Dep.
N-0033 Oslo

Telefon: 22 86 49 64
22 86 48 87
Telefax: 22 86 49 76

ISBN 82-537-4017-4
Pris kr 95,00

Statistisk sentralbyrå
Statistics Norway

Innhold

Kvinner med makt? <i>Randi Kjeldstad</i>	2
Ut av redet - utflytting i flere trinn <i>Inger E. Texmon</i>	9
Husholdninger i framtiden: Sterk økning i antall aleneboende <i>Nico Keilman</i>	16
Film- og TV-vanene: Når tilbudene øker og kontrollen minker <i>Odd Frank Vaage</i>	22
Ett skritt tilbake for å gå to fram? På kryss og tvers i den videregående skolen <i>Jens B. Grøgaard</i>	28
Forebyggende helsearbeid - til de som trenger det mest? <i>Jon Erik Finnvold</i>	40
Vekst i økonomisk aktivitet for Oslo-regionen fra slutten av 1992 <i>Stig E. Omre og Per Schanche</i>	47
Fornavn: Tradisjon og moter gjennom 100 år <i>Jørgen Ouren</i>	51

Samfunnsspeilet
Nr. 2/1994 - 8. årgang

Redaksjon: Gunvor Iversen (ansv. red.), Kirsti Huserbråten (red.), Hege Kitterød, Randi Kjeldstad.
Redigering: Åshild Lønhøiden, Liv Hansen, Solfrid Michaelsen. **Design omslag/maler:** Enzo Finger Design.
Trykk: Lobo Grafisk. **Priser:** Pr. år kr 145,-. Enkeltnr. kr 45,-.
ISSN 0801-7604. ISBN 82-537-4019-0.

Artikler i tidsskriftet kan ikke uten videre tas som uttrykk for Statistisk sentralbyrås oppfatning.

Ved bruk av stoff fra tidsskriftet, oppgi kilde: Samfunnsspeilet/Statistisk sentralbyrå.

Omslagsfoto: Kent Klich/Samfoto.
Øvrige foto: S. 2: Jan Petter Lynau/VG. S. 10: Trygve Bølstad/Samfoto. S. 22: Rune Lislerud/Samfoto. S. 44: Bernt Eide/Samfoto.

Kvinner med makt?

2

I Norge og i Norden er kvinner i dag sterkt representert i viktige lederposisjoner i politikken og i de parlamentariske organer. Men hva med de andre arenaene hvor makt utøves i det offentlige liv? Denne artikkelen viser at andelen kvinner i lederstillinger varierer sterkt på ulike områder i samfunnet, med politisk valgte toppstillinger og toppstillinger i næringslivet som ytterpunkter.

Randi Kjeldstad

"Spørsmålet om ledelse har alltid vært av avgjørende betydning for kvinners stilling. Det er avgjørende fordi offentlig deltakelse og lederskap, mer enn andre forhold, synliggjør fravær av likestilling mellom kvinner og menn. Overalt der makt utøves, er kvinner svakt representert. Det gjelder så vel i i-land som i u-land".¹

I dag utgjør kvinnene under 10 prosent av parlamentsmedlemmene, 4 prosent av regjeringsmedlemmene og under 5 prosent av lederne i internasjonale organisasjoner og store foretak i verden (Unifem News 1.3, 1993). Ut fra likestillingsbetraktninger opplever svært mange skjevfordelingen i maktposisjoner mellom kjønnene som urettferdige. Ofte framheves dessuten kvinners lave deltakelse i styre og stell som en av de viktigste hindringene for å løse de økonomiske, menneskelige og økologiske problemer verden står overfor (Helgesen 1993).

Kvinner på topp i politikken....

Norden og Norge har i de fleste øyne vært sett på som foregangsland i likestilling. En grunn til at utlendinger "looked to Norway" tidvis også før OL, var vårt "verdensmesterskap" i kvinnelige ministre. Som en følge av "kvinnerevolusjonen" i politikken på midten av 1980-tallet og de påfølgende årene, fikk vi kvinnelig statsminister og tilnærmet fifty-fifty kvinner og menn i regjeringen. I dag har vi (har nylig hatt) kvinnelige partiledere i de største politiske partiene og kvinnelig stortingspresident. Samtidig er 42 prosent (8 av 19) av medlemmene i regjeringen, 39 prosent av stortingsrepresentantene, 29 prosent av kommunestyre- og 39 prosent av fylkestingsmedlemmene kvinner. Kvinneandelen i regjeringen er høyere i Norge enn i de øvrige nordiske land, mens andelen i kommunestyre og fylkesting er noenlunde lik i hele Norden, bortsett fra Island, hvor ca. en av fire folkevalgte og en av ti regjeringsmedlemmer er kvinne (Nordisk ministerråd 1994 a).

...men ikke i forvaltningen

Det øverste ansvaret for forvaltningen av politiske vedtak ligger imidlertid fremdeles alt overveiende i menns hender. Også på dette området er forholdene i de nordiske land ganske like. I Norge anno 1994 er to av ti faglige sjefer i departementene og tre av ti fylkesmenn kvinner.

Tabell 1: Kvinneandel i Stortinget, kommunestyre, fylkesting, i regjeringen, blant samtlige departementsråder og fylkesmenn. Prosent. 1994

	Kvinneandel Prosent	Totalt antall kvinner og menn
Stortinget	39	165
Kommunestyre	29	13 073
Fylkesting	39	991
Regjering (inkl. statsmin.)	42	19
Departementsråder	22	18
Fylkesmenn	28	19

Kilde: SSB Valgstatistikk, Statskalenderen og Administrasjonsdepartementet

Flere kvinner inn i rettsapparatet

Den politiske kvinnerevolusjonen på 1980-tallet har medført store forskyvninger i maktbalansen mellom kjønnene så vel i den lovgivende som i den utøvende statsmakt. Hva så med den dømmende? Av jurister i påtalemyndigheten var det ingen kvinner i 1980. I 1992 var 13 prosent kvinner. Også blant dommerne utgjorde kvinnene 13 prosent, en fordobling av andelen siden 1980. Økningen i antall kvinner har først og fremst kommet i de lavere rettsinstanser, i herreds- og byretten. (Kilde: Justisdepartementet.) Med utnevnelsen av det fjerde kvinnelige medlem i høyesterett (av i alt 19) i 1994, ligger imid-

lertid kvinneandelen høyere her enn blant embetsdommerne i lavere rettsinstanser.

Media domineres av menn

I tillegg til de tre statsmakter er det minst to arenaer som har stor betydning for fordeling av makt og innflytelse i samfunnet, nemlig media og det økonomiske liv, nærmere bestemt de store private foretakene. Det er grunn til å tro at virksomheten i media og blant "kjernetroppene" i næringslivet i økende grad er avgjørende for samfunnsutviklingen og for enkeltmenneskers liv.

Media blir gjerne kalt den fjerde statsmakt. Svært ofte er det media som setter dagsorden for den politiske debatt. Informasjon siles gjennom media, og makt over media er for en stor del ensbetydende med makt over folks virkelighet. Hvem som formidler denne virkeligheten, eller hvem som bestemmer hvilke deler av den som skal formidles, har betydning for hva som settes under debatt, hvilke avgjørelser som tas, og hvilke holdninger og meninger som får gjennomslag.

I 1993 var en av tre norske journalister (medlemmer av Norsk journalistlag) kvinne, en økning fra en av fem i 1981. Lavest er kvinne-representasjonen i dagspressen og høyest i fagpressen.

De viktigste maktposisjonene i media, de som har makt til å sile, prioritere og refusere informasjon, nemlig redaktørene, er fortsatt menn. Bare 9 prosent av norske redaktører (medlemmer i Norsk redaktørforening 1993, inkluderer ikke redaktører i fagpressen) er kvinner. Kvinnene utgjør hhv. 5 og 13 prosent av redaktørene i dagspressen og radio/tv, mot 41 prosent i ukepressen.

Organisasjonene i arbeidslivet: Høy kvinneandel blant medlemmene - lav blant lederne

I 1992 utgjorde kvinnene 41 prosent av medlemmene i LO (Landsorganisasjonen) og AF (Akademikernes Fellesorganisasjon) og 65 prosent i YS (Yrkesorganisasjonenes Fellesorganisasjon). Med tanke på at kvinnene utgjør ca. 45 prosent av alle sysselsatte, tyder disse tallene på en tilnærmet lik organiseringsgrad blant kvinner og menn. Den ulike kjønnsfordelingen i de ulike forbundene avspeiler imidlertid det kjønnsdelte arbeidsmarkedet, hvor kvinner gjennomgående arbeider i andre yrker og næringer enn menn, og dermed delvis sogner til andre organisasjoner. I grove trekk finner vi de samme kjønnskillene på arbeidsmarkedet og tilsvarende kjønnskiller blant medlemmer i arbeidstakerorganisasjonene i alle de nordiske land (Nordisk ministerråd 1994 a).

Kvinnerevolusjonen i de politiske og parlamentariske organene har imidlertid i liten grad nedfelt seg i ledersjiktet i de store faglig-politiske organisasjonene. Mønsteret er temmelig likt i alle de nordiske landene: Kvinnerepresentasjonen i fagforeningsledelsene tilsvarer gjennomgående det

Tabell 2: Kvinneandel blant medlemmer og styre i de store arbeidstakerorganisasjonene. Prosent. Antall medlemmer totalt i 1 000. 1993

	Kvinneandel medlemmer	Kvinneandel styre	Antall medlemmer
LO	41	20	779
YS	65	29	194
AF	41	56	219

Kilde: De respektive organisasjoner

halve, eller mindre, av hva kvinneandelen blant medlemmene skulle tilsi (ibid.). Det viktigste unntaket er AF i Norge, hvor kvinneandelen i ledelsen overskrider kvinneandelen blant medlemmene (hhv. 56 og 41 prosent).

Næringslivets Hovedorganisasjon (NHO), representerer de aller fleste arbeidsgivere i det private næringsliv (ca. 11 000 medlemsbedrifter med ca. 400 000 arbeidstakere i 1993). Medlemsenheten er bedrift og ikke person eller eier, slik at man ikke kan operere med oversikt over kjønnsfordelingen blant medlemmene på samme måte som i arbeidstakerorganisasjonene. Av hovedstyrets 84 medlemmer er imidlertid bare seks kvinner i 1994 (dvs. 7 prosent). I arbeidsutvalget er en av ni representanter kvinne. (Kilde: NHO.)

Usikker kunnskap om makteliten i næringslivet

Ut fra utvalsundersøkelser som arbeidskraftundersøkelsene (AKU) og levekårsundersøkelsene i Statistisk sentralbyrå og fra ulike andre undersøkelser/datakilder får vi svært forskjellige inntrykk av kvinnes posisjon blant toppene i arbeids- og næringslivet. Det er imidlertid grunn til å tro at kvinneandelen blant lederne er høyere i offentlig enn i privat sektor. Ifølge levekårsundersøkelsene kan det faktisk se ut til at kvinneandelen blant topplederne i privat sektor har sunket på 1980-tallet (fra 1983 til 1991), mens den i offentlig sektor har økt relativt kraftig (Kjeldstad og Lyngstad 1993). Men mens kvinneandelen blant lederne i offentlig og privat sektor for en stor del avspeiler ulik kvinneandel blant alle sysselsatte i de to sektorene, kan de ulike utviklingstendensene på 1980-tallet ikke tilskrives slike forhold.

Tabell 3: Kvinneandel blant (topp-) lederne i arbeidslivet ifølge ulike datakilder. Kvinneandel av alle sysselsatte (AKU). Prosent

	Offentlig sektor		Privat sektor	
	Kvinneandel av ledere	Kvinneandel av alle sys.satt	Kvinneandel av ledere	Kvinneandel av alle sys.satt
AKU ¹				
1993	35	60	20	38
Levekår ²				
1991	20		14	
NHO ³				
1992 (led.stil)			10	
NHO ⁴				
1992 (ass.dir)			4	
Kapital ⁵				
1994, (enhet=bedrift)			67/10 000=7 promille	

1 Personer med ledende stilling er ifølge AKU personer som innehar en stilling hvor ledelse av andre inngår som en dominerende del av arbeidet.

Klassifiseringen bygger på Nordisk yrkesklassifisering (NYK), og er basert på egenskaper ved yrkesgruppen, ikke ved den enkelte person.

Selvstendige næringsdrivende registreres i ledende stilling, herunder f. eks. bønder og kioskeiere. Definisjonen av ledende stilling i AKU vil derfor favne flere enn den mer gjengse oppfatning av begrepet skulle tilsi. Dette får særlig konsekvenser for andelen ledere i privat sektor. Hvordan det slår ut mht. kjønnsfordelingen blant lederne, er imidlertid vanskelig å si.

2 Levekårsundersøkelsene gir opplysninger om intervjupersonenes subjektive oppfatning av sin stilling. Den intervjuete angir om hun eller han anser seg å ha en overordnet stilling, som arbeidsleder, mellomleder eller toppleder. Her er bare andelen som oppgir å være toppleder tatt med. Den intervjuete oppgir også selv om vedkommende er sysselsatt i privat eller offentlig sektor.

3 Kvinneandel i ledende stillinger blant kontorfunksjonærer i NHOs medlemsbedrifter. Kilde: NHO.

4 Kvinneandel av assisterende direktører og disponenter blant kontorfunksjonærer i NHOs medlemsbedrifter. Kilde: NHO.

5 Tall fra en gjennomgang bladet Kapital har gjort av andel av landets 10 000 største aksjeselskaper som har kvinne som øverste daglige leder. Informasjonen er hentet fra "Norges største bedrifter", utgitt av Økonomisk Literatur Norge AS. Dataene er fra 1992 og omfatter bedrifter helt ned til ca. ti ansatte. Kilde: Kapital nr. 5, 1994.

Det er flere grunner til at tall på ledere i arbeidslivet varierer sterkt fra undersøkelse til undersøkelse. Definisjonen av leder kan variere. Det er derfor viktig å klargjøre hvil-

ket ledelsesnivå vi ønsker opplysninger om. Opplevelsen av, og definisjonen av, lederskap kan også variere fra individ til individ og fra organisasjon til organisasjon. Videre har det stor betydning hvilke type enheter som inngår i undersøkelsen: Ønsker vi å vite hvor stor andel kvinnene utgjør av alle ledere på et visst nivå, eller vil vi f.eks. vite hvor stor andel av alle bedrifter som har kvinnelige ledere på et gitt nivå? Omfang av undersøkelsen er også viktig: Ønsker vi å vite noe om hele arbeidsmarkedet/næringslivet, eller er deler av næringslivet mer interessant enn andre? Endelig er det å framskaffe kunnskap om maktforholdene i det økonomiske liv, særlig det private, forbundet med en rekke problemer. I det private næringslivet er ofte lederskap og eierinteresser nært vevet sammen, og det kan være problematisk å vite hvilke posisjoner det knytter seg makt og innflytelse til. I mange tilfeller er eiendomsforholdene innfløkte. I tillegg kan det av skatte- og avgiftsmessige grunner være uvilje mot innsyn i makt- og eiendomsforholdene i deler av det private næringsliv.

Undersøkelse av kvinnelige ledere i de 200 største private foretak i Norge

For å bidra til noe mer kunnskap om kjønns sammensetningen blant lederne i næringslivet fikk de nordiske statistiske sentralbyråene i oppdrag av Nordisk ministerråd å innhente opplysninger om antall kvinner og menn i toppledelsen i store private foretak. Oppdraget var svært begrenset, og hvert land ble henstilt til å samle opplysninger ut fra de enklest tilgjengelige muligheter. Innsamlingsprosedyren ble dermed ikke identisk i de fem landene. Tall fra de ulike landene lar seg imidlertid sammen-

Om undersøkelsen

Forespørsel om opplysninger ble sendt til de 200 største private foretakene i Norge målt etter antall årsverk i 1992. Tilfredsstillende opplysninger ble mottatt fra 139, dvs. 70 prosent av foretakene. (Frafallet var høyest blant de 100 største foretakene, med en svarprosent på 64 mot 75 prosent blant de 100 "nest største". Det er imidlertid ingen grunn til å tro at skjevheten har vesentlig betydning for analysen. Frafallet har heller ikke medført skjevhet av betydning mht. geografi, næringsgruppe eller eierform.) Foretakenes navn og adresse, størrelse (årsverk og omsetning), eierform og næring ble hentet fra Det sentrale bedrifts- og foretaksregister i Statistisk sentralbyrå².

Et **foretak** er en institusjonell enhet som omfatter all virksomhet som drives av samme eier. Det kan bestå av en eller flere bedrifter (for nærmere defini-

sjon av begrepene foretak og bedrift, se Statistisk sentralbyrå 1983).

Statlig, kommunalt og fylkeskommunalt eide foretak er holdt utenfor (det gjelder imidlertid ikke aksjeselskap med større eller mindre offentlig eierandel). På grunn av manglende opplysninger i registeret er dessuten enkelte næringer holdt utenfor. Dette antas å ha marginal betydning for de fleste næringenes del, fordi de aktuelle foretakene i liten grad er privat næringsdrift og/eller det er snakk om relativt små foretak.

Den største feilkilden antas å ligge i at bank-, finans- og forsikringsvirksomhet ikke er tatt med pga. manglende registeropplysninger. Innen disse næringene er det en del store foretak og, etter alt å dømme, noe sterkere innslag av kvinner på alle nivå i organisasjonen enn i det utvalget som er foretatt.

Den gjennomsnittlige omsetningen er på drøyt 2 milliarder kroner. En tredjedel har hovedkontor/adresse i Oslo. Foretakene er alt overveiende (80 prosent) organisert som aksjeselskap og er relativt konsentrert innenfor et fåtall næringer. Ett av fem foretak (21 prosent) produserer verkstedprodukter, 14 prosent nærings- og nytelsesmidler, 10 prosent treforedlingsprodukter og grafiske produkter, mens 12 prosent tilhører næringene varehandel/hotell og restaurant.

Kvinnene utgjør 27 prosent av alle sysselsatte i foretakene i undersøkelsen. Ifølge tall fra nasjonalregnskapet utgjør kvinnene 39 prosent av alle sysselsatte i privat sektor i 1992. Kvinneandelen er således langt lavere i de største foretakene enn gjennomsnittet i det private næringslivet. Det er dermed grunn til å vente at kvinneandelen også blant lederne er lavere i de store foretakene enn i privat sektor for øvrig. De tallene som presenteres nedenfor, er derfor ikke representative for næringslivet som sådan og heller ikke for det private næringsliv. De forteller imidlertid noe om maktbalansen mellom kjønnene på sentrale og viktige - kanskje de viktigste - arenaene for maktutøvelse i dag.

Få kvinner i foretakenes styrer
Ifølge lov om aksjeselskap av 4. juni 1976 skal alle aksjeselskap ha et styre med minst tre medlemmer. Styret velges av generalforsamlingen som består av selskapets eiere. Sammen med administrerende direktør utgjør styret toppledelsen i selskapet. Forvaltningen av selskapets anliggender hører under styret, bl.a. tilsetting av administrerende direktør. I store selskap kan administrerende direktør og styreformann ikke være en og samme person, men administrerende di-

ligne i grove trekk. Her skal vi hovedsakelig presentere den norske undersøkelsen. (For nærmere beskrivelse av gjennomføringen av undersøkelsene i de øvrige landene henvises til Nordisk ministerråd 1994 b.)

Undersøkelsens formål har vært å øke kunnskapen om fordeling av maktposisjoner mellom kjønnene i det private næringsliv. De viktigste maktposisjonene ble bestemt til å omfatte styremedlemmer, medlemmer i bedriftsforsamling/representantskap, generaldirektør/administrerende direktør, den øvrige

administrative toppledelsen, leddet etter toppledelsen og andre med betegnelsen sjef i de største private foretakene i Norge ved årsskiftet 1992/93.

De største private foretakene: Sentralt beliggende og sterkt mannsdominert

I hvert av de 200 største foretakene blir det utført i gjennomsnitt 880 årsverk, og antallet sysselsatte ligger på 900 i gjennomsnitt. At antall ansatte tilnærmedesvis tilsvarende antall årsverk, tyder på at deltidsarbeid er lite utbredt i disse foretakene.

rektør har rett til å delta, og deltar oftest i selskapets styremøter.

Så godt som alle foretakene i undersøkelsen oppgav å bli ledet av et styre som bestod av i gjennomsnitt åtte medlemmer. 10 prosent av styremedlemmene var kvinner, og de var alt overveiende i mindretall i styrene. I bare ni av de 139 foretakene (6 prosent) utgjorde kvinnene tre eller flere av styrets medlemmer. Disse foretakene hadde en kvinneandel blant de sysselsatte på gjennomsnittlig 43 prosent, dvs. langt over gjennomsnittet for alle de store foretakene, og var alt overveiende foretak innen servicenæringene.

Ingen kvinnelig administrerende direktør

Samtlige administrerende direktører i undersøkelsen er menn. Det totale fraværet av kvinner blant de øverste lederne er slående i seg selv. I tillegg er det slående både i forhold til kjønnsfordelingen blant de sysselsatte, og, hvis vi antar at kvinneandelen blant styremedlem-

mene sier noe om kvinnes andel av eierinteressene, i forhold til kjønnsfordelingen av eierinteresser i selskapene. Men akkurat her må det tas sterke forbehold idet undersøkelsen ikke gir opplysninger om hvilke interesser det enkelte styremedlem representerer, eierne eller de ansatte.

Hvert femte medlem i bedriftsforsamlingene er kvinne

Som grunnregel skal det i store selskaper ifølge aksjeloven velges en bedriftsforsamling på 12 medlemmer eller mer, bestående av to tredjedeler valgt på selskapets generalforsamling og en tredjedel valgt av og blant de ansatte. Bedriftsforsamlingen skal føre tilsyn med styrets og administrerende direktørs forvaltning av selskapet.

Foretakenes bedriftsforsamlinger bestod i 1992/93 i gjennomsnitt av 22 medlemmer, hvorav kvinnene utgjorde 20 prosent.

Økende kvinneandel på lavere ledelsesnivåer

Store foretak har gjerne et hierarki av ledere. En del foretak består av flere bedrifter, andre av en rekke underavdelinger, alle med sine respektive ledere. Gjennomgående er at kvinneandelen blant lederne øker når man beveger seg til de noe lavere nivåer i ledelseshierarkiet.

I gjennomsnitt oppgav foretakene å ha syv toppledere på det administrative nivået etter administrerende direktør. Av disse utgjorde kvinnene drøyt 4 prosent. Hvert femte foretak hadde en eller flere kvinner representert på dette ledelsesnivået. I 7 prosent av foretakene utgjorde kvinnene 20 prosent eller mer av toppledelsen (administrerende direktør unntatt). Dette var alt overveiende foretak

innen service eller kvinne-dominert industri, som nærings- og nytelsesmiddelindustri.

På nivået etter toppledelsen utgjør kvinnene 10 prosent av lederne som har titler som disponent, avdelingssjef, avdelingsdirektør, daglig leder, regionsjef, fagdirektør mv. På neste nivå utgjør de 14 prosent. Eksempler på titler her er personal-sjef, soussjef, seksjonssjef og operasjonssjef.

Få kvinner på toppen i næringslivet - ikke spesielt for Norge

Nordisk ministerråds undersøkelse av lederne i det private næringsliv viser at forholdene i Norge føyer seg pent inn sammen med de øvrige nordiske land. Den nordiske undersøkelsen, som omfatter de 100 største foretakene i det enkelte land, er, som nevnt, ikke direkte sammenlignbar landene imellom. Bl.a. er det noe variasjon i hvilke næringsgrupper og ledelseskategorier som inngår (se Nordisk ministerråd 1994 b). Det generelle bildet er likevel ganske likt: Kvinnene utgjør 2 prosent eller mindre av de administrerende direktørene, rundt 10 prosent eller mindre av styremedlemmene og toppsjefene utenom administrerende direktør.

Få kvinnelige ledere - mange forklaringer

Mange års diskusjon om hvorfor kvinner er så lavt representert på maktarenaene i samfunnet har ikke resultert i klare eller entydige svar. Ulike eller tilsynelatende motstridende teorier behøver da heller ikke å utelukke hverandre. Snarere er det mest sannsynlige at årsakene og sammenhengene på dette området, som på de fleste andre områder i samfunnet, er å finne i en rekke mer eller mindre grunnleggende forhold. Likevel er det

Tabell 4: Kvinneandel blant styremedlemmer, administrerende direktører, medlemmer i bedriftsforsamlinger og øvrige ledere i de 200 største private foretak i Norge. Prosent. 1992/93

	Kvinneandel	Totalt antall kvinner og menn
Styremedlemmer	10	1 018
Medlemmer i bedr. forsamling	20	1 462
Administrerende direktører	-	153
Den øvrige administrative toppledelse	4	922
Ledd etter toppledelsen	10	2 621
Andre med betegnelsen sjef	14	6 209

fristende i denne sammenhengen å stille spørsmålstegn ved hvorfor kvinnene deltar på toppene **på enkelte maktarenaer og ikke på andre**. Av de områdene i samfunnet som er belyst i denne artikkelen, representerer det parlamentariske system og de store private foretakene ytterpunkter i så måte.

I all enkelhet kan vi skille mellom tre hovedtyper av forklaringer på hvorfor kvinner og menn i ulik grad innehar lederposisjoner:

- **Biologisk relaterte forklaringer**, hvor det mest grunnleggende elementet er menns og kvinners ulike roller i forhold til barnefødsler og -omsorg. Til tross for viktige endringer i kjønnsrollemønsteret og arbeidsdelingen i familiene de senere år innebærer det nok fortsatt i dag strengere krav til planlegging og organisering av dagliglivet, og en større samlet arbeidsinnsats, for kvinner enn for menn som ønsker å satse på en eller annen karriere i det offentlige liv (jf. intervju med kvinnelige sjefen i Kapital 1994:5).

- **Kulturelt relaterte forklaringer**, hvor man legger vekt på utbredte oppfatninger om kvinners og menns ulike egenskaper, noe som igjen antas å innebære at kvinnelige og mannlige ledere har ulike lederstiler. For eksempel er det en utbredt oppfatning at kvinnelige ledere er mer medarbeiderorientert enn mannlige ledere, mens mannlige ledere i større grad er orientert mot effektivitet og oppgaveløsning. (For nærmere diskusjon av forskjeller i menns og kvinners leder-egenskaper, se Amble 1993, Brandser 1993 og Husmo 1993. Her vises til ytterligere litteratur om emnet.)

Næss (1994) tar utgangspunkt i slike oppfatninger av kvinnelige og

mannlige egenskaper og hevder at strukturelle forhold i den enkelte organisasjon er bestemmende for hvilke lederegenskaper som foretrekkes. Ifølge Næss utgjør kjønns-sammensetningen i en organisasjon eller bedrift en viktig strukturell ramme for ulike typer lederskap.

- **Strukturelt relaterte forklaringer** setter organisatoriske og institusjonelle kjennetegn ved de ulike maktarenaene i fokus. Det er vel hevet over tvil at enkelte organisasjoner er mindre åpne for endring og nye impulser enn andre. For eksempel hevder Kvande og Rasmussen (1987 og 1990) at strengt hierarkisk organiserte bedrifter hemmer kvinners avansementsmuligheter.

En annen type strukturell forklaring kunne være at arenaer og organisasjoner som taper mot andre med hensyn til innflytelse og makt i samfunnet, vil være mer åpne for å rekruttere kvinner - eller omvendt, at organisasjoner/arenaer som i stor grad rekrutterer kvinner, taper makt relativt til andre. Onde tunger vil ha det til at dette skjer i politikken i dag. Skjeie (1991) finner imidlertid ingen indikasjon på at dette er tilfellet i norsk politikk.

Kultur og struktur viktig for å forstå kvinners posisjon i næringslivet

Biologisk relaterte forklaringer kan ikke utelukkes å ha betydning for at kvinner og menn i ulik grad innehar maktposisjoner i samfunnet. Det er imidlertid lite trolig at slike forklaringer er fruktbare for å forstå hvorfor kvinner deltar på enkelte arenaer og ikke på andre. For eksempel er det liten grunn til å tro at det er forbundet med større problemer å kombinere barneomsorg med en lederstilling i en stor be-

drift eller høyeste embetsstilling i et departement enn med et toppverv i politikken, f. eks. som minister.

Oppfatninger eller stereotypier angående kvinners og menns lederstil eller lederevner kan ha betydning, både for hva slags stillinger og oppgaver kvinner søker til og hvilke stillinger og oppgaver som åpnes opp for kvinner. Om den gjengse oppfatningen er at egenskaper som konkurransevillje og -evne, usentimentalitet, målrettethet og evne til strategisk tenkning er avgjørende for en administrerende direktør, og at dette er typisk mannlige, og ikke kvinnelige, egenskaper, vil disse posisjonene for en stor del være stengt for kvinner. Det er vel grunn til å tro at det fins slike kulturer og oppfatninger omkring den gode leder på viktige arenaer i samfunnet.

Endelig er det grunn til å anta at organisatoriske forhold har betydning for kvinners karrieremuligheter på ulike arenaer. Det kan synes som om parlamentariske organer, hvor "grasrota" fremdeles har avgjørende innflytelse, er mer åpne for endring enn mange av produksjons- og næringslivets (hoved)-organisasjoner. De siste tiårenes offentlige likestillingsdebatt har nok i vesentlig grad bidratt til å åpne for økt kvinneheltaking i politikken. Samtidig har organisatoriske tiltak som kvotering av kvinner i de fleste politiske posisjoner hatt stor betydning. En aktiv likestillingspolitikk som nedfeller seg i regler og organisatoriske retningslinjer, kan, som vi har sett i deler av offentlig sektor, vise seg å være en nødvendig forutsetning for større likedeling av makt mellom kvinner og menn også på andre samfunnsområder. Men at det ikke er en tilstrekkelig forutsetning, vi-

ser for eksempel den lave andelen kvinner blant topplederne i den offentlige administrasjonen, nemlig blant departementsrådene.

1. Uttalt av D. N. Sadik i Unifem News, 1.3. 1993, fritt oversatt av Randi Kjeldstad.

2. Takk til Jan Furseth og medarbeidere ved Seksjon for bedriftsregister, Lillian Flekke og medarbeidere ved Seksjon for intervjuundersøkelser og Liv Hansen, Seksjon for demografi og levekår, Statistisk sentralbyrå, for gode råd og teknisk hjelp til å gjennomføre undersøkelsen.

Litteratur

Amble, Nina (1993): "Leder og kvinne. Hva handler det om?" I *Nytt om kvinneforskning* 1/93.

Brandser, Gry Cathrin (1993): "Kvinner og lederskap - hva skal kjønn bety?" I *Nytt om kvinneforskning* 1/93.

Helgesen, Sally (1993): "The Female Advantage." I *Unifem News* Vol. 1, No. 3, 1993.

Husmo, Marit (1993): "Feminisering av den kvinnelige lederen." I *Nytt om kvinneforskning* 1/93.

Kapital nr. 5, 1994.

Kjeldstad, Randi og Jan Lyngstad (1993): *Arbeid, lønn og likestilling*. Universitetsforlaget (i samarbeid med Statistisk sentralbyrå).

Kvande, Elin og Bente Rasmussen (1987): *Faglig dyktighet ikke nok - velg arbeidsplass med omhu*. Intervju i Likestillingsrådet og Læreropplæringsrådet i Norge: Kvinner og ledelse, februar, 1987.

Kvande, Elin og Bente Rasmussen (1990): *Nye kvinneliv. Kvinner i menns organisasjoner*. Ad Notam.

Lov om aksjeselskap av 4. juni, 1976.

Nordisk ministerråd (1994 a): *Women and Men in the Nordic Countries*. Under utarbeidelse. Utkommer sommeren 1994.

Nordisk ministerråd (1994 b): *Kvinner og menn i ledende stilling i det private næringsliv i Norden* (arbeidstittel). Rapport fra en nordisk undersøkelse. Under utarbeidelse. Utkommer sommeren 1994.

Næss, Sturle (1994): *Kjønn og ledelse*. LOS-notat 94/1.

Skjeie, Hege (1991): *Women's Advance in Norway*. I New Left Review No. 187.

Statistisk sentralbyrå (1983): *Standard for næringsgruppering*. SNS nr. 2.

Unifem News (1993): Vol. 1, No. 3.

Randi Kjeldstad er forsker i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for demografi og levekår.

Ut av redet - utflytting i flere trinn

Til tross for at stadig færre unge er i lønnet arbeid, ser det ikke ut til at de dermed blir boende hjemme lenger. Alderen ved det endelige oppbruddet hjemmefra har vært nokså uendret de par siste tiårene, mens flyttealderen var atskillig høyere for dem som var født tidlig i vårt århundre. Stadig forlater jentene foreldrehjemmet tidligere enn guttene. Flytting hjemmefra skjer ofte i flere trinn, og det er langt flere gutter enn jenter som flytter hjem igjen etter en første utflytting.

Inger E. Texmon

Oversikten over ungdoms flytting fra foreldrehjemmet har vært mangelfull

At de aller fleste blant etterkrigskullene forlot oppveksthjemmet før midten av 20-årene, er nokså velkjent. En presis beskrivelse av flyttemønsteret for denne ungdomsgenerasjonen har derimot ikke vært tilgjengelig. Selv om det er en viktig milepæl å bryte opp hjemmefra, er denne demografiske begivenheten lite studert og forstått helt fram til de siste årene. Dette kan fastslås både utfra norsk og internasjonal demografisk litteratur (Avery, Goldscheider og Speare 1990, Texmon 1993).

Det er et par særlig gode grunner til dette. For det første falt det endelige oppbruddet hjemmefra sammen med giftermålet for et flertall av dem som var født tidlig i vårt århundre, og ble følgelig ikke ansett som en selvstendig demografisk begivenhet. En annen grunn er at den reelle utflyttingen hjemmefra ikke dekkes særlig godt av tradisjonelle demografiske data - som folkeregister og folketelling.

Når heller ikke intervjudata uten videre gir et fullgodt bilde av ungdommens utflytting, er det fordi flytting fra foreldrehjemmet ikke er entydig definert. Mange flytter hjem igjen til foreldrene etter et midlertidig opphold utenfor foreldrehjemmet, eller utflyttingen kan skje gradvis. De eksisterende datakildene har dermed vært sprikende og motstridende på en del punkter.

Høsten 1992 ble det imidlertid laget en spørsmålssekvens om flytting fra foreldrehjemmet til den første Omnibusundersøkelsen i SSBs regi. Med disse spørsmålene hadde vi til hensikt å kartlegge flytteprosessen noe bedre enn øvrige datakilder hadde gjort. Det er

resultatene fra denne spørsmålssekvensen som i første rekke er utgangspunkt for siste del av artikkelen, mens de viktigste alternative kildene bidrar til en samlet oversikt i den første delen.

Om kildene

Både *familiestatistikk*, som er en del av den løpende befolkningsstatistikken, og *folketellingene* gir opplysninger om hvor mange unge som er registrert bosatt sammen med foreldrene. Grunnlaget for dette er flyttemeldingene til *Det sentrale folkeregistret*. Ungdom som er under utdanning, skal ikke melde flytting uten at det skjer ved giftermål eller kjøp av bolig. Om en utflytting skjer ved start av samboforhold, blir dette heller ikke meldt til registeret, som dermed har høyere tall for hjemmeboende ungdom enn den faktiske utflyttingen skulle gi grunnlag for.

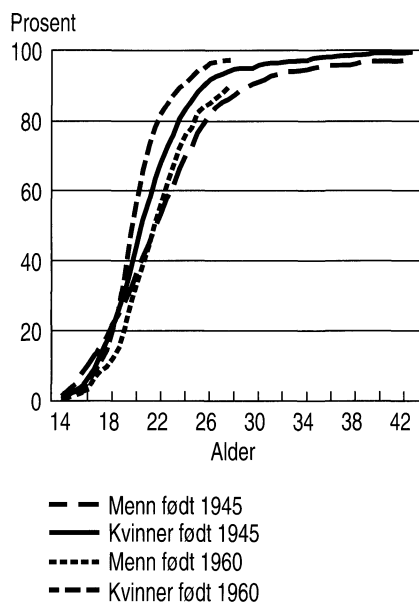
Intervjuundersøkelser skulle dermed gi det beste bildet av ungdoms utflytting. I *Familie- og yrkesundersøkelsen 1988* ble kvinner født i 1945, 1950, 1955, 1960, 1965 og 1968 og menn født i 1945 og 1960 bedt om å oppgi når de hadde forlatt foreldrehjemmet for godt, mens det i *Levekårsundersøkelsen 1987* ble stilt spørsmål om hvor lenge respondentene hadde bodd sammen med far og mor. Både i denne og i de andre levekårsundersøkelsene (fra 1980, 1983 og 1991), samt i *Ungdomsundersøkelsen 1990* ble respondentene bedt om å oppgi om de bodde sammen med foreldrene ved intervjudispunktet. I tillegg var det en sekvens av flytte-spørsmål i *Omnibusundersøkelsen 1992*.

Når flytter de unge hjemmefra?

Blant menn født i 1945 og 1960, som var 43 og 28 år ved intervju-tidspunktet, oppgav halvparten å ha flyttet hjemmefra **for godt** først rundt 21,5-årsalderen. Kvinner fra de samme kullene flyttet ut for godt om lag 1,5 år tidligere, det vil si rundt 20-årsalderen (Familie- og yrkesundersøkelsen) (se figur 2). Allerede før 16-årsalderen hadde 10 prosent av mennene født i 1945 forlatt foreldrehjemmet for godt. Både blant de jevngamle kvinnene, men særlig blant kvinner og menn født 1960, drog en langt lavere andel ut så tidlig (figur 1). På grunn av lengre skolegang og et mer spredt utdanningstilbud var det mindre aktuelt for 1960-kullet enn for forgjengerne å bo utenfor foreldrehjemmet så tidlig.

Den store utflyttingsaktiviteten finner sted først rundt 20-årsalderen.

Figur 1: Andel som har flyttet hjemmefra i ulike aldre. Kumulativ prosent. Menn og kvinner født 1945 og 1960

Kilde: Familie- og yrkesundersøkelsen 1988

Rundt halvparten av kvinnene født i 1945 og 1960 oppgav å ha flyttet ut for godt mellom 18-årsdagen og før de fylte 22 år. Mennenes flytting har vært noe mer spredt utover i 20-årene (figur 1).

I Levekårsundersøkelsen 1987, der spørsmålet lød annerledes (se rammen), er første flytting trolig lagt til grunn for svaret fra dem som har flyttet ut mer enn én gang. Medianalderen (det vil si den alderen da halve kullet hadde flyttet ut) var her om lag 1,5 år lavere, både blant menn og kvinner, det vil si rundt 20-årsalderen for gutter og 18-19 år for jenter født etter 1945 (se figur 2).

Flyttealderen har sunket og har deretter stabilisert seg

Rundt 1990 var det en vanlig oppfatning at ungdom flyttet stadig senere hjemmefra. At unge menn ble boende i foreldrehjemmet til langt opp i 20-årene, ble i norske medier omtalt som et stort problem for dagens middelaldrende foreldregenerasjon. En slik utvikling har bare i beskjeden grad støtte i våre data.

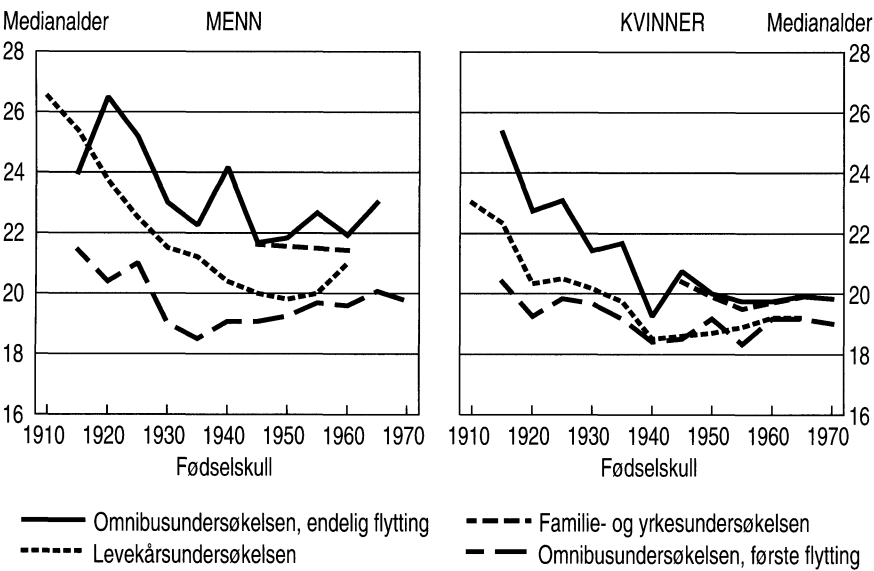
Når vi studerer medianalder for flytting blant menn og kvinner født i vårt århundre, får vi følgende bilde:

- Utflytting skjedde tidligere for kullene født etter 2. verdenskrig enn for dem som ble født tidlig i vårt århundre. Medianalderen har gått ned med flere år for begge kjønn, både når første og endelig flytting legges til grunn. Nedgangen ser ut til å ha vært noe større for menn enn for kvinner (Levekårsundersøkelsen 1987, Omnibusundersøkelsen 1992, figur 2).

- Indikasjonene på at endelig utflytting fra foreldrehjemmet skjer senere for dem som ble født i 1960-årene enn for dem som ble født ti året før, er nokså svake (Familie- og yrkesundersøkelsen 1988 og Omnibusundersøkelsen 1992). Flyttealderen ser heller ut til å ha stabilisert seg.

- Om første flytting legges til grunn, er medianalderen for flytting hjemmefra derimot gått svakt opp etter kullene født så langt til-

Figur 2: Medianalder ved flytting hjemmefra for ulike fødselskull. Menn og kvinner

Kilder: SSBs Omnibusundersøkelse 1992, Familie- og yrkesundersøkelsen 1988 og Levekårsundersøkelsen 1987

samme aldersgruppe var det ingen økning i hjemmeboing på 1980-tallet, mens det også for dem er registrert en nedgang rundt 1990 i andel som bodde hos foreldrene. Også andre kilder for årlig registrering av hjemmeboende unge viser en stabilitet når perioden etter 1985 betraktes under ett (Gulbrandsen 1993).

Om det var en svakt økende tendens blant unge menn til å bo hjemme rundt midten av 1980-tallet, har den iallfall vært **forbigående**. Boligprisene steg kraftig på denne tiden, rentene var høye, og endringer i skattereglene gjorde låneopptak mindre lønnsomt. Rundt 1990 falt boligprisene kraftig igjen og rentenivået har senere falt raskt. Men stadig er utsiktene for de unge på arbeidsmarkedet langt mørkere enn de har vært for foregående ungdomsgenerasjoner. For å kunne si noe sikkert om betydningen av disse forholdene, måtte det vært testet empirisk, men så langt tyder ikke våre data på at de har hatt noen stor innvirkning på flyttemønsteret.

... andre kilder har bidratt til forvirring

Vi har allerede påpekt at registeropplysninger gir en dårlig beskrivelse av ungdoms reelle flytting ut av foreldrehjemmet (se ramme). I tabellen under får vi også bekreftet i hvilken størrelsesorden forskjellen mellom registrerte tall og intervjuopplysninger er. Mens 30-40 prosent av 20-29-åringene har vært registrert bosatt i foreldrehjemmet i perioden 1970-1990, oppgav 22-24 prosent av denne aldersgruppen det samme ved intervju.

Registrertallene har også bidratt til forestillingen om økt hjemmeboing blant de unge. Fordi flere var under utdanning eller i samboforhold

Tabell 1: Andel i alderen 20-24 år som oppgir å bo hos foreldrene. Menn og kvinner

Kjønn	1980	1983	1987	1991	1990
Begge kjønn	36	38	41	34	34
Menn	47	51	54	50	45
Kvinner	25	25	27	19	23

Kilder: Levekårsundersøkelsene 1980-1991 og Ungdomsundersøkelsen 1990

bake som på 1940- og 1950-tallet. (Levekårsundersøkelsen 1987). Dette er også påpekt tidligere (Andersen 1989).

Når forestillingen om flere hjemmeboere blant de unge har vært så utbredt, er bakgrunnen at det finnes en rekke plausible forklaringer på et slikt funn: I motsetning til tidligere, er det få som er i arbeid rundt 20-årsalderen. På mange måter synes ikke framtidsutsiktene så lyse for dagens unge. Foreldrene

har på sin side større boliger, samtidig som utdanningstilbudene - også på høyskolenivå - er bedre spredt geografisk enn da de første etterkrigskullene var under utdanning.

Flere datakilder bekrefter funnene ...

Andelen som oppgir å bo hjemme ved intervjudispunktet, kan ikke direkte sammenliknes med noen av målene nevnt ovenfor, men funnene i de øvrige undersøkelsene supplerer bildet som er gitt ovenfor. Mot siste halvdel av 1980-årene var det en **svak og usikker** tendens til at flere gutter i alderen 20-24 år (født utover på 1960-tallet) bodde hjemme (Levekårsundersøkelsene 1980, 1983 og 1987, tabell 1), mens det senere (i Ungdomsundersøkelsen 1990 og Levekårsundersøkelsen 1991) igjen har vært en noe mindre andel som bodde hos foreldrene. For jentene i

Tabell 2: Andel i alder 20-29 år som bor hos foreldrene. Prosent. 1970-1991

Data- kilde	1970	1974	1980	1983	1987	1990	1991
Familiestatistikk		31	36			38	
Folketelling	32		35			39	
Levekårsundersøkelse			23	24	24		22

rundt 1990 enn på 1970-tallet, er det nå relativt flere som ikke har registrert sin utflytting ved en flyttemelding. Det økte omfanget av hjemmeboing som registeret forteller om, er dermed bare tilsynelatende.

Kvinner flytter tidligere hjemmefra enn menn

Et av de klareste funnene vi har - og som bekreftes av alle datakilder - er at jentene forlater foreldre-hjemmet tidligere enn guttene. Dette gjelder for de to fødselskul-lene der både menn og kvinner ble intervjuet i Familie- og yrkesunder-søkelsen (1,5 års forskjell i median-alder), og det gjelder for samtidige fødselskull i de øvrige undersøkel-sene. Blant de eldste i Levekårs-undersøkelsen 1987 og i Omnibus-undersøkelsen, var forskjellen i kvinners og menns flyttealder enda noe høyere (2-3 år).

At jentene bryter opp hjemmefra tidligere enn guttene gjør, kan blant annet forklares av at de i gjennomsnitt er to til tre år yngre ved inngåelse av ekteskap og sam-boforhold. Det bidrar også en del til kjønnsforskjellene at jenter fra landsbygda oftere enn gutter til-trekkes av byenes utdanningsinsti-tusjoner og arbeidsmarked, mens guttene i noe større grad oppsøker lokale arbeidsmarkeder og dermed kan bli boende hjemme også etter at de er kommet i arbeid. Det fin-nes i tillegg holdepunkter, både i Familie- og yrkesundersøkelsen og

i funn fra mindre undersøkelser, for at gutter i større grad tar øko-nomiske hensyn om de har valget mellom å bli boende og flytte ut (Brusdal 1984, O. Gulbrandsen, Hansen og L. Gulbrandsen 1992, Texmon 1993).

At jentene er noe tidligere modne, og at de kan tenkes å mestre de praktiske gjøremål som følger med å ha eget hushold, trekkes også fram som forklaring på forskjellen i flyttealder mellom kjønnene, uten at dette er bekreftet i data. Derimot er det kjent fra flere kilder at jenter i større grad enn gutter hjelper til i praktiske gjøremål i husholdet mens de bor hjemme hos foreldrene. Samtidig utsettes de for større kontroll. Gjennom utenland-ske undersøkelser som har kartlagt konflikt med foreldrene som årsak til flytting, forteller jenter noe of-tere om dette (Young 1987). Der-med kan de alt i alt ha mer å vinne og mindre å tape på å flytte hjem-mefra.

Ikke bare alderen ved flytting hjemmefra er forskjellig for menn og kvinner. Nærmere analyse av Familie- og yrkesundersøkelsen vi-ser stor variasjon mellom kjønnene i hvordan ulike bakgrunnsvariabler påvirker flytteatferd. Mens gutters utflytting framskyndes av høy sosioøkonomisk status i oppvekst-familien, av eget utdanningsnivå og i noen grad av egen inntekt, er oppvekststed mer utslagsgivende for jentene.

Mange spørsmål gjenstår å besvare

Spørsmålssekvensen i Omnibusun-dersøkelsen 1992 tok sikte på å kartlegge flere forhold som var mangelfullt dekket i tidligere kil-der. For det første var det ønskelig å klargjøre i hvilken grad direkte spørsmål om trinnene i utflyttingen ville gi et annet bilde av flytte-mønsteret enn hva de øvrige kil-dene hadde bidratt til. Der nest ville vi gjerne vite hvor stor andel det er som ikke flyttet ut av oppvekst-hjemmet for godt, men som etab-lerte seg der, i eget hushold, eller overtok det.

Stort sett var det brukbart samsvar mellom medianalder for "endelig" flytting i Familie- og yrkesunder-søkelsen og i Omnibusundersøkelsen - og mellom "første" flytting i Omnibusundersøkelsen og i Leve-kårsundersøkelsen 1987. Menn født før 1940 har imidlertid oppgitt lavere alder for første flytting i Omnibusundersøkelsen enn i Levekårsundersøkelsen, der det bare ble spurt om ett flyttetids-punkt (figur 2).

Egen grunngeving av flytting hjem-mefra var også lite kjent gjennom annet intervjumateriale og ble kartlagt i Omnibusundersøkelsen 1992. Men kanskje viktigst var det å få oversikt over omfanget av til-bakeflytting.

Flytting i flere trinn er utbredt

Svarfordelingen på de ulike spørs-målene om flyttestatus ved inter-vjutidspunktet, viste at 11 prosent av respondentene, som var 16-79 år, bodde sammen med foreldrene. I tillegg hadde om lag 5 prosent overtatt foreldrehjemmet eller bodde der i eget hushold. 83 pro-sent var flyttet ut av foreldre-hjemmet for godt, mens bare 1 prosent var ute av foreldrehjem-

Tabell 3: Andel som har vært midlertidig ute av foreldrehjemmet, fordelt etter boform ved intervjutidspunktet. Prosent. Menn og kvinner. Ulike fødselskohorter

Kjønn	Kohorter født	I alt	Ikke ute for godt		Ute for godt	
			Ikke vært ute av foreldre-hjemmet	Vært ute tidligere eller nå	Vært ute før endelig utflytting	Bare flyttet én gang
Begge kjønn	I alt	100	7	5	40	48
	Før 1940	100	0	1	49	50
	1940-49	100	0	2	46	52
	1950-59	100	0	1	46	53
	Etter 1959	100	21	12	27	40
Menn	I alt	100	7	6	48	39
	Før 1940	100	0	0	54	46
	1940-49	100	1	2	56	41
	1950-59	100	1	2	53	44
	Etter 1959	100	22	18	32	28
Kvinner	I alt	100	7	3	33	57
	Før 1940	100	0	1	43	56
	1940-49	100	0	2	35	63
	1950-59	100	0	0	37	63
	Etter 1959	100	21	7	21	51

Tabell 4: Fordeling etter avstand i tid mellom første og siste flytting, for dem som både har flyttet ut av foreldrehjemmet for godt og som har vært ute av foreldrehjemmet tidligere. Prosent. Menn og kvinner. Ulike fødselskohorter

Kjønn	Kohorter født	I alt	Antall år mellom flyttingene		
			Under 2 år	2-4 år	Over 4 år
Begge kjønn	I alt	100	25	26	49
	Før 1940	100	13	20	67
	1940-49	100	26	24	50
	1950-59	100	28	31	41
	Etter 1959	100	40	33	27
Menn	I alt	100	21	24	55
	Før 1940	100	11	19	70
	1940-49	100	20	23	57
	1950-59	100	22	27	51
	Etter 1959	100	39	30	31
Kvinner	I alt	100	30	29	41
	Før 1940	100	16	21	63
	1940-49	100	39	25	36
	1950-59	100	37	37	26
	Etter 1959	100	40	37	23

met, men antok at det var midlertidig. I alt var dermed 89 prosent ute av foreldrenes hushold for godt.

En videre fordeling av respondentene etter tidligere flyttehistorie, er vist i tabell 3. Drøyt halvparten av dem som bodde i foreldrehjemmet, hadde aldri bodd utenfor det. Likedan var det bare noe over halvparten av dem som var flyttet for godt, som hadde flyttet ut bare én gang. Av de i alt 45 prosent som oppgav en midlertidig flytting, var 5 prosentpoeng enten midlertidig ute eller returnerte hjemmeboende, mens 40 prosentpoeng var ute igjen for godt.

Det er mennene som i størst grad har flyttet hjem igjen etter en tidligere flytting, hele 54 prosent, når både de som er ute igjen for godt og de som fortsatt bor hjemme, regnes med. For kvinnene gjaldt det bare 36 prosent (tabell 3). For mannskull som var født før 1960, og dermed var gamle nok til at de fleste var ute for godt ved intervju-tidspunktet, hadde det ikke skjedd noen endring i sannsynligheten for å flytte tilbake fra de eldste til de yngre. Kvinner født før 1940 flyttet derimot oftere hjem igjen enn kvinnene født i de neste to tiårene. Blant de yngste i undersøkelsen var en stor andel fremdeles hjemmeboende. Omtrent like mange menn og kvinner blant de yngste hadde aldri bodd utenfor foreldrenes hushold (en av fem), men hele 18 prosent av de yngste mennene og ikke mer enn 7 prosent av de yngste kvinnene enten hadde flyttet hjem igjen eller bodde midlertidig ute.

Omfanget av tilbakeflytting og forskjellen i menns og kvinners retur til foreldrehjemmet samsvarer godt med hva som er rapportert fra en australsk datakilde (Young 1987), mens et amerikansk arbeid i mot-

setning til våre funn, har vist at tilbakeflyttingsfrekvensen øker i USA (DaVanzo og Goldscheider 1990).

Flyttingene kommer tettere enn før

Selv om ikke tilbakeflyttingsfrekvensen har avtatt for menn, er det blitt kortere varighet mellom første og siste utflytting for yngre kull (tabell 4). Andelen som flyttet endelig ut 4 år eller mer etter første flytting, har gått ned fra 70 prosent for dem født før 1940 til 50 prosent av dem født mellom 1950 og 1959, når bare de som har to registrerte flyttetidspunkt, sammenliknes. For kvinnene er det en minst like sterk sammentrengning i tid, og for dem er det i tillegg blitt færre som flytter flere ganger. Dette gjelder også når vi holder de yngste i undersøkelsen utenfor, de som ikke kan si med full sikkerhet hvor langt de er kommet i flytteprosessen. For alle fødselskullene var det lengre avstand i tid mellom første og siste flytting blant menn enn blant kvinner.

At menn oftere flytter i flere etapper og at det er lengre avstand i tid mellom flyttingene, har et par opplagte forklaringer. Menn flytter ofte ut i forbindelse med militærtjeneste første gang, og da er det vanlig å flytte hjem igjen. I tillegg kan det bidra noe at menn flytter hjem til foreldrene, iallfall for en kortere tid, etter samlivsbrudd. Erfaringen fra våre data tyder ikke på at den siste gruppen gir noe viktig bidrag til de observerte mønstrene.

Stort sett er det blant de tidlige utflytterne det har vært størst tilbakeflytting (ikke vist her). Riktignok er ikke tilbakeflyttingsprosenten stort mer enn halvparten blant jentene som flyttet ut før de var 16 år, mens det gjelder 70 prosent av

guttene som flyttet ut så tidlig. Av dem som flyttet ut i 18-20-årsalderen, har tilbakeflyttingsfrekvensen vært drøyt én av tre for jentene og fremdeles så mye som to av tre for guttene. For flytting etter 22-årsalderen har imidlertid tilbakeflyttingsandelene ikke vært mer enn drøyt 20 prosent for guttene og drøyt 10 prosent for jentene.

At militærtjeneste gir et viktig bidrag til guttenes overhyppighet av tilbakeflytting, bekreftes av den store forskjellen blant flytterne i 18-20-årsalderen. Førstegangs flytting av andre årsaker gir åpenbart også viktige bidrag, siden gutter returnerer oftere også etter tidligere eller senere flytting.

Giftermål og samliv viktigste grunn til å flytte hjemmefra

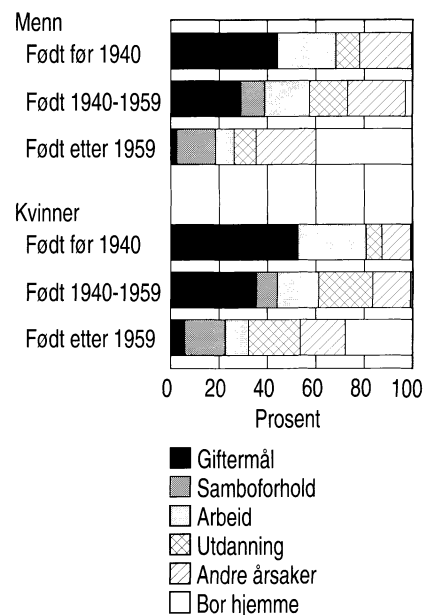
Giftermål oppgis som den viktigste grunnen til å flytte hjemmefra for godt i generasjonen født før 1940. 52 prosent av kvinnene og 44 prosent av mennene født før 1940 har oppgitt dette som hovedgrunn til at de flyttet for godt (figur 3). Så godt som ingen utflytting skyldtes samboforhold blant disse fødselskullene. Arbeid og utdanning er oppgitt som årsak til i alt rundt 35 prosent av flyttingen fra foreldrehjemmet, både for menn og kvinner, med arbeid som det viktigste. Resten av flyttingene (21 prosent for mennene og 13 prosent for kvinnene) skyldtes først og fremst ønske om å komme for seg selv, foruten militærtjeneste for menn (5 prosent).

Også i generasjonen født i de to tiårene etter 1940, var de aller fleste flyttet hjemmefra for godt da de ble intervjuet i 1992. Flytting som følge av samlivsinngåelse var gått en del tilbake, til under 40 prosent for mennene og 43 prosent for kvinnene. I tråd med utvik-

lingen av samboforhold har disse også fått økende betydning som flytteårsak. For om lag en firedel av mennene født mellom 1940 og 1959, som flyttet hjemmefra på grunn av samlivsinngåelse, startet dette som et samboforhold, mens den tilsvarende andelen for kvinnene var en femdel. Andelen av flytting fra foreldrehjemmet som samlet skyldtes arbeid og utdanning, var den samme for mennene og økte noe for kvinnene sammenliknet med generasjonen før. Utdanning hadde blitt en stadig viktigere grunn til flytting i tråd med økt utdanningslengde, særlig for kvinner, og arbeid hadde fått desto mindre betydning som flytteårsak.

Blant de yngste, født i 1960 eller senere, har nesten ingen av dem som var flyttet hjemmefra ved intervjuet gjort det på grunn av giftermål. Samboforhold er blitt en

Figur 3: Fordeling av oppgitte grunner til endelig flytting ut av foreldrehjemmet. Prosent. Menn og kvinner. Ulike fødselskull

Kilde: Omnibusundersøkelsen 1992

viktigere flytteårsak, men den andelen av flytting som skyldes inngåelse av samliv, er samlet gått tilbake (til noe over en av fire). Dette skyldes nok at mange i denne aldersgruppen (16-27 år ved intervju tidspunktet) ennå ikke hadde flyttet for godt. Så mye som 25 prosent av de yngste mennene, eller oppunder halvparten av dem som er flyttet, har oppgitt andre årsaker til flytting enn parforhold, utdanning og arbeid, hvorav halvparten har oppgitt ønske om å bo for seg selv som den viktigste.

Årsakene til første flytting, er - når éngangsflytterne holdes utenfor - stort sett arbeid og utdanning for kvinner, og disse årsakene samt militærtjeneste for menn. Svært få av dem som oppgav samliv som grunn til utflytting, er altså returnert.

Litteratur

Andersen, Arne (1989): "Unge flytter nå stadig senere hjemmefra." *Samfunnsspeilet* nr. 3:15-17.

Avery, Roger, Frances Goldscheider and Alden Speare jr. (1990): *Unraveling puzzles in leaving home: Effects of marriage, time interval, time and income* PSTC Working Paper Series 90-04, Brown University, Rhode Island.

Brusdal, Ragnhild (1984): *Ung voksen. Sparing, planlegging og framtidssorientering*. Fondet for markeds- og distribusjonsforskning. Rapport 50.

DaVanzo, Julie and Frances K. Goldscheider (1990): "Coming home again: Returns to the parental home of young adults." *Population Studies* 44:241-255.

Gulbrandsen, Ole (1993): *Boforhold og økonomi hos unge voksne*

Prosjektrapport 125. Norges byggforskningsinstitutt.

Gulbrandsen, Ole, Thorbjørn Hansen og Lars Gulbrandsen (1992): *Ungdom og bolig. Hva vet vi i dag om unges etablering?* Prosjektrapport 112. Norges byggforskningsinstitutt.

Texmon, Inger (1993): "Flytting fra foreldrehjemmet." *Sosialt utsyn* 1993, kap. 8.4. Statistiske analyser 1, Statistisk sentralbyrå.

Young, Christabel M. (1987): *Young people leaving home in Australia: The trend towards independence*. Australian Family Formation Project Monograph No. 9, Institute of Family Studies, Melbourne.

Inger E. Texmon er forsker i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for demografi og levekår.

Sterk økning i antall aleneboende

Forandringer i landets husholdningsstruktur kan få store konsekvenser for eldreomsorgen og alderstrygden, for eneforsørgere og for boligbehov og forbruk. Nye husholdningsframskrivninger for Norge fram til år 2020 viser at vi må regne med en sterk økning i antall enpersonhusholdninger, særlig blant eldre kvinner, dersom endringene i husholdningenes sammensetning blir slik som observert midt på 1980-tallet. Dessuten blir det mange flere enslige foreldre. Antall par uten barn går også sterkt opp, på bekostning av barnefamilier. Antall samboere stiger jevnt, men andelen av denne husholdningstypen i alle husholdninger forblir beskje-

Artikkelen gir de første resultatene av et forskningsprosjekt med formålet å utvikle en metodikk som kan brukes for å kartlegge befolkningens framtidige husholdningsstruktur. Prosjektet består av to deler: en husholdningsframskriving på makronivå, og en på mikronivå. Makroframskrivingen, som rapporteres her, gir innsikt i antall husholdninger av forskjellige typer, og antall personer i slike husholdninger, fordelt etter alder og kjønn. Det er med andre ord *befolkningens* husholdningsstruktur (fordeling av landets befolkning etter forskjellige husholdningstyper) som står sentralt i denne makroframskrivingen. Mikroframskrivingen fokuserer på måten de enkelte husholdninger er sammensatt på (*husholdningens* struktur).¹

Store forandringer i befolkningens husholdningsstruktur

Danning av nye husholdninger og oppløsning av bestående husholdninger påvirker landets husholdningsstruktur. Også barn som fødes eller som flytter hjemmefra fører til husholdningsforandringer. Med begrepet *husholdningsdynamikk* mener vi mønstret i slike husholdningsforandringer: hvor ofte opplever et individ en slik husholdningsbegivenhet, og når i livet skjer det? (Se grå boks.)

Dersom husholdningsdynamikken, slik den er observert midt på 1980-tallet, også gjelder de kommende tre tiår, må vi regne med en betraktelig forandring i landets husholdningsstruktur. Resultatene av våre framskrivninger tyder på følgende viktige trekk i husholdningsutviklingen mellom 1990 og 2020:

ner og middelaldrende aleneboende menn som blir fler.

- Antall gifte par uten hjemmeboende barn øker med 35 prosent: fra 360 000 til 490 000.
- Dette går på bekostning av antall gifte par med barn, som går ned fra 510 000 til 390 000. Det er særlig familier med tre eller flere barn som det blir færre av.
- Til tross for en sterk økning i antall samboere, særlig de som bor sammen med ett eller flere barn, forblir antall husholdninger av denne typen i stort mindretall sammenlignet med andre husholdningstyper. Antall sambopar uten barn kommer til å stige fra 100 000 til 120 000; sambopar med hjemmeboende barn går opp fra 30 000 til 50 000. Likevel kommer andelen av husholdningene som består av et sambopar med eller uten barn ikke til å forandre seg vesentlig, og ligger i hele framskrivingsperioden på ca. 7 prosent av alle private husholdninger.
- Det blir mange flere enslige foreldre: 180 000 i 2020, mot 125 000 i 1990.

Totalt antall private husholdninger går dermed opp fra dagens 1,95 millioner til 2,30 millioner om 30 år. Antall husholdninger øker sterkere enn folketallet. Det vil bety at gjennomsnittsstørrelsen på private husholdninger går ned fra 2,2 personer pr. husholdning til 2,1. I tillegg til en forutsetning om konstant husholdningsdynamikk (registrert på midten av 1980-tallet) er disse beregningene også basert på følgende antakelser:

- Kapasitet i institusjoner for eldre, som lå på 45 000 i 1990, forblir konstant.
- Antall fødsler og dødsfall i framtiden er lik tallene i SSBs

Nico Keilman

Om kildene og metoden

Dataene er hentet fra Folke- og bolig telling (FoB) 1990, og fra Familie- og yrkesundersøkelsen (F&Y) 1988. FoB gav oss innsikt i landets husholdningsstruktur, og et utvalg på 10 000 husholdninger er blitt brukt for en detaljert kartlegging av forskjellige husholdningstyper i 1990, dvs. enpersonhusholdninger, samboere, gifte par, enslige foreldre, og andre private husholdninger. I tillegg får vi vite hvordan hver husholdning i utvalget er sammensatt, bl.a. antall barn og voksne, hvem som er i slekt med hverandre og andre personer i husholdningen m.m. Den delen av befolkningen som ikke bor i private husholdninger men på aldersinstitusjoner, sykehjem og pleiehjem, og som er 65 år eller eldre, er blitt føyd til utvalget. Måten vi gjorde det på er i overensstemmelse med det vi vet fra statistikken om institusjoner for eldre (Statistisk ukehefte nr. 35, 1991).

De opplysningene som kom fram på grunnlag av folketellingen er blitt korrigert ved hjelp av data fra F&Y. Informasjon om husholdninger fra folketellingen er basert på **registrert bosted**, og er i samsvar med folkeregistrene. Ikke alle flyttinger registreres, og derfor kan registrert bosted avvike fra **faktisk bosted**. Ifølge folkeregisterets regelverk skal ungdom som er under utdanning og som flytter hjem-

mefra fortsatt bli stående registrert som bosatt i foreldre-hjemmet. Dessuten melder ikke alle som flytter dette til registret. Det antas særlig å gjelde den første tiden etter inngåelse av samboforhold, og etter sambo- og ekteskapsbrudd. Derfor overestimerer folketellingen spesielt antall hjemmeboende unge voksne, og underestimerer antall sambopar og enpersonhusholdninger. F&Y har blant annet spørsmål om **faktisk** parforhold og andre husholdningsspørsmål (SSB 1991). Med denne informasjonen har vi korrigert husholdningstallene fra folketellingen. Derfor er husholdningstallene som presenteres her ikke i samsvar med offisielle tall som SSB har publisert tidligere (se f.eks. SSB 1992, tabellene 19 og 20) - våre tall avspeiler den faktiske husholdningssituasjonen, mens de offisielle tallene gir innsikt i husholdningssammensetningen slik den kommer fram i folkeregisteret.

F&Y gir også opplysninger om respondentenes eventuelle inngåelse og oppløsning av ekteskap og samboforhold i et livsløpsperspektiv. Vi har data fra tidspunktet vedkommende flyttet hjemmefra til intervju-tidspunktet. På grunnlag av disse opplysningene har vi beregnet sannsynligheter for at menn og kvinner i femårsaldersgrupper opplever forskjellige husholdningsbegivenheter,

for eksempel flytting hjemmefra, inngåelse eller oppløsning av et sambo- eller ekteskapsforhold, å få barn, flytting til en institusjon for eldre og så videre. Sannsynlighetene gjelder perioden 1984-1988. Det er disse sannsynligheter for menn og kvinner i femårsaldersgrupper vi bruker for å kvantifisere begrepet husholdningsdynamikk nevnt i hovedteksten. Fordi F&Y ikke dekker alle husholdningstyper og -begivenheter, og heller ikke alle aldersgrupper som vi ønsket å ha med i husholdningsframskrivningen, var vi nødt til å gjennomføre en del indirekte estimeringer (blant annet på grunn av svenske og nederlandske data) og å bruke ulike forutsetninger om aldersmønstrer i disse sannsynlighetene. Dødelighet er blitt analysert på grunnlag av opplysninger fra folkeregisteret.

Man kan lage husholdningsframskrivinger ved å anta at sannsynlighetene for husholdningsbegivenheter, slik som observert i perioden 1984-1988, også kommer til å gjelde i framtiden, for så å anvende dem på befolkningens husholdningsstruktur slik som observert i 1990. Metodikken er nærmere omtalt i Van Imhoff og Keilman (1991); Brunborg og Keilman (under publisering) drøfter prinsippene i den nåværende anvendelsen for Norge.

befolkningsprognose (det såkalte mellom-alternativet) fra 1993 (Ukens statistikk 51/52, 1993); i denne omgangen er ikke innvandring tatt med i betraktning.

Vi har også gjennomført en del ekstra framskrivinger der vi tar hensyn til det faktum at både sambo-skap og skilsmisse i det siste har blitt mer vanlig enn midt på 1980-

tallet. Selv om tallene for husholdningsutviklingen blir litt annerledes i disse alternative framskrivningene, viser de også den generelle tendensen beskrevet ovenfor.

Utvikling i antall husholdninger

Framskrivningen viser at antall private husholdninger kommer til å stige fra 1,95 millioner i 1990 til 2,30 millioner i 2020 (se figur 1),

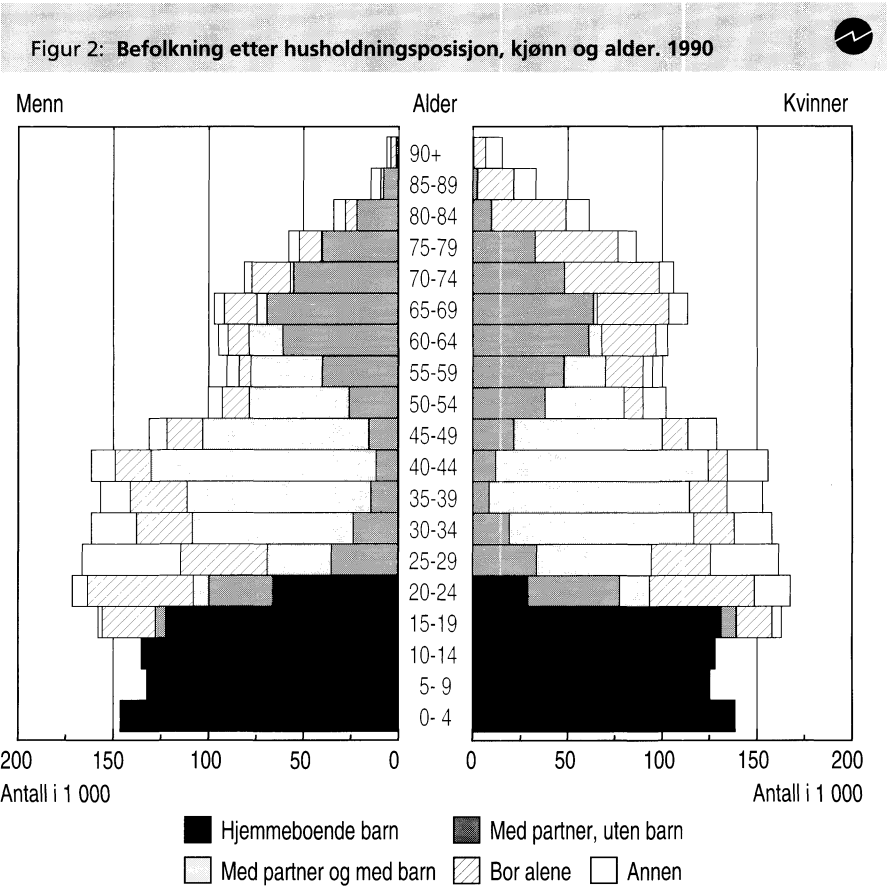
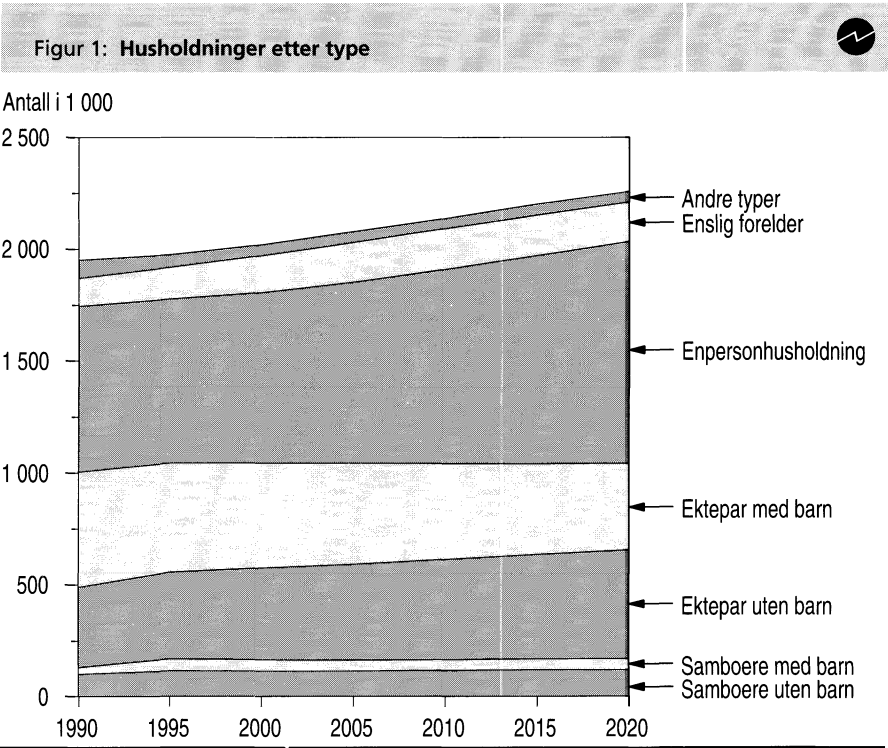
dersom våre forutsetninger (se grå boks) legges til grunn. Antall husholdninger med et ektepar varierer lite, og ligger i hele framskrivningsperioden rundt 870 000. Mens det i 1990 bor minst ett barn i de fleste av disse husholdninger (515 000 husholdninger), kommer bildet til å snu seg i løpet av 30-årsperioden, slik at flertallet av husholdningene med et ektepar ikke har hjemmeboende barn i 2020 (485 000 hus-

holdninger). Denne trenden forklares delvis med den generelle aldringen i befolkningen. Det ligger dessuten også atferdsforklaringer bak denne trenden: Antall ektepar med barn går ned fordi flere par forblir barnløse eller får bare ett eller to barn, og fordi flere ekteskap oppløses mens barna fortsatt bor hjemme.

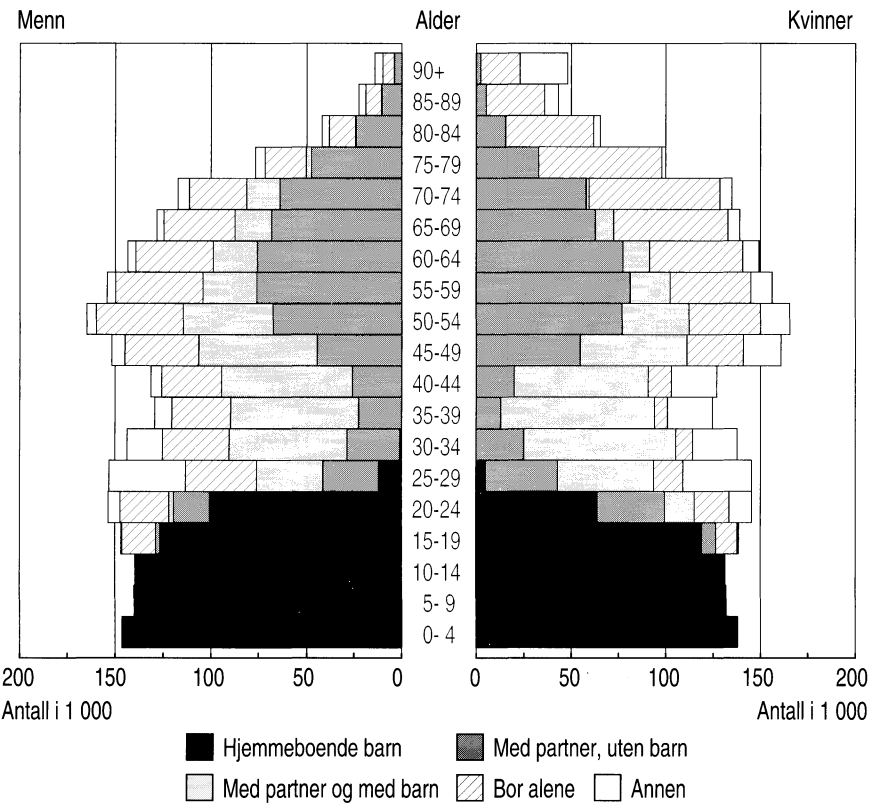
Mest påfallende er den sterke økningen i antall enpersonhusholdninger, dvs. fra 425 000 til 525 000 for kvinner, og fra 315 000 til hele 465 000 for menn. Enpersonhusholdninger utgjorde 38 prosent av alle private husholdninger allerede i 1990, men i 2020 vil denne andelen ifølge framskrivingen ha steget til 44 prosent. Også denne trenden er i samsvar med den generelle befolkningsaldring. I 1990 var 34 prosent av alle aleneboende 65 år eller eldre - i 2020 må vi regne med en andel eldre aleneboende på 41 prosent.

Befolkningspyramider

Endringene vil være enda større når vi ikke betrakter totalt antall husholdninger, men går litt mer i detalj og ser på menns og kvinners husholdningsposisjon i ulike aldersgrupper. Figurene 2 og 3 viser en befolkningspyramide for årene 1990 og 2020, der enkeltindividers posisjon i husholdningen er blitt tegnet inn. De ulike posisjonene er om man er hjemmeboende barn, bor sammen med en partner (enten ektefelle eller samboer) - eventuelt med barn, om man bor alene eller om man har en annen husholdningsposisjon (for eksempel enslig forelder eller bor på institusjon). Analyseenheten i figurene 2 og 3 er altså **person**, mens i figur 1 var analyseenheten **husholdning**. Her ser vi helt klart nedgangen i antall individer som bor sammen med en partner pluss ett eller flere

Figur 3: Befolkning etter husholdningsposisjon, kjønn og alder. 2020

barn. Økningen i antall eldre aleneboende kvinner (over 65 år) er dramatisk - fra 195 000 i 1990 til 290 000 30 år senere. For aleneboende menn må vi også regne med en kraftig økning, særlig i aldersgruppen 40-70 år.

Flere samboere

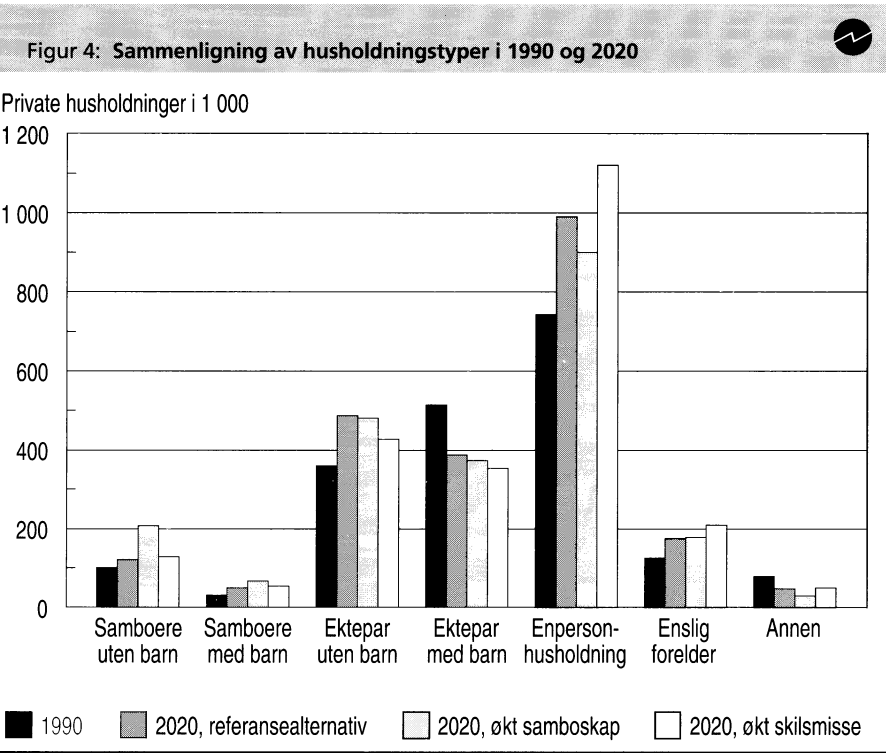
Resultatene hittil er basert på en forutsetning om at husholdningsforandringer, slik vi har observert dem midt på 1980-tallet, også kommer til å gjelde for framtiden. Denne framskrivningen kaller vi for **referansealternativet**. Det er mye usikkerhet knyttet til den slags forutsetninger, men det en kan være sikker på er at framtidens mønster når det gjelder pardannelse og -oppløsning **ikke** vil bli det samme som før. For eksempel, ferske tall fra SSBs Omnibusundersøkelse viser at samboforhold er blitt mer populært de siste 15 år. Av kvinner i alderen 20-44 år var andelen samboere 5 prosent i 1977, 18 prosent

i 1987 og 22 prosent i 1993 (Ukens statistikk nr. 12, 1994). Dessuten var antall samboere med barn ca. 60 000 i 1993 ifølge SSBs Familiestatistikk (SSB, 1994, tabellene 3.1 og 3.2). Disse nylig observerte tallene ligger mye høyere enn tilsvarende framskrivningsresultater basert på referansealternativet. Derfor har vi også beregnet en alternativ framskrivning. Med utgangspunkt i referansealternativets forutsetninger om husholdningsforandringer, har vi fordoblet alle sannsynligheter for inngåelse av et samboforhold for barnløse menn og kvinner i alle aldersgrupper (etter samboforholdets start kan de naturligvis få barn). Sannsynlighetene for å gifte seg når man (ennå) ikke har barn er satt på et nivå som ligger 45 prosent lavere enn i referansealternativet.² De øvrige forutsetningene er som i referansealternativet. Konsekvensene av denne beregningen er illustrert i figur 4.

Med økt tilbøyelighet for å gå inn i samboforhold ser vi naturligvis et høyere antall samboere i 2020 i forhold til referansealternativet. Til tross for økt popularitet av samboenskap og lavere antall giftermål, ligger - litt overraskende - antall ektepar nesten like høyt som i referansealternativet. Forklaringen her er at et økt antall samboere ville ha ført til et høyere antall ekteskap hvis giftermålssannsynligheten ikke hadde blitt redusert med 45 prosent, men hadde vært uforandret - tilbøyeligheten for å inngå ekteskap for de som allerede har en partner er høyere enn for de som fortsatt bor alene. Denne positive effekten på antall ektepar er dermed nesten like stor som den negative effekten som konsekvens av lavere giftermålssannsynligheter, og antall ektepar er bare litt lavere enn i referansealternativet. Fra figur 4 kommer det også fram at økt antall samboskap fører til færre enpersonhusholdninger. Dette henger sammen med at sambopar i stor grad rekrutteres fra gruppen aleneboende.

Økt skilsmissehyppighet

Figur 4 viser også private husholdninger av ulike typer i 2020, basert på forutsetningen at skilsmisse-sannsynligheten for menn og kvinner er 50 prosent høyere enn i referansealternativet. De øvrige forutsetninger er de samme som i referansealternativet. Antall enslige foreldre stiger forholdsvis bratt i perioden 1990-2020. Størst utslag gir imidlertid denne varianten i antall enpersonhusholdninger i år 2020, som da blir 1,1 millioner, mot 990 000 i referansealternativet. For aleneboende menn er effekten av økt skilsmissesannsynlighet litt sterkere enn for aleneboende kvinner, fordi de fleste oppløsninger av barnefamilier fører til en enslig mor og en aleneboende

mann. Antall ektepar blir litt lavere, særlig de som ikke har hjemmeboende barn. Forklaringen her er at skilsmisserisiko for ektepar med barn ligger lavere enn slik risiko for ektepar uten barn.

Press på institusjoner for eldre

I 1990 var det 45 000 plasser i institusjoner for eldre. I framtiden må vi regne med en betydelig stigning i antall eldre. Hvis vi antar at behovet pr. eldre person for en plass i et alders- eller sykehjem ikke kommer til å endre seg vesentlig, vil aldringen av befolkningen føre til økt press på slike institusjoner. For å illustrere dette presset har vi laget en beregning uten kapasitetsbegrensning. Sannsynlighetene for å flytte mellom en privat husholdning og en institusjon (både inn og ut), eller for å dø på institusjonen, er i denne varianten i samsvar med det vi vet for året 1990. Figur 5 viser hvordan dette

slår ut for husholdningsstrukturen for eldre menn og kvinner i 2020.

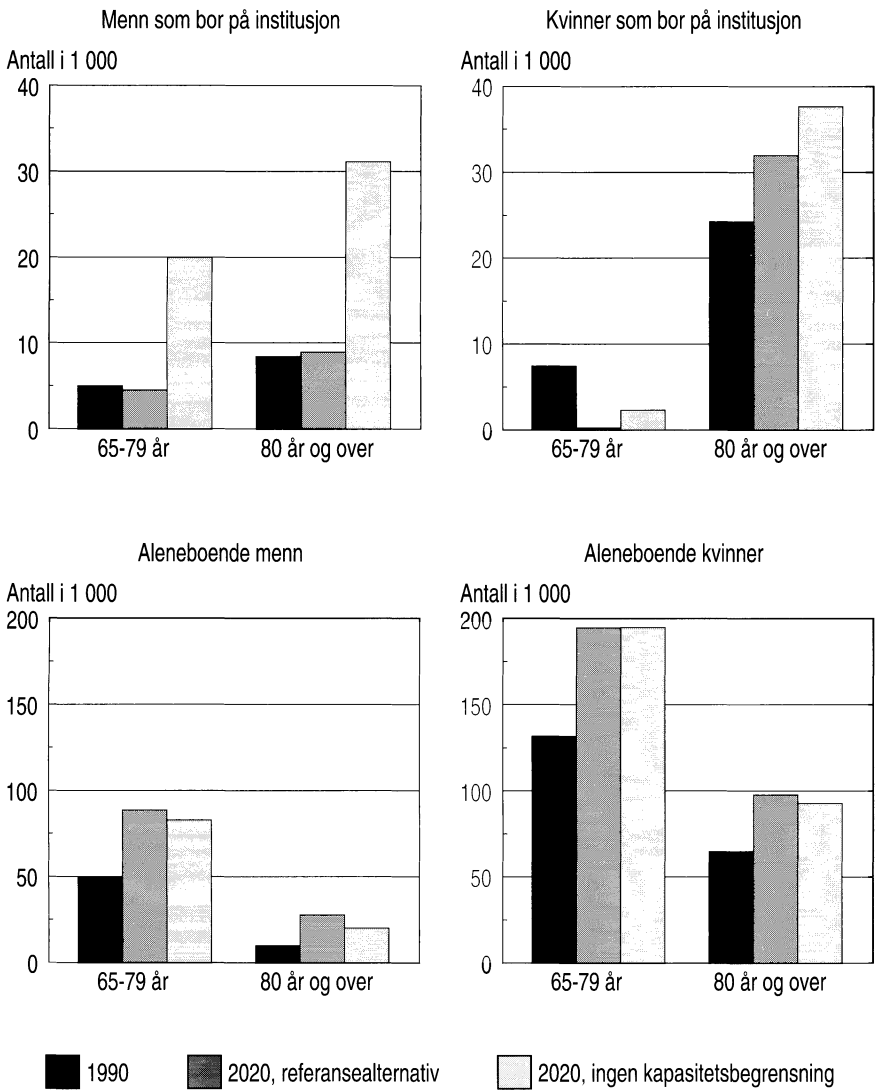
Med ubegrenset kapasitet og samme behov som i 1990 må en regne med ca. to ganger så mange plasser i 2020 (90 000) som i dag. Omvendt blir det, med konstant kapasitet, et uoppfylt behov for ca. 45 000 plasser på institusjoner for eldre om 30 år, dersom behovet blir det samme. Det er særlig menn som kommer inn på institusjon i langt større grad enn når vi regner med konstant kapasitet. For kvinner går effekten i samme retning, men den er ikke så stor som for menn. Forklaringen er økningen i antall aleneboende eldre. Institusjonsbefolkningen rekrutteres først og fremst fra aleneboende eldre, og aleneboende eldre menn har mye større sannsynlighet for å komme inn på institusjon enn jevn gamle kvinner. Årsaken til sistnevnte effekt er uklar - eldre kvinner klarer

seg kanskje bedre alene enn eldre menn. For private husholdninger får kapasitetsbegrensningen først og fremst en virkning for aleneboende, igjen som følge av at institusjonsbefolkningen særlig rekrutteres fra enpersonhusholdninger. Men effekten er beskjeden, som figur 5 viser (med mindre man ser på de aller eldste, for eksempel personer over 95 år). For aleneboende kvinner under 80 år er det ingen effekt i det hele tatt, fordi det er svært lite sannsynlig at de kommer på institusjon. Antall eldre ektepar uten hjemmeboende barn påvirkes også noe av kapasitetsbegrensning for institusjoner.

Usikker utvikling

I denne artikkelen har vi illustrert hvordan befolkningens husholdningssammensetning kan komme til å se ut i løpet av de kommende 30 år når vi bruker ulike forutsetninger om danning og oppløsning av husholdninger. Om forutsettningene som er blitt presentert i denne artikkelen kommer til å realiseres, er meget usikkert. Vi er ikke i stand til å formulere et sett med realistiske husholdningsforventninger. I stedet har vi brukt flere litt mer ekstreme forutsetninger (50 prosent høyere skilsmisse, dobbelt så høyt samboskap og 45 prosent lavere giftermål, økt kapasitet på aldershjemmene) som likevel ikke kan betraktes som helt urimelige. Dermed danner vi en spennvidde av mulige framtidige husholdningsutviklinger, som sannsynligvis kommer til å omfatte den virkelige utviklingen de kommende årene. Dessuten er det flere "tunge" tendenser i husholdningsutviklingen som i liten grad lar seg påvirke av disse alternative forutsetninger: vekst i antall enpersonhusholdninger og par uten hjemmeboende barn, nedgang i antall par med barn, og økte antall sam-

Figur 5: Menn og kvinner som bor på institusjon eller alene. 1990 og 2020

boere og enslige foreldre. Nivået i disse tallene kan variere mellom ulike alternativer, men hovedtrekkene er de samme. Dermed følger Norges befolkning en utvikling vi har sett siden 1950-tallet, og som også er en hovedtrend for en rekke andre vestlige land.

1. Mikroframskrivningen, som utgjør neste trinn i prosjektet, gjennomføres på det individuelle nivået og ville kunne gi svar på spørsmålet om hvem som bor sammen

med hvem i et utvalg av husholdninger. Prosjektet, som er delvis finansiert av Sosialdepartementet, er et samarbeid mellom Seksjon for demografi og levekår og Gruppe for EDB i Avdeling for personstatistikk, og Seksjon for offentlig økonomi og personmodeller i Forskningsavdelingen.

2. Det er uklart hvor mye giftermålssannsynlighetene går ned i en situasjon der sannsynligheter for inngåelse av et samboerforhold blir dobbelt så høye som midt på 1980-tallet. En ukjent del av de "ekstra" samboere vil betrakte denne

samlivsform for et varig alternativ for ekteskapet, og ikke gifte seg. At vi har valgt en nedgang på 45 prosent i giftermålssannsynlighetene har følgende grunn. Dersom bare sannsynligheter for inngåelse av samboerforhold fordobles, og sannsynlighetene for å gifte seg beholdes uendret, får vi 44,6 prosent flere samboende par i 1995 enn i referansealternativet samme år. Vi antar at 45 prosent av samboere i alternativet med dobbelt så høye sambosannsynligheter aldri vil gifte seg. Derfor har vi satt giftermålssannsynligheter på et 45 prosent lavere nivå enn i referansealternativet.

Litteratur

Brunborg, Helge og Nico Keilman (under publisering): "MOSART-H: A combined micro-macro model for simulation of households". Akseptert for publisering i C. Lundh mfl. (red.): *Demography, Economy and Welfare*. Scandinavian Population Studies vol. 10.

Statistisk sentralbyrå (1991): *Familie- og yrkesundersøkelsen 1988*. NOS B 959. Oslo-Kongsvinger.

Statistisk sentralbyrå (1992): *Folke- og bolig telling 1990 Hele landet*. Oslo-Kongsvinger.

Statistisk sentralbyrå (1994): *Befolkningsstatistikk 1993 Hefte III Oversikt*. Oslo-Kongsvinger.

Van Imhoff, Evert og Nico Keilman (1991): *LIPRO 2.0: An Application of a Dynamic Demographic Projection Model to Household Structure in the Netherlands*. Amsterdam and Berwyn, PA, Swets and Zeitlinger Publishers.

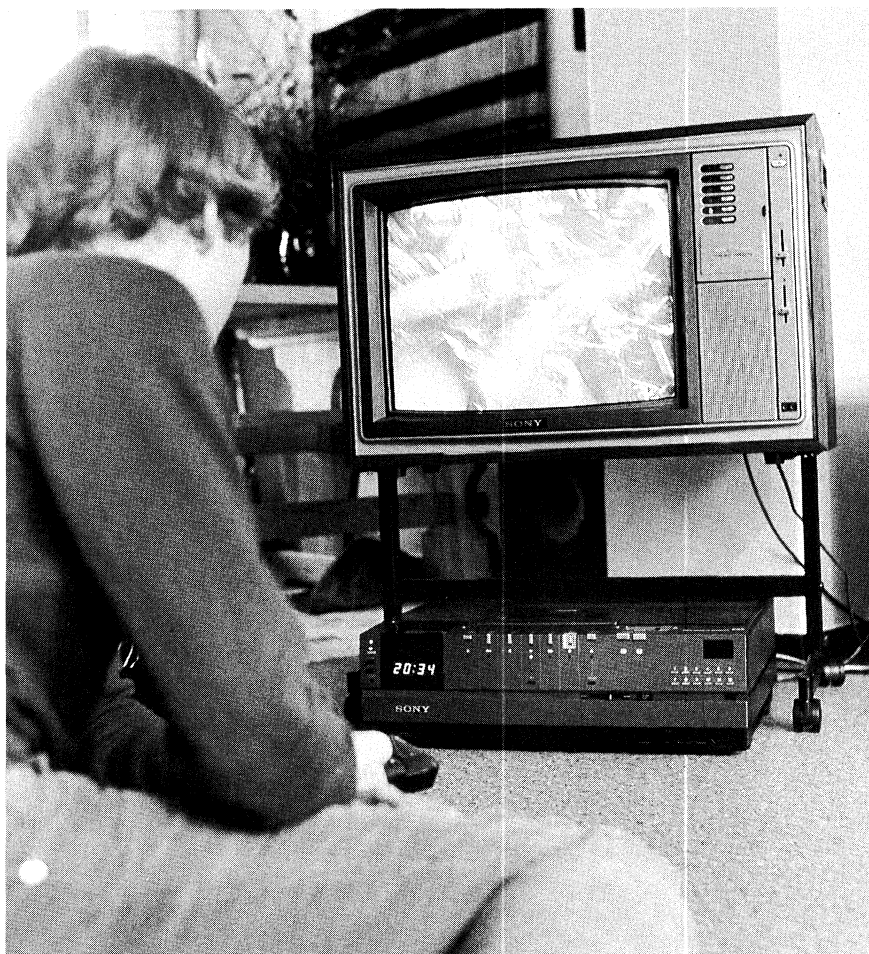
Nico Keilman er prosjektleder i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for demografi og levekår.

Film- og TV-vanene: Når tilbudene øker og kontrollen minker

22

Til tross for nærmest ukontrollert økning i tilbudet av videofilmer og TV-kanaler endrer folks seervaner seg lite: Kinofilmen holder stand, nyhetsprogrammene er stadig de mest populære og folks valg av videofilmer skiller seg lite fra kinotilbudet. Det er i første rekke barn og unge som fanger opp de nye signalene og utnytter valgfriheten.

Odd Frank Vaage

Helt fra filmens tidlige barndom har det vært diskusjon om levende bilders påvirkning på seerne. Særlig har oppmerksomheten vært rettet mot eventuelle skadevirkninger de har på barn og unge, spesielt skildringer av vold og scener som på annen måte kan virke skremmende. For å hindre at slike bilder skal kunne vises uhemmet blant kinopublikum, løste man dette problemet ved å innføre en sensurinstans, Statens Filmkontroll, som ble opprettet i 1913. Denne instansen hadde mulighet til å øve en utstrakt kontroll over hvilke filmer som kunne vises på norske kinoer, og hvilke aldersgrupper som skulle få lov til å se de ulike filmene. I Statens Filmkontrolls retningslinjer heter det bl.a.:

"Filmkontrollen må ikke godkjenne bilder hvis forevisning den mener ville stride mot lov eller krenke ærbarhet eller virke forrående eller moralsk nedbrytende."

Denne situasjonen varte helt fram til begynnelsen av 1960-tallet, da fjernsynet for alvor kom til Norge. Det nye mediet spredte seg raskt inn i folks stuer og ble snart det dominerende mediet for levende bilder. En slik elektronisk bildeformidling gjorde det umulig å ha noen kontroll over hva forskjellige aldersgrupper skulle få se. Film som vises i fjernsynet er ikke underlagt Statens Filmkontroll. I stedet lå sensuren i at NRK, som monopolinstitusjon øvet så streng selvsensur at sterke scener ikke ble

formidlet i det hele tatt, eller bare etter et visst klokkeslett på kvelden. Utover dette var det opp til den enkelte lisensbetaler å fungere som sensurinstans, overfor sin egen og eventuelt over sine barns fjernsynsseing.

NRK svekket som sensurinstans

Med videofilmene og de nye satellittkanalenes inntog i begynnelsen og midten på 1980-tallet, forsvant NRKs monopol på elektronisk formidling av levende bilder. Med det forsvant også NRK som toneangivende sensurinstans på dette feltet. Det er i enda større grad blitt opp til medlemmene av den enkelte husholdning å være sitt eget utøvende sensurorgan. Dette skjer i en tid med stadig økende og mer uoversiktlig vrimmel av programmer, kanaler og videofilmer.

Vi skal se litt nærmere på hva foreliggende data kan fortelle oss om hvordan folk takler denne nye situasjonen med utvidete muligheter og utvidet ansvar: Hva er det folk velger å se på av det fjernsyn, video og kino formidler i dag?

Vi vil spesielt legge vekt på forskjellen i seingen mellom tre aldersgrupper. Den ene gruppen er barna; de mellom 9 og 15 år. Den andre gruppen er de unge; de mellom 16 og 24 år. Til sammenligning har vi valgt å slå sammen alle mellom 25 og 79 år, dvs. de voksne. Det er uten tvil klare variasjoner i mediebruken innenfor grupper som omfatter så mange årsklasser. Grupperingen gir likevel holdepunkt for å belyse aldersmessige variasjoner.

Dataene er i hovedsak hentet fra SSBs Mediebruksundersøkelse 1992. For å få stort nok tallmateriale til å vurdere videoseing er slike tall fra denne undersøkelsen

Tabell 1: Prosentandel som har sett, og minutter de har brukt på fjernsyn og video pr. dag, prosentandel som har vært på kino og antall ganger de har vært der pr. år, etter alder og kjønn. 1992.

	9-15 år			16-24 år			25-79 år		
	Alle	Menn	Kvinner	Alle	Menn	Kvinner	Alle	Menn	Kvinner
Fjernsyn:									
Andel seere pr. dag	89	90	89	71	69	72	80	82	78
Minutter sett pr. dag	110	113	107	138	144	132	142	148	134
Video:									
Andel seere pr. dag	21	23	18	18	24	12	7	8	6
Minutter sett pr. dag	74	84	58	107	109	103	66	71	59
Kino:									
Andel besøkende pr. år	79	74	85	91	94	88	41	40	42
Antall besøk pr. år	5,2	5,7	4,7	9,8	10,1	9,7	5,0	4,8	5,3
Personer som svarte	207	113	94	305	150	155	1 615	823	792

Kilde: Mediebruksundersøkelsen 1992

slått sammen med tallene fra Kultur- og mediebruksundersøkelsen 1991.

To timer til fjernsynsseing

Fire av fem nordmenn ser på fjernsyn en gjennomsnittsdag. Vi bruker i underkant av to timer pr. dag på dette, noe mer i helgene enn ellers i uka. Vi ser mest fjernsyn om vinteren og betydelig mindre i sommermånedene. Seertallene har ikke endret seg i særlig grad de siste 15 åra, selv om tilbudet har økt kraftig. På 1960- og 1970-tallet kunne man få med seg det meste av det som ble vist i TV. Nå er det bare de færreste program man kan få sett. Derfor er dagens TV-seing i mye større grad basert på mer eller mindre bevisste valg, der det meste må utelukkes. Har man viktigere eller mer interessante gjøremål, blir TV-seingen droppet helt. Det er ikke tilfeldig at pensjonister ser atskillig mer på TV enn småbarnsforeldre.

Tabell 1 viser at de tre aldersgruppene er ulike i sin daglige medieatferd. Barn ser oftere fjernsyn enn de unge og de voksne. Ni av ti barn

ser fjernsyn en gjennomsnittsdag. De ser derimot ikke så lenge på fjernsyn pr. dag som de andre gruppene. De er antakelig for rastløse og aktive til å sitte lenge foran TV-skjermen.

De unge er de minst ivrige fjernsynsseere. Syv av ti unge ser fjernsyn på en gjennomsnittsdag. Verden utenfor hjemmet lokker mange av dem vekk fra TV-apparatet, gjerne til organiserte idretts- eller kulturaktiviteter.

Gutter og jenter er nokså like i sin fjernsynsatferd på barnestadiet. Blant de unge og de voksne er det ikke så store forskjellen i hyppigheten av fjernsynsseing, men menn ser tydeligvis noe lenger på fjernsyn når de først sitter foran skjermen.

Unge gutter ser mest video og går mest på kino

Det har vært en formidabel økning i salget av videospillere i de seinere åra. Nærmere 60 prosent av befolkningen har i dag tilgang til video i hjemmene sine. Økningen i bruken har derimot ikke vært av samme

omfang. Omtrent 10 prosent av den norske befolkning ser på video en gjennomsnittsdag.

Når det gjelder hvem som ser video, finner vi et noe annet mønster enn for fjernsyn: Barn og unge ser atskillig oftere video enn voksne, opptil tre ganger så ofte. En av fem barn og unge ser på video en gjennomsnittsdag. De unge bruker atskillig mer tid pr. dag på dette enn andre.

Både blant barn, unge og voksne er det tydelig at gutter og menn er de ivrigste videoseerne. Spesielt gjelder dette de unge, der gutter ser video dobbelt så ofte som jentene.

Til tross for 35 års konkurranse med fjernsyn og 15 år med video, har kinofilmen fortsatt en sterk stilling. I overkant av halve den norske befolkningen går på kino i løpet av et år. Barn, og spesielt unge, går atskillig oftere på kino enn de voksne. Det hører nærmest med til unntaket at ungdom ikke har vært på kino i løpet av et år. Ikke bare er de kinogjengere, de går også temmelig ofte på kino.

Barna ivrigste satellittkanalseere

En klar majoritet, både blant barn og voksne, velger NRK når de ser på TV. Denne kanalen har derimot bare halvparten av de unge TV-seerne med seg. Nesten halvparten av alle barna som ser på TV en gjennomsnittsdag, ser på andre kanaler enn NRK. En av fire ser på satellitt-TV. Barna er de minst konservative når det gjelder kanalvalg. De har neppe den samme lojalitetsfølelsen og autoritetstroen overfor NRK som det ser ut til at de voksne har.

Blant dem som har tilgang til satellitt-TV synker NRKs andel blant

Tabell 2: Typer fjernsynsprogram sett en gjennomsnittsdag, etter alder og kjønn. Prosent. 1992									
	9-15 år			16-24 år			25-79 år		
	Alle	Menn	Kvinner	Alle	Menn	Kvinner	Alle	Menn	Kvinner
Sport	15	15	15	18	23	14	27	34	18
Nyheter	19	20	17	51	49	52	77	79	75
Info om samfunn	3	4	3	9	8	10	13	14	12
Info om kultur	2	1	2	3	1	5	4	5	4
Teknikk/vitenskap	1	1	0	1	0	2	1	1	1
Naturprogram	3	4	1	2	2	2	4	4	4
Andre info.program	4	6	1	6	3	9	9	7	10
TV-teater	1	1	1	0	0	1	1	1	0
Ballett	0	0	0	1	0	2	1	0	1
Spille-/TV-film	25	27	23	29	31	28	19	21	18
TV-serier	23	22	25	23	21	25	18	15	22
Musikkvideoer	10	12	9	9	10	9	3	3	2
Serøs musikk	1	0	1	1	1	1	2	2	2
Spørrekonkurranser	12	8	16	11	12	11	9	7	11
Annen underholdning	27	25	28	32	38	26	32	30	33
Barne-/ungdomsprogram	40	34	47	17	15	20	14	10	18
Religiøse program	1	0	1	0	0	1	1	1	2
Andre/uspesifiserte progr.	7	12	0	8	6	9	6	6	6
Personer som svarte	185	102	83	215	102	113	1 292	677	615

Kilde: Mediebruksundersøkelsen 1992

barna drastisk: Kun et mindretall ser på NRK. Tre av fire ser på andre kanaler og mer enn 50 prosent ser på satellitt-TV. Blant de unge er tendensen den samme: Det er klart flere som ser på andre kanaler enn NRK. Blant de voksne endrer derimot situasjonen seg lite, selv om de får satellittkanaler inn i huset. Omtrent like stor andel ser på NRK likevel.

Nyheter sterk stilling blant de voksne

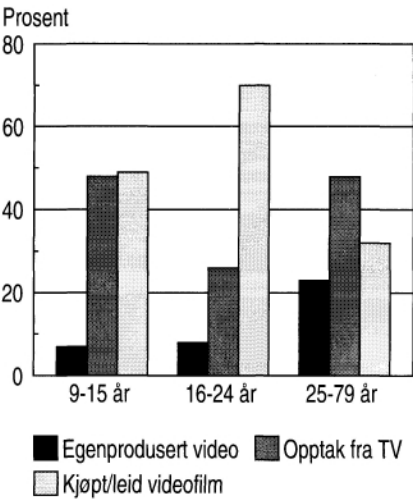
Kategorisering av programmer, filmer osv. er en vanskelig, av og til en umulig oppgave. Alle slike kulturytringer er unike i sitt vesen og dermed forskjellige fra hverandre. Likevel er det ofte visse felles kjennetegn som går igjen i flere programmer eller filmer som kan gjøre det interessant å plassere dem i en egen kategori eller gruppe. Fordeelingen i tabell 2 over programmer som vises på fjernsyn, er en forholdsvis enkel kategorisering,

selv om enkelte program faller utenfor disse kategoriene.

Programfordelingen viser hva folk ser på, noe som har en klar sammenheng med hva fjernsynskanalelene selv prioriterer å sende. Fordeelingen gruppene imellom uttrykker derimot et tydelig skille i preferansene.

Det er helt klart at spesielt barn, men også de unge, i mindre grad enn de voksne foretrekker sportssendinger, nyheter og informasjon. Derimot er barn og unge i overvekt når det gjelder å se på spille-/TV-filmer, serier og musikkvideoer. Her ser vi en klar sammenheng mellom hvilke TV-kanaler og hvilke programtyper de foretrekker: Satellittkanalene, som barn og unge er de ivrigste seerne av, domineres av filmer og serier. Dette på bekostning av nyheter og informasjonsprogram.

Figur 1: Ulike typer videoopptak sett blant dem som ser video en gjennomsnittsdag, etter alder. Prosent. 1992

Kilde: Mediebruksundersøkelsen 1992

Barna ser likevel helst på de programmene som er myntet spesielt på dem; barne- og ungdomsprogrammene. Blant de unge er interessen for slike program atskillig mindre. De program som samler alle tre aldersgrupper omtrent like mye, er spørrekonkurranser og annen underholdning.

Kjønnsfordelingene viser en del interessante trekk: I alle aldersgruppene er det gutter/menn som helst foretrekker filmer, mens kvinnene foretrekker serier. Barne- og ungdomsprogrammene er det også kvinnene som ser mest på, uansett aldersgruppe. Gutter og jenter er like interessert i sportsprogram, men fra ungdommen av er det mennene som har størst interesse. Det er m.a.o. en klar kjønnsdeling i valg av programtyper.

Ungdom ser leievideo, voksne ser TV-opptak

En videomaskin kan brukes til å

Tabell 3: Ulike typer videofilmer sett en gjennomsnittsdag og type film sett ved sist besøkte kinoforestilling, etter alder. Prosent. 1991/1992

	Alle		9-15 år		16-24 år		25-79 år	
	Video	Kino	Video	Kino	Video	Kino	Video	Kino
Komedie	33	23	28	34	44	29	24	18
Kriminal/action/thriller	37	20	23	9	44	34	38	18
Barne-/familiefilm	15	18	33	38	1	4	17	18
Sosialdrama	7	11	0	4	7	9	11	14
Western	3	4	7	2	1	4	3	5
Historisk film	2	6	2	2	3	4	0	7
Katastrofe-/skrekkfilm	2	1	2	1	1	3	2	1
Science fiction	1	1	2	1	0	1	2	1
Erotisk film	0	1	0	1	0	1	2	1
Krigsfilm	1	2	0	1	0	1	2	2
Annet/vet ikke	10	13	14	9	11	10	5	15
Personer som svarte	178	2 274	43	352	72	563	63	1 359

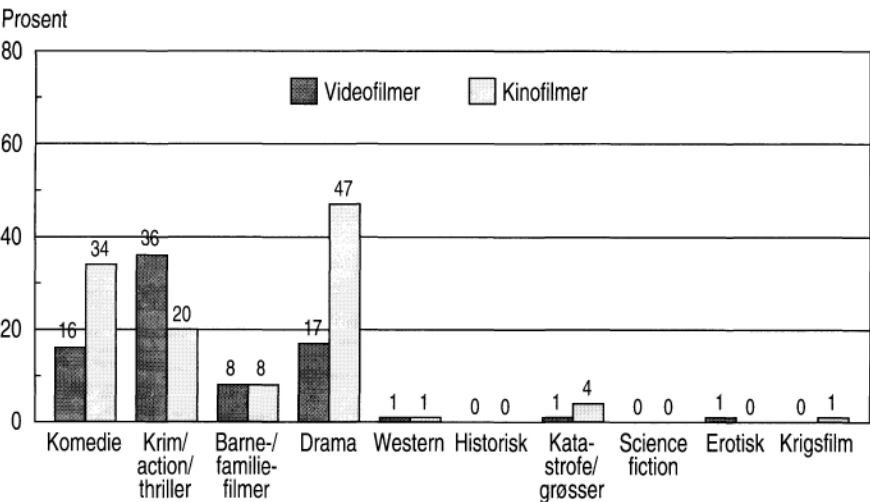
Kilder: Kultur- og mediebruksundersøkelsen 1991 og Mediebruksundersøkelsen 1992

vise forskjellige typer filmer. Her skal vi skille mellom:

- 1. Egenprodusert video; det seeren har tatt opp med eget videokamera.
- 2. Opptak fra fjernsynsprogram.
- 3. Profesjonelle videofilmer, som enten er kjøpt eller leid.

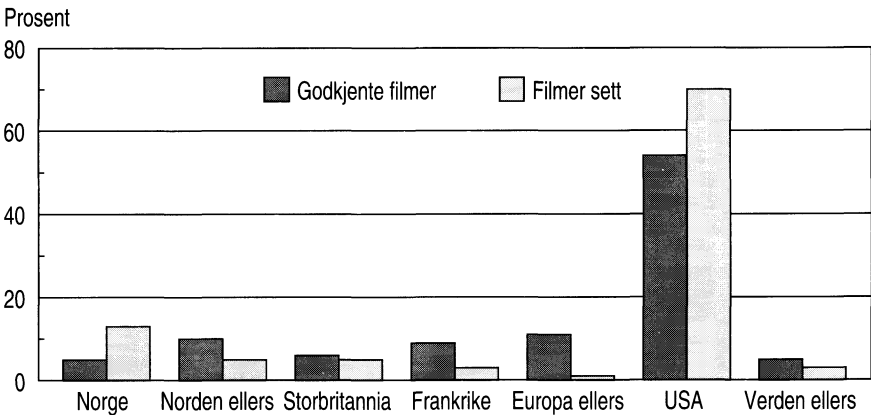
Det er først og fremst de voksne som ser på egenproduserte videoopptak. Omtrent halvparten av videoseerne blant barn og voksne ser opptak fra fjernsynet. Bare en av fire unge ser på slike opptak. Dette tar de igjen ved at hele 70 prosent av de unge ser på kjøpt eller leid video.

Figur 2: Filmer godkjent av Statens Filmkontroll 1992 og videofilmer registrert i videogramregisteret i 1992, fordelt etter kategorier. Prosent

Kilde: Filmleksikonet fra Skjerm og Lerret

Figur 3: Produksjonsland for filmer godkjent av Statens Filmkontroll 1992 og for filmer sett ved siste kinobesøk. Prosent

Kilder: Mediebruksundersøkelsen 1992 og Film og Kino 3A/1993

Tabell 4: Filmens nasjonalitet ved siste kinobesøk, etter alder og kjønn. Prosent. 1992

	9-15 år			16-24 år			25-79 år		
	Alle	Menn	Kvinner	Alle	Menn	Kvinner	Alle	Menn	Kvinner
Totalt	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Norge	26	20	33	7	4	10	8	10	7
Sverige	4	1	7	1	1	1	4	4	5
Danmark	1	1	0	0	0	0	0	1	0
Storbritannia	4	3	4	4	3	6	4	2	5
Tyskland	0	0	0	1	1	0	0	1	0
Frankrike	2	1	4	2	1	2	3	3	3
Italia	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Sovjet/Russland	1	1	0	0	0	0	0	0	0
USA	46	57	35	71	81	61	63	65	60
Japan	0	0	0	0	1	0	0	0	0
Annet	1	0	1	2	1	3	3	3	3
Vet ikke/husker ikke	16	15	17	12	7	17	13	12	15
Personer som svarte	163	83	80	277	141	136	659	327	332

Kilde: Mediebruksundersøkelsen 1992

Omtrent halvparten av barna og 1/3 av de voksne har sett på slike videoer når de har brukt video-maskinen.

Barna ser mer krim og action på video enn på kino

Tabell 3 viser skillet mellom hva folk ser av profesjonelle videofilmer og kinofilmer. Både barn, unge og voksne ser i stor grad på

komedier og kriminal-/action-/thrillerfilmer både på video og på kino. Men den siste kategorien er overrepresentert blant videofilmenes, spesielt blant dem som barn ser på. Det er tydelig at barna har lettere tilgang til slike filmer i hjemmene enn i de offentlig kontrollerte kinosalene. Blant de unge er komedier og action de helt dominerende sjangre.

Spesielt barn, men også voksne, ser i tillegg mye barne-/familiefilmer. Dette er den sjangeren barna ser mest både på video og kino. De unge ser derimot i svært liten grad slike filmer. Når det gjelder sosialdrama, dvs. dramatiseringer av realistiske sosiale situasjoner, er det tydelig at de unge befinner seg i et stadium mellom barn og voksne. Interessen har økt fra barnestadiet, men er fremdeles ikke på høyde med de voksne.

Noen klare trekk viser seg når vi ser på kjønnsfordelingen ved valg av kinofilm. Komedie er omtrent like populært for menn som for kvinner uansett aldersgruppe. Det er guttene i alle aldre som i størst grad foretrekker krim osv., mens kvinnene foretrekker barne-/familiefilmene. Det siste er trekk vi finner igjen fra fjernsynsseingen. De sosialdramatiske filmene foretrekkes av kvinnene, både blant unge og voksne.

Det er verd å merke seg at katastrofe-/skrekkfilmer og erotiske filmer i svært liten grad er med blant de filmene folk sier de har sett, både når det gjelder video og på kino. Når vi vurderer disse tallene må vi ta hensyn til at de er basert på intervju til dels foretatt hjemme hos folk. Enkelte vil derfor være forsiktige med å uttale seg om filmer som kan være sosialt uakseptable å se på, f.eks. erotiske eller sterkt voldelige filmer. Vi må likevel anta at dataene gir et nokså riktig bilde av situasjonen. Dette gir figur 2 et visst holdepunkt for. Den viser en kategorisering av de video- og kinofilmer som ble sluppet ut på markedet i 1992.

Bruken gjenspeiles i tilbudet

Det er helt tydelige, ja, nesten forbausende klare paralleller mellom det folk velger å se på video og

kino og det som faktisk blir tilbudt. Komedie, krim/action/thriller dominerer i tilbudet, på samme måte som i bruken. Tilbudet på kino og på video er heller ikke så fjernt fra hverandre. At drama er så dominerende, spesielt i kinorepertoaret, skyldes at det her er brukt en vid kategorisering som overlapper flere av de andre kategoriene.

Norske og amerikanske filmer

Figur 3 viser at det er nokså klart sammenfall, selv om det ikke er noen direkte blåkopi, mellom kategoriseringen av filmer som er godkjent av Statens Filmkontroll og de filmer nordmenn ser på kino. Norske og amerikanske filmer er overrepresentert blant dem folk ser på i forhold til dem som er tilgjengelige. Europeiske filmer er derimot underrepresentert. Spesielt gjelder dette franske, italienske og tyske filmer. Denne situasjonen har ikke bare sammenheng med publikums prioriteringer. Den har også sammenheng med hvilke filmer som blir kopiert i mange eksemplarer og dermed distribuert mest rundt i landet. De "smalere" europeiske filmene blir vist, men helst i de store byene - i mindre kinosaler, og blir distribuert kun i få eksemplarer. Dermed er det reelle tilbudet mindre for den enkelte kino-besøkende rundt i landet.

Norske filmer ses mest av jentene

Det dominerende filmlandet på norske kinoer er USA. Tabell 4 viser at en klar majoritet av de filmene både unge og voksne ser er amerikanske. Barna ser derimot i langt større grad på norske filmer enn de som er eldre enn dem.

Kjønnsfordelingen viser klare forskjeller. Både blant barn og unge er det jentene som i størst grad ser på norske filmer. De amerikanske

filmene blir derimot helst sett av gutter/menn. Hele 81 prosent av de filmene unge menn ser, er fra USA. Et flertall av guttene 9-15 år har også sett på filmer fra USA når de har vært på kino. Jentene/kvinne har i størst grad sett filmer produsert i andre land enn Norge og USA. Spesielt skiller jentene blant barna seg ut som seere av svensk film.

Barn og unge velger nye tilbud

De foregående sidene viser at de nye elektroniske bilde- og filmtilbudene ikke har endret den norske befolkningens medievaner i særlig grad når det gjelder tidsbruk. De fanger på ingen måte all oppmerksomhet. Heller ikke når det gjelder innholdet ser det ut til at endringene har vært så enorme. Selv med stadig økende valgmuligheter og mindre kontroll, er nyheter og informasjon, sport og familieunderholdning de dominerende programmene folk velger å se. Videoen er marginal i forhold til TV-sendingene.

Men disse tendensene gjelder først og fremst de voksne. Det er tydelig at barn og unge i langt større grad utnytter de nye mulighetene som den svekkede kontrollen gir. Dermed får de også med seg filmer og program som neppe i første rekke er myntet på dem. Voldelige innslag som kan virke "forrående", som Statens Filmkontroll har til oppgave å forhindre, er nok i langt større grad daglig kost for barn og unge i dag enn for få år siden.

Det er likevel neppe riktig å trekke direkte paralleller fra TV- og vold til de økende voldstendensene vi ser i samfunnet. Man antar at det særlig er tre effekter slike innslag kan ha på seerne:

2. De normaliserer og påvirker holdningene til vold.
3. De skaper frykt og skrekk - spesielt hos barn.

Selv om den type innslag ikke resulterer i direkte fysiske voldshandlinger fra seerens side, kan de altså ha en mer langsiktig holdningsmessig påvirkning, der aggressive handlinger blir akseptert som et legitimt alternativ når konflikter skal løses.

Odd Frank Vaage er førstekonsulent i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for intervjuundersøkelser.

Ett skritt tilbake for å gå to skritt fram?

På kryss og tvers i den videregående skolen?

28

Hvorfor kombinerer elever i videregående skole ulike utdanninger? Elevene svarer ofte at de ombestemte seg og foretar frie og lite gjennomtenkte valg. Sett utenifra er det fristende å skylde på flaskehalsene i skolesystemet og den negative utviklingen på ungdomsarbeidsmarkedet: De fleste hadde ikke noe annet valg. Artikkelen argumenterer for den siste forklaringen, men forsøker samtidig å vise at vandring på kryss og tvers kan forstås som en strategisk tilpasning i et sterkt utvelgende skolesystem. Omvalgene gir f.eks. utbytte der man minst skulle vente det.

Jens B. Grøgaard

Argumentet for vår tolkning av elevenes tilbøyelighet til å kombinere ulike utdanninger i den videregående skolen (*vandring på kryss og tvers*) framstilles i fire etapper:

- Først skisseres noen konkurrerende forklaringsmodeller.
- Dernest beskrives rammebetingelsene for ungdommenes utdanningsvalg.
- Så spør vi om elevenes utdanningsatferd kan forstås som et svar på disse rammebetingelsene. Vi kommer et stykke på vei, men når ikke helt fram til målet.
- Til slutt ser vi om det er grunnlag for å hevde at vandring mellom ulike linjer og studieretninger og venting en kort periode utenfor skoleporten, gir utbytte i en situasjon med sterkt begrenset valgfrihet. Her benyttes Forskningsstiftelsen FAFOs undersøkelse av vernepliktige gutter 19-23 år fra 1990. Ettersom undersøkelsen bare omfatter gutter, begrenses muligheten til å generalisere funn og tolkninger til kvinner. Vi tror imidlertid at de mekanismer som synes å ha gyldighet for mannlige elever, også er dekkende for kvinnelige elever, men dette vet vi ikke sikkert.

KONKURRERENDE FORKLARINGSMODELLER

Skyldes omvalgene strukturen i skolesystemet eller elevens egne ønsker?

Den videregående skolen som vokste fram i forlengelsen av lov om videregående opplæring (1974)¹ var en *åpen* skole. På landsbasis kunne avgangselever fra grunnskolen velge mellom mer enn 100 grunnkurs innen et titalls studieretninger. Det var dessuten få begrensninger på adgangen til *omvalg*. Studieretningene hadde imidlertid svært ulik *kapasitet*. Innen

yrkesorienterte utdanninger var det langt færre elevplasser på videregående kurs enn på grunnkursene. Disse barrierene påvirket tilsynelatende både fullføringsgraden og andelen elever som kombinerte ulike utdanninger (kryss-og-tvers-elever) på veien mot sitt endelige utdanningsmål.

Dersom vi spør den enkelte elev, får vi imidlertid et noe annet inntrykk av hvor skoen trykker. Markussen (1991) intervjuet 420 elever i videregående skole om årsakene til at de hadde kombinert ulike utdanninger etter grunnskolen. Blant de 80 prosent som endte opp der de primært ønsket, svarte syv av ti enten at de hadde ombestemt seg, eller at deres første utdanningsvalg var preget av likegyldighet og tilfeldigheter. Bare en av fem hevdet at de hadde for få poeng til å komme inn der de ønsket rett etter grunnskolen. Blant kryss-og-tvers-elever som ikke befant seg i en utdanning på intervjudispunktet som svarte til deres førsteønske (de resterende 20 prosent), var det et klart flertall (åtte av ti) som forklarte vandringen i videregående skole med at de hadde for få poeng. Et flertall av elevene som velger på nytt, forklarer altså omvalgene ved å peke på *valgfriheten* i systemet: De endret utdanningsorientering. Et mindretall skylder på adgangsbegrensningene i skolen.

Hvordan forstå subjektive begrunnelser for handlingsvalg?

Innen samfunnsfagene er det svært ulike holdninger til hvordan man skal forstå ytringer om årsaker til egen atferd. Slike holdninger sprenger faggrensene - de fleste fag har f.eks. sine *kunnskapsorienterte* og *atferdsorienterte* retninger. Den *fenomenologiske* posisjonen er sterkt kunnskapsorientert: Den an-

tar ikke bare at mennesker både vil og kan. Troverdige forklaringer må i tillegg bygge på gjensidig aksept og gjenkjennelse. Den som observerer atferd på behørig avstand, må i prinsippet lage modeller av de modellene den enkelte selv opererer med på den sosiale scene (Schutz 1967, Giddens 1984). Når et flertall av elevene forklarer sine omvalg med at de ombestemte seg, må det være utgangspunktet for vår forståelse av fenomenet vandring på kryss og tvers i 1980-tallets videregående skole. Atferdsorienterte eller behavioristiske tilnærminger inntar en mer kritisk holdning til subjektive forklaringer. **Den ytterliggående** behaviourist leter konsekvent etter forhold utenfor individenes rekkevidde. Mennesker trekkes verken forfra av sine preferanser og ønskemål eller dyttes bakfra av andres (f.eks. foreldrenes). Omgivelser velger ut handlinger gjennom handlingenes konsekvenser (Skinner 1971). Den som har størst distanse til et fenomen gir normalt den beste diagnosen².

Det finnes også kunnskapsorienterte posisjoner som kjennetegnes ved at de setter **preferanser** i høysetet uten at de neglisjerer rammebetingelsene for handlingen. Teorien om **rasjonelle valg** antar at atferdsforskjeller skyldes variasjon i menneskers manøvreringsrom. Noen har mange muligheter, mens andre har få, og de fleste velger det som passer best innen det mulighetsområdet som foreligger der og da. **Tradisjonell sosiologi** tillater seg i tillegg å knytte preferansene til tidligere erfaringer, følelse av identitet osv. Atferdsforskjeller har blant annet sammenheng med at verdisystemene varierer. For å forstå handling må man også ta hensyn til forskjeller i aktørenes "indre konstitusjon" (Hedström 1993).

Verdier etterfulgt av strategisk atferd?

Vi oppfatter det som empirisk uholdbart å tolke tenåringenes første valg av utdanning etter grunnskolen ene og alene som uttrykk for en komplisert sosioøkonomisk investeringsbeslutning der innsats og utbytte måles i verdien av vennskap og i klingende mynt - det som gjerne kalles **nytteforklaringen** på ungdommens utdanningsorientering (Boudon 1974, Pawson 1989). **Verdiaspekter** som identifisering med egen bakgrunn synes å være vel så viktig. Gutter - antakelig også jenter - velger en utdanning etter grunnskolen i tråd med det de kan best, og det er neppe særlig overraskende. Overraskelsen består i at oppfatningen av hva man kan best er rimelig sterkt betinget av hvem mor og far er (sosial status). Dette passer dårlig for nytteforklaringen på utdanningsvalgene, og kan også sies å bryte med forestillingen om rasjonelle valg (Grøgaard 1993a,b)³.

Vi ønsker å trekke på både verdi- og nytteforklaringer. Om det første utdanningsvalget synes å gjenspeile verdiforskjeller i ungdomsgruppen, kan vandring på kryss og tvers og venting utenfor skoleporten for å komme videre på et senere tidspunkt (omvalgene), tolkes som uttrykk for strategisk tilpasning i et sterkt utvelgende sosialt system. Vandring og venting er kanskje ikke uttrykk for den frihet ungdommene selv peker på, men slik opptrreden virker fornuftig fordi den lønner seg der vi minst skulle vente det.

Vi begynner med en beskrivelse av rammebetingelser for ungdoms utdanningsvalg. Deretter spør vi om utdanningskombinasjonenes omfang og sammensetning følger av disse betingelsene. Siden svaret

er et betinget nei, spør vi om det er individuelle kjennetegn som kaster lys over utdanningskombinasjonene. Vi tror at svaret finnes i et ganske komplisert samspill mellom prestasjonsnivå, status, linjevalg, iherdighet og realisert utdanningsnivå.

RAMMEBETINGELSER FOR TENÅRINGENES UTDANNINGS-ATFERD

Det er tre rammebetingelser for tenåringenes utdanningsatferd som peker seg ut: Veksten og reformene i skolesystemet etter 1970, endringene på ungdomsarbeidsmarkedet og fordelingen av elevplasser mellom grunnkurs og videregående kurs på ulike studieretninger i videregående skole gjennom 1980-tallet.

Kapasitetsutvidelser og dyptgripende skolereform

Perioden 1970-1990 var ikke bare preget av **vekst** i utdanningssystemet målt i kapasitet og i kroner og øre, men også av flere viktige **skolereformer**. Niårig grunnskole ble gradvis innført i norske kommuner mellom 1959 og 1974⁴. Med lov om videregående opplæring (1974) skulle fylkene administrere en integrert videregående skole som samlet så ulike skoleslag som gymnaset, handelsskolen og yrkes-skolen "under samme tak". Man kan diskutere hva som var målet med enhetsskolen, men hensynet til geografisk utjevning av utdanningstilbudet (distriktpolitikk) stod ihvertfall sentralt. Mange politikere var dessuten opptatt av å li-kestille skoleslag som i utgangspunktet hadde ulik status (Telhaug 1979: 72-73). Til slutt ble en rekke videregående fagskoler oppgradert til høyskoler. Dette skjedde parallelt med at kapasiteten i høyskolesystemet ble utvidet gjennom ut-

Definisjon av viktige variabler

Sosial status: Fars realiserte yrkeskompetanse etter Statistisk sentralbyrås klassifisering av yrkeskompetanse i 1984. Variabelen er skjævt A-formet med fem verdier: Oppgir bare mors yrke (=lavest), far har et yrke som ikke krever spesiell utdanning (ufaglært), far har et yrke som gir status som faglært (fagbrev, fagskole, etatsskole), far har et yrke som forutsetter høyskoleutdanning opp til cand.mag-nivå (postgymnasial kompetanse), far har et yrke som forutsetter akademisk kompetanse (cand.mag-nivå eller høyere).

Alminnelig evnenivå: Samlet skår på en kunnskapsprøve ved 18-19-årsalder (sesjon) der de vernepliktige testes i ordforråd (synonymordkunnskap), regneferdigheter og figurlikhet (romlig assosiasjonsevne). Skala fra 1 (=lavest) til 9 (=høyest). Variabelen er tilnærmet normalfordelt med gjennomsnitt nær 5,0 både blant de som ble spurt (bruttoutvalg) og de som svarte på spørreskjema (nettoutvalg). Variabelen fungerer som indikator på guttenes prestasjonsnivå i skolen, særlig prestasjonsnivået i 9. klasse.

Teknisk innsikt: Skår på en kunnskapsprøve på sesjon der de vernepliktige løser praktiske oppgaver (flervalgsspørsmål). Skala fra 1 til 9. Variabelen er tilnærmet normalfordelt med gjennomsnitt nær 5,0 både i brutto- og nettoutvalg.

Psykisk kapasitet: En variabel som kombinerer militærlegenes vurdering av psykisk helsetil-

stand, samt svar på spørsmål om aktivitetsnivå (hobbier, organisert fritidsaktivitet) og holdninger til eget aktivitetsnivå, f.eks. om man skylder på omgivelsene hvis man ikke får gjort det man gjerne vil, kontrollert for blant annet livssituasjon (om man har forsørgeransvar eller ikke).

Studieretningsvalg: Studieretninger rangert etter gjennomsnittlig skår på alminnelig evnenivå. Verdier: Grunnskole (=lavest), håndverk og industri, andre praktiske retninger, handel og kontor, husflid - estetikk, helse og sosial og allmennfag. En sammenligning mellom oppgitt utdanning i spørreskjemaet og registrert utdanning i sesjonsregisteret indikerer at 90-95 prosent av de guttene som oppgir at de har påbegynt høyskole eller universitetsstudier på intervjudispunktet har gjennomført treårig allmennfaglig studieretning. De aller fleste lærningene (åtte av ti) kommer fra håndverks- og industrifag.

Utdanningsnivå: Høyeste rapporterte utdanning etter klassetrinn uansett utdannings-type. Verdier: Ingen utdanning ut over grunnskole, grunnkurs, 2. klasse i videregående skole (vkI), 3. klasse i videregående skole (vkII), diverse etats- og fagskoler i grenselandet mellom vkII og høyskole, universitets- og høyskolenivå 1-3.

Utdanningsplaner innarbeider de utdanningsplanene ungdommene har etter førstegangstjenesten. Planlagt utdanningsnivå og realisert utdanningsnivå på intervjudispunktet samvarierer sterkt ($r=0,73$).

bygging av distriktshøgskoler og utvidelser i universitetssystemet.

I ettertid kan man hevde at en rød tråd i disse reformene var opphevelsen av gymnaset **kompetansemonopol**. Først kom reformgymnasiet med tilbud om spesialisering i "anvendte" disipliner som samfunnsfag og naturfag ved siden av de klassiske språkfagene og realfagene. Dermed gav enhetsskolen elevene nærmest ubegrenset adgang til **omvalg**. For det tredje ble det mulig å velge et sammenhengende treårig løp mot studiekompetanse innen merkantile fag i tillegg til allmennfagene. Oppgraderingen av mange videregående fagskoler pekte dessuten mot en høyskolesektor med mindre akademisk og mer anvendt preg enn tidligere. At et åpent skolesystem ville produsere omveier, ja kanskje til og med blindveier, var man oppmerksom på. Noen effektivitetshensyn måtte man tross alt være villig til å ofre på frihetens og likhetens alter.

Færre i fullt arbeid, flere i videregående skole

Nedgangen i andelen tenåringer som hadde arbeid som hovedbeskjeftigelse er antakelig den viktigste endringen på ungdomsarbeidsmarkedet de siste decenniene. Ifølge **Ungdomsundersøkelsen 1990** ble andelen 17-19-åringer med arbeid som hovedbeskjeftigelse redusert fra 31 prosent i 1975 til 8 prosent i 1990. I praksis betyr dette at det tradisjonelle fulltidsarbeidsmarkedet for unge ufaglærte hjelpearbeidere i industri, tjenesteyting og forvaltning forvirket steg for steg etter 1975 (figur 1). Myndighetene kompenserte ved å utvide kapasiteten i den videregående skolen. Andel skoleelever blant 17-19 åringer økte fra 60 prosent i 1975 til 86 prosent i 1990. Samtidig vokste det fram et

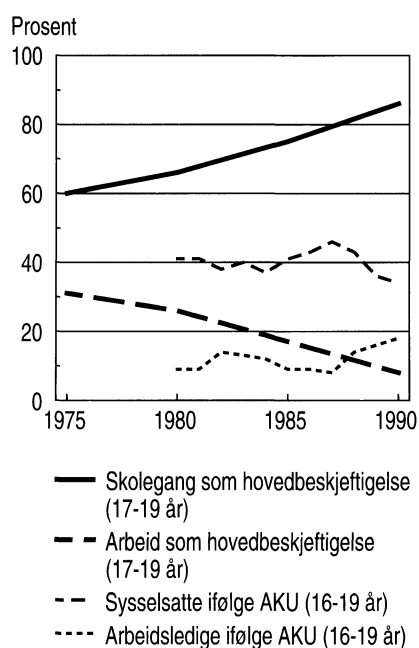
deltids- og sesongarbeidsmarked for elever i videregående skole. Det ble mulig og vanlig å jobbe ved siden av skolegangen, gjerne på ukurante tidspunkter om kveldene og i helgene.

Mens endringene i tenåringenes hovedbeskjeftigelse etter 1975 forløp gradvis og må oppfattes som **et strukturelt trekk** ved ungdomsarbeidsmarkedet, reagerte den samlede sysselsettingen blant tenåringene umiddelbart på oljeprisfallet og den etterfølgende innstrammingspolitikken i 1986/1987⁵. Andel sysselsatte tenåringer falt fra 46 prosent i 1987 til 34 prosent i 1990. I 1990 var 18 prosent av 16-19-åringene i arbeidsstyrken klassifisert som arbeidsledige. De ledige utgjorde 4 prosent av alle 16-19-åringene. For den arbeidsorienterte tenåringen forsvant altså et viktig alternativ til skolegang. Det høye ledighetsnivået i 1990 peker på det problematiske i situasjonen for disse ungdommene. For utdanningsorientert ungdom representerte det nye deltids- og sesongarbeidsmarkedet en ny mulighet. Den som hadde det ene beinet trygt plantet i videregående skole på 1980-tallet, hadde bedre mulighet til å tjene penger på si enn tilsvarende ungdomskull ti til femten år tidligere.

Kapasitetstrapp på praktiske linjer

Figur 2 illustrerer begrensningene i antall elevplasser mellom grunnkurs og videregående kurs på de praktiske studieretningene, den såkalte **kapasitetstrappen**. Selv om det ble opprettet langt flere elevplasser på nesten alle grunnkurs og videregående kurs gjennom hele 1980-tallet, var det skoleåret 1991/92 bare allmennfaglig studieretning som kunne tilby alle sine grunnkurselever et sammenheng-

Figur 1: Andel 17-19-åringer med skolegang som hovedbeskjeftigelse (1975-1990). Prosent. Andel 17-19-åringer med yrkesarbeid som hovedbeskjeftigelse (1980-1990). Prosent. Andel sysselsatte 16-19-åringer (1980-1990). Prosent¹. Andel arbeidsledige 16-19-åringer (1980-1990). Prosent av arbeidsstyrken

¹ Som sysselsatte regnes personer som utførte inntektsgivende arbeid av minst en times varighet i undersøkelsesuka. Antall sysselsatte 16-19-åringer (AKU) er korrigert for klassifiseringsendringer f.o.m. 1987, da blant annet vernepliktige ble inkludert i AKUs sysselsettingsmål

Kilder: Ungdomsundersøkelsen 1990 og SSBs Arbeidsmarkedstatistikk

ende treårig utdanningsløp. Av et inntak på 100 prosent i første klasse (grunnkurset) var det på landsbasis plass til 96 prosent i andre klasse (vkI) og 109 prosent i tredje klasse (vkII). Samtidig var nok opptakskonkurransen tøffest på denne studieretningen⁶. På studieretningen for husflid og estetikk hadde de videregående kursene (vkI og vkII) til sammenlig-

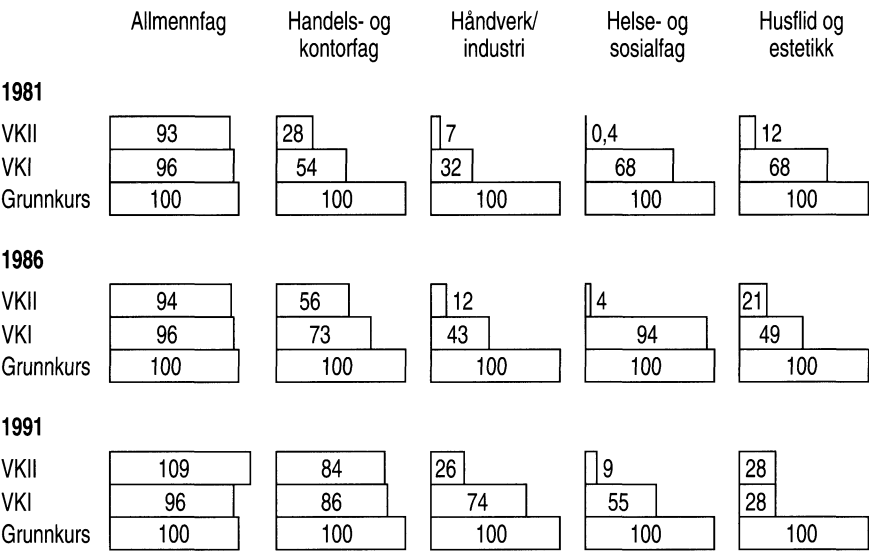
ning bare 28 prosent av elevplassene på grunnkurset. Helse- og sosialfag gav i praksis bare et to-årig tilbud til sine grunnkurselever. Håndverks- og industrifagene, den viktigste praktiske utdanningen for gutter, hadde en kapasitet i annen og tredje klasse på henholdsvis 70 og 30 prosent av kapasiteten i første klasse. Disse elevene hadde i tillegg muligheter til å manøvrere seg inn på tekniske fagskoler, lærlingskoler og i ordinær lærlingekontrakt etter fullført grunnkurs eller VKI. Handels- og kontorfagene kom i en mellomstilling og hadde ved inngangen til 1990-tallet en struktur som minnet om allmennfagene ti år tidligere.

Kapasitetsfordelingen mellom ulike studieretninger hadde antakelig med økonomi å gjøre. En elev på husflid og estetikk kostet dobbelt så mye som en elev på handels- og kontorfag og allmennfag i 1990 (Sosialt utsyn 1993: 124). Dette er i det minste én plausibel forklaring på hvorfor handels- og kontorfagene hadde raskere kapasitetsøkninger på videregående kurs enn mange yrkesfaglige studieretninger gjennom 1980-tallet. Med **Reform94** tar myndighetene sikte på å fjerne kapasitetstrappen på de praktiske studieretningene.

ER ELEVENES ATFERD EN KONSEKVENS AV RAMMEBETINGELSENE?

Det er tre trekk ved tenåringenes utdanningsatferd som kan knyttes til rammebetingelser på arbeidsmarkedet og i videregående skole: Først at andelen som velger allmennfag eller handels- og kontorfag øker på 1980-tallet, dernest at fullføringsgraden er lavest der kapasitetsbegrensningene er størst (innen yrkesfagene), og til slutt at det er mer vandring på kryss og

Figur 2: "Kapasitetstrappen". Antall elever på grunnkurs og videregående kurs på utvalgte studieretninger i videregående skole pr. 1. oktober 1981, 1986 og 1991

Kilde: Utdanningsstatistikk og Sosialt utsyn 1993

tvers mellom linjer og studieretninger blant yrkesfagelever enn blant allmennfagelever. Elevens kombinasjoner av utdanninger, **vandringenes form**, kan imidlertid ikke forklares av disse rammebetingelsene alene.

Fra utdanningsrevolusjon til teorirevolusjon

For det første kan økningen i tiden 1981-1991 i opptak ved linjer som gir studiekompetanse - kall det gjerne **teorirevolusjonen** - oppfattes som et naturlig svar på kapasitetsfordelingen mellom praktiske og teoretiske linjer i videregående skole. Blant avgangselevne fra grunnskolen høsten 1991 begynte 59 prosent ved studieretningene for allmennfag eller handels- og kontor, en økning på 13 prosentpoeng siden 1981 (Sosialt utsyn 1993: 158). Opptakskravene til teorilinjene er sannsynligvis redu-

sert. Vi kan vanskelig tenke oss at prestasjonsfordelingen i ungdomsskolen har endret seg i samme takt som dette. Andre kilder til økningen i ungdomskullenes søkning mot teoretisk utdanning kan være 1960- og 1970-tallets utdanningsrevolusjon: 68ernes barn må antakelig overgå sine foreldre i utdanning. Man skal heller ikke se bort fra at oppmykningen i utdannings-systemet - **fra akademisk mot anvendt** - har redusert tradisjonelle skillelinjer i sosialgruppene utdanningsorientering (Lipset i Boudon 1974: v). Dessuten gir turbulensen på ungdomsarbeidsmarkedet incentiver til å velge teoretisk utdanning etter grunnskolen.

Sterke kapasitetsbegrensninger gir mye vandring på kryss og tvers

For det andre påvirkes andelen elever som kombinerer ulike ut-

danninger (vandring på kryss og tvers) av kapasitetsfordelingen i videregående skole (kapasitetstrappen). Mens halvparten av elevene som valgte husflid og estetikk eller helse- og sosialfag etter grunnskolen i 1985 kombinerte flere utdanninger, gjaldt dette fire av ti elever på håndverks- og industrifag, tre av ti elever på handels- og kontor og to av ti elever på allmennfag (Sosialt utsyn 1993: 161).

Fullføringsgraden var lavest på praktiske linjer

For det tredje ble **fullføringsgraden** påvirket av kapasitetstrappen. Mens drøyt åtte av ti allmennfagelever fullførte et sammenhengende treårig utdanningsløp siste halvdel av 1980-tallet, var fullføringsgraden i tredje klasse (vkII) knapt 50 prosent på handels- og kontorlaglig studieretning. Mindre enn to av ti elever på håndverks- og industrifag fullførte vkII innen tre år etter avsluttet grunnskole. Denne andelen økte til rundt 40 prosent etter fem år. 60 prosent av elevene som begynte på denne studieretningen i 1985 fullførte vkI innen 1990 (Sosialt utsyn 1993: 160).

Utdanningsstatistikkens mål på fullføringsgrad er imidlertid problematisk: For det første er det å befinne seg et sted i tre år ikke ensbetydende med at man har tatt eksamen i alle fag. Videre må vi regne med at utdanningsambisjonene varierer mellom elever på ulike studieretninger. Det er ikke sikkert at fullført tredje klasse (vkII) er det naturlige utdanningsmålet på praktiske linjer. Yrkesutdanning i videregående skole er også et springbrett mot betalt yrkesopplæring (lærlingekontrakt), og der kan alder være like viktig inngangsbillett som formell utdanning. I 1989 ble

syv av ti lærlingekontrakter inngått med ungdom i alderen 18-22 år (NOU 1991 4: 31).

Vandringenes form forklares ikke fullt ut av kapasitets-trappen

Vandring på kryss og tvers i videregående skole kan inndeles etter tre kriterier: Først om den krysser inn- delingen i studieretninger (*intern/ekstern*), dernest om den er *horisontal* eller *nedadgående* etter klas- setrinn, og til slutt om den foregår *tidlig* eller *sent* i utdanningsløpet (Grøgaard 1993a: 23). Allmenn- fagelever som vandret på kryss og tvers i løpet av 1980-tallet gjen- nomførte i hovedsak studieret- ningsekskerne (70-80 prosent), *ned- adgående* (50-60 prosent) vand- ringer etter "*fullført*" *vkII* (70-80 prosent). Det betyr at disse elevene gjerne valgte et praktisk grunnkurs etter at de hadde fullført en treårig utdanning på allmennfag. Hånd- verks- og industrifagelever som kombinerte ulike utdanninger, gjennomførte til sammenligning studieretningsinterne (80 prosent), *horisontale* (90 prosent) vandrin- ger *første til tredje år* etter grunn- skolen (80 prosent). Disse elevene valgte med andre ord en annen håndverks- og industrifaglinje på samme nivå. De bedrev gjerne grunnkurssamling. Handels- og kontorfagelevne kom nok en gang i en mellomposisjon (Sosialt utsyn 1993: 162).

Det er to paradoksale forhold ved disse utdanningskombinasjonene som ikke fanges opp i utdannings- statistikken. Hvorfor viser yrkesfag- elevene så stor troskap mot sitt før- ste studieretningsvalg, og hvorfor er allmennfagelevne så troløse? To forklaringer er mulig på yrkesfagelevnes atferd: Det kan hende de ikke vil noe annet, men det er også mulig at de ikke kan,

f.eks. fordi prestasjonsnivået kan være for svakt til at de kan konkur- rere om opptak til allmennfag eller handels- og kontorfag. Prestasjons- indikatorer glimrer med sitt fravær i utdanningsstatistikken. Allmenn- fagelevne kommer kanskje ikke videre, eller de ønsker kanskje å gjøre noe annet før de fortsetter i høgskolesystemet?

VANDRING PÅ KRYSS OG TVERS - UTTRYKK FOR VILJE OG EVNE TIL Å KOMPENSERE?

Ikke bare prestasjoner og sosial bakgrunn belønnes i skolen

Om skolen er det sagt at det er få arenaer i samfunnet hvor mennes- ker er mer avhengig av sine ressur- ser enn nettopp der (Tyler 1977: 131). Tabell 1 bekrefter for så vidt denne påstanden. Blant gutter i al- deren 19-23 år i 1990, finner vi at de tre individuelle ressursene so- sial status, prestasjoner og psykisk kapasitet fanger opp 38 prosent av variasjonen (variansen) i studieret- ningsvalg umiddelbart etter grunn- skolen. Det samme ressursbatteriet fanger dessuten opp 32 prosent av variasjonen i høyeste avsluttede utdanningsnivå og 27 prosent av variasjonen i planlagt utdannings- nivå når guttene står på terskelen til å gjennomføre militær- eller sivilteneste⁷. Sagt med andre ord er prestasjonssterk ungdom med høy sosial status og stor psykisk kapasitet både klart overrepresen- tert på allmennfag, blant ungdom som har høyest realisert utdan- ningsnivå i den aktuelle alders- gruppen, og blant ungdom som sikter mot høyere utdanning de neste årene.

Det første utdanningsvalget etter grunnskolen er særlig påvirket av prestasjoner (*prestasjonseffekten*) og av hvem mor og far er (*valg-*

effekten), og kan karakteriseres ved metaforen "skomaker bli ved din lest". Utdanningsnivå og utdan- ningsambisjoner er i tillegg påvir- ket av hvilken studieretning gut- tene valgte etter grunnskolen. Dette kan oppfattes som en virk- ning av frie, selvstendige valg: Den som manøvrerer seg inn på all- mennfaglig studieretning etter grunnskolen *på tross* av status og prestasjonsnivå, har stor sjanse for å fullføre tredje klasse, ja faktisk også for å begynne med universi- tets- eller høgskolestudier før inn- kalling til militær- eller sivil- tjeneste. Tabell 1 viser imidlertid at hvis vi kontrollerer for kapasitets- fordelingen mellom klassetrinnene på ulike studieretninger, f.eks. gjennom en variabel som angir sjansen for å fullføre et sammen- hengende treårig løp når man først har kommet inn på studieretnin- gen, forvitrer linjevalgseffekten i modellen. Dette på-tross-av-mo- mentet har altså i hovedsak med studieretningenes struktur å gjøre. Forklaringskraften på individnivå er dessuten rimelig stor, henholds- vis 65 prosent på realisert utdan- ningsnivå og 45 prosent på utdan- ningsplaner. For de fleste praktiske formål er kildene til variasjonen i disse variablene identifisert.

Utdanningsnivå og utdannings- planer er også knyttet til alder. Det er noe som heter "*å ta tiden til hjelp*" på toppen av individuelle ressurser og rammebetingelser i skolesystemet og på arbeidsmarke- det.

Tre konkurrerende målsettin- ger

Hvis vi tillater oss å ty til en meta- for, kan skolen oppfattes som en organisme i kamp med seg selv. Skolen har særlig tre oppgaver re- presentert ved stikkordene *fored- ling, integrasjon og differensiering*.

Tabell 1: Forhold som påvirker gutters utdanningsorientering. Mål for forklaringskraft.¹

Trinn	Variabel	Studie- retnings- valg	Høyeste avsluttede utdannings- nivå	Utdan- nings- planer
Personlige ressurser:				
1	Sosial bakgrunn	18	13	15
2	Prestasjoner	36	30	26
3	Psykisk kapasitet	38	32	27
Preferanser/strukturelle barrierer:				
4	Kapasitetstrappen		54	41
5	Studieretningsvalg		65	45
Tid, tidligere meritter:				
6	Alder		66	46
7	Høyeste avsl. utd.nivå			57
Sum, forklaringskraft		38	66	57

1 Forklaringskraft som prosent forklart varians estimert ved trinnvis lineær regresjon
Tabellforklaring: *Studieretningsvalg* er studieretninger rangert etter gjennomsnittlig prestasjonsskår blant elevene. *Utdanningsnivå* er høyeste avsluttede utdanningsnivå i antall år etter grunnskolen. *Utdanningsplaner* er planlagt utdanningsnivå i antall år etter grunnskolen. *Prestasjoner* er allminnelig evnenivå og teknisk innsikt. Teknisk innsikt har ikke statistisk signifikant nettoeffekt på utdanningsplaner. På alle andre faktorer er økningen i forklart varians statistisk signifikant med mindre enn 5 prosent sjanse for å ta feil
Kilde: FAFOs Vernepliktsundersøkelse 1990

Den viktigste oppgaven er å utvikle menneskelig talent. Dernest bygger skolen bro over skillelinjer som skapes og opprettholdes ellers i samfunnet ved at den peker på felles kunnskaper, verdier og sosiale ferdigheter. Til slutt rangeres elevene etter evne og vilje til å tilegne seg alt dette. Skolen skaper likhet og ulikhet på samme tid, og rangeringen av elevene etter prestasjoner påvirker deres mulighet til å ta videre utdanning slik at de kan kvalifisere seg for gode jobber.

... som arter seg ulikt i lukkede og åpne skolesystemer

I et *lukket* skolesystem kan man hevde at differensieringsaspektet dominerer. Når elevene har gjennomgått en prestasjonstest ved utgangen av grunnskolen, vil det framtidige utdanningsløpet være lagt for de fleste. Der de flinkeste kan velge mellom tre utdanninger langs skalaen fra teoretisk, via merkantil til praktisk, kan elever

med svakt prestasjonsnivå bare velge én vei, normalt den praktiskyrkesorienterte. Et *åpent* skolesystem virker på samme måten ved første "brekkpunkt" etter grunnskolen, fordi elever med svakt prestasjonsnivå stiller bakerst i køen. Hvis det ikke finnes arbeid, er det stor sjanse for at eleven må ta en utdanning som representerer et andre eller tredjevalg. Deretter gir det åpne skolesystemet elevene adgang til å kompensere for manglende prestasjonsnivå ved å gå omveier mot sitt egentlige utdanningsmål. Slike omveier omfatter alt fra venting utenfor skoleporten for å samle alderspoeng til vandring på kryss og tvers mellom studieretninger og linjer innen skolesystemet for å bedre sine kvalifikasjoner og/eller for å samle alderspoeng. Der den lukkede skolen bare gir én frihet, friheten til "å snobbe ned", gir den åpne skolen i tillegg friheten til "å snobbe opp" for den som er villig til å ta tiden til hjelp. Nå spør vi om

det er empirisk belegg for å hevde at venting og vandring demper den utvelgelsen i skolen som er knyttet til kombinasjoner av karakterer, sosial bakgrunn og utdanningsvalg. For å få til dette må vi definere en indikator på grad av iherdighet.

Fire grader av iherdighet

To grupper elever får lavest skår på vårt iherdighetsmål (*ingen* i tabell 2). Først den gruppen elever som går strake veien mot det utdanningsmålet de har satt seg på skalaen fra grunnskole, via klassetrinnene i videregående skole til fagopplæring eller universitets- og høgskolestudier. Dernest den gruppen elever som hopper av uten å vandre eller vente når de stanger hodet i "prestasjonstaket". Midlertidig drop-out gir nest lavest skår på iherdighet. Med det menes elever som venter utenfor skoleporten minst ett år for å komme inn der de ønsker ved neste korsvei (*vente* i tabell 2). Kryss-og-tvers-elever får nest høyest skår på iherdighet (*vandre* i tabell 2). Disse elevene kombinerer ulike utdanninger innen eller mellom studieretninger i videregående skole av ulike grunner. Til slutt kan man skille ut en elevgruppe som både venter en periode utfor skoleporten og kombinerer flere utdanninger. Elever som både venter og vandrer får topp skår på iherdighet (*vandre og vente* i tabell 2).

Utdanningsnivåets forutsigbarhet reduseres med økende iherdighet

Tabell 2 illustrerer at kombinasjoner av prestasjoner, sosial bakgrunn og linjevalg fanger opp drøyt 80 prosent av variasjonen (variansen) i utdanningsnivå i tre av fire grupper etter vårt iherdighetsmål når disse faktorenes forklaringskraft maksimeres⁸. La oss ta et eksempel på utsagnskraften i

Tabell 2: Prestasjonseffekten, statuseffekten og linjevalgseffekten på høyeste avsluttede utdanningsnivå blant gutter i alderen 19-23 år (1990) med ulik grad av iherdighet. Effekter som prosent forklart varians estimert ved ANOVA

Bruttoeffekter	Iherdighet				Kommentar
	Ingen	Venter	Vandrer	Vandrer og venter	
Prestasjonseffekt	33	26	12	9	Dempes av iherdighet
Statuseffekt	16	7	8	3	Dempes av iherdighet
Linjevalgseffekt	85	71	55	54	Dempes av iherdighet/sterk effekt
Prestasjon og status	39	42	28	23	Dempes
Prestasjon og linjevalg	87	80	61	65	Dempes/sterk effekt
Status og linjevalg	85	74	56	64	Dempes/sterk effekt
Prestasjon, status og linjevalg	88	88	71	86	Påvirkes ikke av iherdighet/sterk total effekt
(N)	(1 517)	(162)	(359)	(90)	

Tabellforklaring: Elever som venter oppgir minst ett venteår etter grunnskolen (midlertidig drop-out). Elever som vandrer oppgir vandring innen eller mellom studieretninger i videregående skole. Elever som vandrer og venter har både vandret på kryss og tvers og ventet minst ett år. Kategorien Ingen omfatter elever som verken har vandret eller ventet

Kilde: FAFOs Vernepliktsundersøkelse 1990

Tabell 3: Høyeste avsluttede gjennomsnittsutdanning i klassetrinn etter grunnskolen på praktiske fag (inkludert handels- og kontorfag) og på allmennfag, etter prestasjonsnivå og iherdighet

Prestasjons- nivå	Iherdighet				Alle	Gevinst ved iherdighet
	Ingen	Venter	Vandrer	Vandrer og venter		
PRAKTISKE FAG (HAR KAPASITETSTRAPP):						
Lavt (N)	1,3 (300)	1,4 (35)	2,2 (48)	2,1 (16)	1,5 (409)	0,8 trinn
Middels (N)	2,2 (545)	2,1 (89)	2,3 (163)	2,4 (52)	2,2 (849)	0,2 trinn Liten, men signifikant
Høyt (N)	2,4 (99)	(2,4) (7)	2,6 (21)	(2,0) (5)	2,5 (132)	Ingen
Alle (N)	1,9 (954)	1,9 (131)	2,3 (232)	2,3 (73)	2,0 (1 390)	Ca. 0,4 trinn
TEORETISKE FAG (INGEN KAPASITETSTRAPP):						
Lavt (N)	2,9 (13)	(2,3) (3)	(2,7) (6)	ingen (22)	2,8	Få observasjoner
Middels (N)	3,5 (315)	3,2 (27)	3,2 (78)	3,4 (14)	3,4 (434)	Svakt negativ, men signifikant
Høyt (N)	3,7 (301)	(4,0) (8)	3,2 (53)	(2,8) (6)	3,6 (368)	Negativ, ca. 0,5 trinn
Alle	3,6 (629)	3,3 (38)	3,2 (137)	3,2 (20)	3,5 (824)	Negativ, ca. 0,4 trinn

Kilde: FAFOs Vernepliktsundersøkelse 1990

tabellen: Blant de 234 guttene i utvalget som hadde høyt prestasjonsnivå og høy sosial status (far er funksjonær) og ble tatt opp ved allmennfaglig studieretning etter grunnskolen, hadde så godt som alle fullført tredje klasse (vkII) eller begynt på universitets- eller høyskolestudier før innkalling til militær- eller siviltjeneste i 1990. Blant de 243 guttene i utvalget som hadde lavt prestasjonsnivå og lav sosial status (far er arbeider) og valgte et praktisk løp, avsluttet fire av ti utdanningen etter grunnskolen, åtte av ti hadde maksimalt fullført grunnkurs og 93 prosent stoppet opp før vkII i 1990. Vi påstår ikke at vi har en teori om forskjeller i utdanningsnivå, men vi påstår at en teori om forskjeller i utdanningsnivå må forholde seg til kombinasjonen av verdier på disse tre variablene på en eller annen måte.

Vi ser enda et interessant mønster i tabell 2: Prestasjonseffekten, statuseffekten og linjevalgseffekten (brutto), samt kombinasjoner av to og to slike effekter, **dempes steg for steg når vi øker elevenes skår på iherdighet**. Vi ser f.eks. at mens prestasjonsforskjeller i skolen forklarer 33 prosent av forskjellene i høyeste avsluttede utdanningsnivå blant de guttene som har lavest skår på iherdighet, er prestasjonseffekten "bare" 9 prosent blant de elevene som både har kombinert ulike utdanninger og som i tillegg har ventet utenfor skoleporten for å komme inn der de ønsket (vandret og ventet).

Det er først når alle de tre ressursene kombineres, at modellens forklaringskraft ikke påvirkes av endringer i elevenes iherdighet. Dette betyr at det gjennomgående er vanskeligere å gjette seg til utdanningsnivået blant elever som vandrer og venter enn blant elever

som går strake veien gjennom videregående skole. Det er fristende å lansere en hypotese om at iherdighet kan være en strategi for å dempe virkningen av skolens differensieringsmekanisme. Da må vi vise at iherdighet gir **utbytte**. Er det slik at elever går ett skritt tilbake for å gå to skritt fram, eller går de bare ett skritt tilbake?

Yrkesfagelever med lavt prestasjonsnivå vinner mest på å vandre og vente

Tabell 3 viser utdanningsnivå etter iherdighet, prestasjonsnivå og om elevene ble konfrontert med kapasitetsbegrensninger eller ikke. Blant **yrkesfagelever med lavt prestasjonsnivå** er gevisten ved å vandre på kryss og tvers nesten **ett trinn**. Vanligvis stopper disse elevene opp etter grunnkurset, mens de iherdige elevene når vkI-nivå i gjennomsnitt. For elever med middels prestasjonsnivå gir vandring og venting mindre gevinst (0,2 trinn), selv om også denne er statistisk pålitelig med 5 prosent sjansje for å ta feil. Disse elevene fullfører gjerne vkI før innkalling til førstegangstjeneste. For elever med høyt prestasjonsnivå gir ikke vandring og venting noen gevinst. Her er to tolkninger mulig. Kapasitetsbegrensningene kan være så sterke at bare rundt halvparten når vkII, uansett om de vandrer og venter eller gjennomfører et rettlinjert løp. Alternativt kan gjennomsnittseleven i dette prestasjonssjiktet ha nådd så langt - midt mellom vkI og vkII - at det er gode muligheter for å fortsette på teknisk fagskole eller å manøvrere inn i betalt yrkesopp-læring (inkludert læringskole).

På **allmennfag** er utbyttet av vandring og venting negativt i alle prestasjonssjikt: Lavt prestasjonsnivå gir vanligvis ikke adgang til allmennfaglig studieretning, men

blant de 22 elevene i utvalget som kom inn på allmennfag mot alle odds, er det en (ikke-signifikant) tendens til at elevene taper på å vandre og vente. Middels prestasjonsnivå er normalt tilstrekkelig til å fullføre tredje klasse (vkII). I gjennomsnitt har disse elevene ett bein i universitets- og høyskole-systemet som 19-23-åringer (3,4 i utdanningsnivå der 3=vkII og 4=grunnfag). Elever med høyt prestasjonsnivå taper et halvt trinn på å vandre og vente. I dette prestasjonssjiktet har gjennomsnittseleven begynt på universitets- og høyskolestudier før innkalling til førstegangstjeneste (utdannings-skår 3,6).

Allmennfagelevenes utdanningskombinasjoner forsterker kapasitetstrappen

Prestasjonsnivået er viktig for progresjonen i videregående skole. Samtidig viser tabell 2 og 3 at prestasjonseffekten varierer med kapasitetsfordelingen. Nå skal vi argumentere for at kapasitetsbegrensningene mellom grunnkurs og videregående kurs på praktiske linjer **forsterkes** av allmennfagelevenes **preferanser**. I vårt utvalg har allmennfageleven og håndverks- og industrifageleven en gjennomsnittlig prestasjonsskår på henholdsvis 6,3 og 4,3 på skalaen fra 1 til 9. Mens halvparten av allmennfagelevenene tilhører grunnskolenes prestasjonselite (de beste 20-25 prosent), gjelder dette knapt 10 prosent av håndverks- og industrifagelevenene. Allmennfageleven som vandrer ned mot et praktisk grunnkurs skårer 6,0 på samme skala. Dette er litt lavere enn andre allmennfagelever, men betydelig høyere enn konkurrentene på det praktiske grunnkurset. Disse vandrerne utgjør antakelig mellom 10 og 15 prosent av antall tredjeklassinger på allmennfag årlig. Deres

"ressurser" skulle tilsi at de vinner fram i konkurransen om opptak til praktiske kurs på bekostning av andre søkere. De har høyere prestasjonsnivå og flere alderspoeng enn sine konkurrenter (Grøgaard 1993a: 116-129).

Vandring på kryss og tvers må med andre ord oppfattes som et sammensatt fenomen. Vandringene på praktiske linjer **framstår ikke** som en vandring ut fra rent prestasjonsmessig styrke. Disse elevene må i hovedsak vandre mellom linjer innen yrkesfaglige studieretninger, eller de må vente utenfor skoleporten til det byr seg en ny anledning. Hvis de tar tiden til hjelp, har vi imidlertid dokumentert at de prestasjonssvake blant dem kommer ett trinn lengre enn forventet i gjennomsnitt. Når vi nærmer oss vkII-nivå, er det imidlertid slik at selv ikke vandring og venting fører fram. Dette er for så vidt en logisk konsekvens av den sterke kapasitetsbegrensningen mellom vkI og vkII, men kan også bety at elevene har kvalifisert seg, utdannings- og aldersmessig, til videre utdanning eller arbeid.

Vandringen med utgangspunkt i allmennfaglig studieretning har en annen karakter. Dette er en vandring ut fra styrke, rent prestasjonsmessig. Det kan godt hende at allmennfagelevenene ikke kommer videre etter vkII, men konkurrentene i videregående skole representerer ingen trussel så lenge elevene velger praktisk. Turbulensen på praktiske linjer skyldes med andre ord ikke bare kapasitetsfordelingen. Den forsterkes av at også mange prestasjonssterke "teoretikere" konkurrerer om de begrensede plassene. Skolemyndighetene har vært oppmerksom på dette problemet lenge. Det er interessant at Reform94 tar sikte på å fjerne mulig-

heten for å vandre ned mot grunnkurs etter fullført vkII.

Hvilket perspektiv forklarer elevenes vandring og venting best?

Atferdstenkeren ville kanskje forsøkt å forklare vandring og venting ved å ty til betegnelsen *flukt* (escape): En naturlig menneskelig reaksjon på motgang, er at man skjærer seg ved å løpe vekk fra problemet. Det vi har kommet fram til her, er for så vidt i pakt med denne tankegangen. Vi har forsøkt å vise at det er forhold bakenfor elevenes frihet og verdighet som kaster lys over vandringens form og omfang. Det som imidlertid skaper problemer for den atferdsorienterte tolkningen, er at vandring og venting ikke bare framstår som en unnvikelse, men som en *strategisk unnvikelse*: Omveien er mest lønnsom der omgivelsene opptrer mest fiendtlig - blant prestasjonssvake elever på linjer med sterke kapasitetsbegrensninger.

Fenomenologen satser i prinsippet på elevenes egne forklaringer, dvs. at vandringene er uttrykk for frie, men lite gjennomtenkte utdanningsvalg. Denne forståelsen passer tilsynelatende bra for allmennfagelever, og kanskje også for prestasjonssterke elever på praktiske linjer som vandrer på kryss og tvers. Hvis vi antar at nedadgående vandring blant allmennfag-elever delvis skyldes at de har problemer med å komme videre, framstår også deres omveier som en *vinnende strategi*. Det er stor sjanse for at allmennfagelever som velger et praktisk grunnkurs etter vkII, kommer inn der de ønsker. Hvis vi derimot aksepterer at allmennfag-elevne har alternativer til videregående utdanning, må vi gi innrømmelser overfor tenåringenes egne forklaringer på vandringen og

ventingen: De prestasjonssterke kommer dit de vil uansett, og kan gjerne skylde på endringer i preferanser, svak informasjon eller tilfeldigheter. Elever med svakere utgangspunkt kan ikke det, fordi de har problemer med å komme videre uten å "gå rundt grøten". Siden det er yrkesfagelevne som er mest tilbøyelig til å velge omveier, vil vi tillegge et perspektiv som legger vekt på rasjonelle tilpasninger større tyngde enn et perspektiv som legger vekt på frie, ugjennomtenkte valg. Det er nok mange vandrere og ventere som, på tross av betydelig suksess, rasjonaliserer sin opptreden i videregående skole når de blir spurt hvorfor de kombinerte ulike utdanninger.

Noen spørsmål til og spådommer om virkningen av Reform94

Vi har ikke muligheter til å skissere bredden i 1994-reformen i videregående skole her, men vil peke på noen hovedpunkter. Den kjenne-tegnes av at kapasitetsbegrensningene mellom grunnkurs og videregående kurs innen yrkesfagene fjernes. Samtidig blir det mindre mulighet til å kombinere ulike utdanninger. Det er fristende å gjette at tilstanden på alle studieretninger vil bli som på allmennfag på 1980-tallet, kanskje med unntak av den nedadgående vandringen mot praktiske kurs som kjennetegnet allmennfagelever som kombinerte ulike utdanninger. Da forsvinner turbulensen i systemet. Vi oppfatter disse virkningene som problematiske av flere grunner:

For det første er videregående skole fortsatt utvelgende etter prestasjoner. Mange vil antakelig komme inn på annet- og tredjeønsket sitt. I Reform94 får disse elevne én, og bare én, sjanse til omvalg, og vil kanskje benytte denne mulig-

heten i stor skala. Nettoeffekten kan fortsatt bli høye andeler ventere og vandrere på de praktiske kursene. Man slipper imidlertid å se samlere av tredje og fjerde grunnkurs på veien mot arbeid eller betalt yrkesopplæring.

En framtidig turbulens påvirkes dessuten av hvilke overganger som blir mulige. Hvis overgangen mellom ulike utdanninger må skje på grunnkursnivå, kommer vandringen og ventingen rimelig raskt etter grunnskolen. Blir det mulig å skifte beite etter vkI, kan vi regne med at eventuelle overganger fordeles mellom alle trinnene.

Den store utfordringen blir veien videre mot studie- eller yrkeskompetanse. Hvis næringslivet ikke gjør sin del av jobben og skaffer lærlingeplasser, vil vi antakelig få se et arsenal av *vkII-faglærte* ungdommer. Det er også et åpent spørsmål om de klassiske jente-utdanningene får et tilstrekkelig lærlingetilbud. Til slutt kan vi spørre om universitets- og høgskolesektoren makter å ta imot så mye som 50-60 prosent av hvert årskull på toppen av etterslepet fra 1980-tallet. Presset på høgskolesektoren kan imidlertid dempes hvis en reduksjon i kapasitetsbegrensningene på praktiske fag gjør yrkesutdanningen mer attraktiv enn tidligere, men da vil presset på lærlingeordningen øke.

Nye flaskehalser kan skapes i overgangen mellom videregående skole og høgskolesystemet og mellom videregående skole og arbeidsmarkedet. I så fall vil kanskje kombinasjonen av alder, ledighet og under-syssetting bli viktigere indikatorer på hvor skoen trykker enn de målene vi har lagt hovedvekten på her, nemlig prestasjoner, linjevalg og sosial status.

Datagrunnlaget

Dataene er hentet fra prosjektet "Hvem utfører verneplikt i Norge?" som ble avsluttet ved FAFO våren 1992. Forsvarsdepartementet finansierte undersøkelsen som bl.a. omfattet intervju av ca. 3 100 vernepliktige ungdommer som stod på terskelen til militærtjeneste eller siviltjeneste (bruttoutvalg) i 1990. Utvalget omfatter alle gutter som ikke ble dimittert av medisinske årsaker på sesjon (ca. 95 prosent av alle sesjonerte), dvs. både soldater, militærnektete, sivilforsvarsmannskaper og medisinske udyktige under innrykk til førstegangstjeneste. 90 prosent av guttene var i alderen 19-23 år på intervjudispunktet (1990). Svarprosenten lå på rundt 80. Guttene valgte stort sett studieretning i videregående skole i perioden 1983-87.

Usikkerhetsmarginer

Usikkerhetsmarginer er diskutert i Grøgaard og Ugland (1992). Prosentforskjeller på 10 prosentpoeng er som regel på grensen til å være statistisk pålitelige med 5 prosent sjanse for å ta feil.

streke forskjellen mellom det å klassifisere etter forestillinger om årsaker (etiologisk inndeling) og det å klassifisere etter hvordan man som observatør oppfatter fenomenet slik det framstår der og da (symptomatologisk inndeling) (Kringlen 1980: 46-47). Behaviouristen skiller verken mellom handling og hendelse eller mellom forklaring og årsak (Coleman 1973: 1, Hollis 1977: 37).

3. Jo høyere prestasjonsnivå (alminnelig evnenivå), jo større sjanse for å velge en teorilinj i videregående skole. Samtidig er guttenes oppfatning av hva de kan best, påvirket av hvem far og mor er, og effekten er størst der prestasjonssignalet er sterkest (i prestasjonseliten). Blant funksjonærsønner som både er praktisk og teoretisk flinke velger nesten 90 prosent allmennfag. Blant arbeidersonner som både er praktisk og teoretisk flinke velger mindre enn 40 prosent allmennfag. Hvis en gutt som er flink på skolen har lav skår på praktiske ferdigheter, er sosial bakgrunn irrelevant for utdanningsvalget. Nå velger åtte av ti teoretisk utdanning uansett. Påbudet (imperativet) lyder slik: Hvis du finner ferdighetsmessige argumenter for å velge en utdanning som bekrefter din egen sosiale oppvekst, må du velge i henhold til dette signalet. Hvis du ikke finner slike argumenter, kan du gjøre hva du vil! I det midtre prestasjonsjiktet kan konkurrenten til nytteforklaringen formuleres slik: Den som velger det ukjente tror at han kaster seg ut på de 70 000 faverners dyp, mens den som velger det kjente vet at han kan stå på bunnen. Der prestasjonsnivået er middels, velger nesten syv av ti funksjonærsønner en teoretisk utdanning, mot maksimalt to av ti arbeidersonner - jf. Banduras (1977) begrep om egenvurdert kapasitet.

4. Ved inngangen til 1970-tallet hadde åtte av ti kommuner gjennomført reformen (Telhaug 1979: 10, Severeide 1989: 73).

5. En ansettelse kan oppfattes som en investeringsbeslutning over den ansattes yrkesaktive livssyklus. Da kan man argumentere for at utbyttet er minst i begge ender av en "arbeidsmarkedstunnel". Den som ønsker å rasjonalisere driften, har mest å hente blant de yngste og de eldste (Colbjørnsen 1982: 40). Dette kan være et aspekt ved den økonomiske forklaringen på at det tradisjonelle arbeidsmarkedet for unge ufaglærte hjelpearbeidere forvitret *gradvis* etter 1975.

6. Grøgaard (1993a: 92, tabell 3.5) rangerer mannlige elever på ulike studieretninger etter gjennomsnittlig alminnelig evnenivå på sesjon (ved 18-19-årsalder). Alminnelig evnenivå er validert mot skoleprestasjoner i matematikk og norsk. Dette prestasjonsmålet påvirkes av den utdanningen ungdommene har tatt etter grunnskolen. De gjennomsnittlige forskjellene mellom elever på f.eks. allmennfag og håndverks- og industrifag er antakelig større enn de gjennomsnittlige forskjellene ved avslutningen av grunnskolen. I en bredt sammensatt (heterogen) gruppe mennesker vil imidlertid samvariasjonen mellom prestasjonsnivå i ungdomsskolen og senere prestasjonsnivå være relativt høyt. Skal vi tro amerikanske undersøkelser, er effekten av prestasjonsnivå ved 11-årsalder på prestasjonsnivået ved 18-19-årsalder inntil fire ganger større enn effekten på prestasjonsnivået blant 18-19-åringene av den utdanningen ungdommene har tatt i mellomtiden (Jencks mfl. 1972: 339).

7. Gutter i alderen 19-23 år (1990) som har identisk sosial bakgrunn, prestasjonsnivå og psykisk kapasitet har henholdsvis 38, 32 og 27 prosent mindre variasjon (varians) i studieretningsvalg, realisert utdanningsnivå og videre utdanningsplaner enn en vilkårlig sammensatt gruppe 19-23-årige gutter på disse ressursindikatorene.

8. ANOVA-programmet i SAS beregner effektene av enkeltverdier og verdikombinasjoner med laveste skår som referansegruppe, en prosedyre som i praksis maksimerer modellens evne til å fange opp variasjonen på den avhengige variabelen fordi den tar med samspill effekter som undertrykkes i en vanlig regresjonsmodell. Tendensen endres imidlertid ikke om vi hadde latt et "normalt" regresjonsprogram gjøre jobben. Samspill betyr f.eks. at prestasjonenes betydning for utdanningsnivå blant 19-23-åringene varierer seg ulikt i ulike statusgrupper, på ulike studieretninger, i ulike statusgrupper på samme studieretning osv.

1. Lov om videregående opplæring ble vedtatt i 1974, men ble først innført etter at et offentlig oppnevnt utvalg hadde utredet spørsmål knyttet til læreplaner, rammetimetall, kompetanse og prinsipper for differensiering og evaluering. Loven ble gjennomført med virkning fra 1. januar 1976 (Telhaug 1979: 227-229).

2. Selv om denne holdningen kan oppfattes som typisk for psykologiens syn på klassifisering, er kunnskapsorientert (kognitiv) psykologi nøye med å under-

Litteratur

Bandura, Albert (1977): "Self-efficacy: Towards a Unifying Theory of Behavioral Change." *Psychological Review*, 84 (1977).

Boudon, Raymond (1974): *Education, Opportunity and Social Inequality*. John Wiley. New York/London.

Colbjørnsen, Tom (1982): *Syssettingsproblemer. Påtvunget eller selvvalgt?* Universitetsforlaget.

Coleman, James (1973): *The Mathematics of Collective Action*. Heinemann Ed. Books. London.

Giddens, Anthony (1984): *The Constitution of Society*. Outline of the Theory of Structuration. Polity Press. Cambridge.

Grøgaard, Jens B. (1993a): *Skomaker bli ved din lest?* En analyse av ulikhet i utdanning og arbeid blant unge menn på 1980-tallet. FAFO-rapport 146.

Grøgaard, Jens B. (1993b): "Gutters utdanningsvalg: Hvorfor har sosial bakgrunn så stor betydning? Et forsvar for verdiforklaringen." *Samfunnsspeilet* nr. 1 1993. Statistisk Sentralbyrå.

Hedström, Peter (1993): "Introduction to this Special Issue on Rational Choice Theory." *Acta Sociologica*, Vol. 36 (1993), 3.

Hollis, Martin (1977): *Models of Man*. Philosophical Thoughts on Social Action. Cambridge University Press.

Jencks, Christopher mfl. (1972): *Inequality*. A Reassessment of the Effect of Family and Schooling in America. Basic Books. New York/London.

Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet (1991): "Veien videre til studie- og yrkeskompetanse for alle." *NOU 1991: 4*.

Kringlen, Einar (1980): *Psykiatri*. Universitetsforlaget.

Markussen, Eifred (1991): "På kryss og tvers. En undersøkelse i videregående skole blant grunnkurs-elever som ikke kommer rett fra avsluttet ungdomsskole." Vedlegg 3 til *NOU 1991: 4*.

Moen, Ketil (1991): *Ungdomsundersøkelsen 1990*. Foreløpig rapport. 17-24-åringenes tilpasning til arbeidsliv og utdanning m.m. Rapport 1991:2. Arbeidsdirektoratet. Oslo.

Pawson, Ray (1989): *A Measure for Measures*. A Manifesto for Empirical Sociology. Routledge. London/New York.

Schutz, Alfred (1967): *The Phenomenology of the Social World*. Heinemann. London.

Skinner, B. F. (1971): *Beyond Freedom and Dignity*. Penguin. London.

Statistisk Sentralbyrå: *NOS B396, NOS B801*, Utdanningstatistikk.

Statistisk Sentralbyrå: *NOS B703, NOS B906, NOS B965*, Arbeidsmarkedsstatistikk.

Statistisk Sentralbyrå (1989): *Sosialt utsyn 1989*. Sosiale og økonomiske studier nr. 70. Artikkel av Paul Inge Severeide.

Statistisk Sentralbyrå (1993): *Sosialt utsyn 1993*. Statistiske analyser. Artikler av Tor Jørgensen og Elisabetta Vassenden.

Telhaug, Alfred Oftedal (1979): *Vår videregående skole*. Oversikt over og kommentarer til reformarbeidet. Didakta.

Tyler, William (1977): *The Sociology of Educational Inequality*. Methuen.

Jens B. Grøgaard er forsker ved Forskningsstiftelsen FAFO.

Forebyggende helsearbeid - til de som trenger det mest?

40

Personellinnsatsen i den forebyggende helsetjenesten for barn har de siste fem årene økt med omtrent samme veksttakt som tallet på barn i førskolealder. I de største byene har barnetallet økt mer enn tallet på personell, mens små og mellomstore kommuner har bedret personellinnsatsen. Enslige forsørgere ser ut til å ha noe sjeldnere kontakt med den forebyggende helsetjenesten enn gjennomsnittet. Kontakter med denne gruppen er derimot mer tidkrevende, og omfatter flere problemer enn andre kontakter. Kontakter med innvandrere er ikke mer tidkrevende enn andre kontakter. Innvandrere viser seg også å ta sjeldnere initiativ til kontakt enn andre.

Jon Erik Finnvold

Artikkelen retter søkelyset mot en viktig del av den forebyggende helsetjenesten i vårt land - helsesøstertjenesten. Innledningsvis beskrives utviklingen de siste fem årene med utgangspunkt i spørsmålene: Har kommunene økt bemanningen? Omfattes hele barnebefolkningen av ulike tilbud? Er ulikhetene mellom kommunene blitt mindre? Videre ser vi spesielt på innvandreres og enslige forsørgeres møte med den forebyggende helsetjenesten, slik den beskrives av helsesøstre som arbeider i skole- og helsestasjonstjenesten.

Skole- og helsestasjonstjenestens formål og oppgaver

Forebyggende helsearbeid er et aspekt ved flere virksomheter i kommunene, og derfor vanskelig å måle det totale omfanget av. Etter lov om helsetjenesten i kommunene er kommunene pålagt å organisere skole- og helsestasjonstjeneste. Lov- og forskriftsverket krever også at kommunene skal ha en helsesøstertjeneste, som skal være ansvarlig for den daglige driften av skole- og helsestasjonstjenesten. Helsesøstre står for 60 prosent av personellinnsatsen i disse virksomhetene, der også leger, fysioterapeuter, jordmødre og personell uten helsefaglig utdanning er viktige støttespillere.

Ifølge forskriftene, er formålet med virksomheten å forebygge sykdommer, samt å arbeide for å fremme barns fysiske, psykiske og sosiale helse. Massevaksinasjon er et viktig virkemiddel i dette arbeidet. Alle barn skal i prinsippet få tilbud om en rekke vaksinasjoner etter et program anbefalt av Statens helsetilsyn (tidligere Helsedirektoratet). Dette arbeidet har sin historiske bakgrunn i infeksjonssykdommene, som dominerte ved århundreskiftet og kulminerte før krigen.

Helseopplysning gir helsesøsterarbeidet et pedagogisk og oppdragende element. Gjennom individuelle kontakter, gruppesamtaler og undervisning opplyses det om godt foreldreskap, ulykkesforebyggende tiltak og sunn livsstil.

Helsesøsterarbeidet har også en overvåkende side. Det enkelte barns fysiske og psykiske utvikling følges over tid. Vurdering av familiesituasjonen, vekt-, syns- og hørselskontroller skal forsøke å identifisere barn som har ulike avvik, slik at tiltak kan settes inn så tidlig som mulig.

Det er vanlig å sette sykkelighet - spesielt psykiske og psykosomatiske problemer - i sammenheng med vanskelige levekårsforhold som arbeidsløshet, isolasjon og familieoppløsning. Helsesøstre ønsker også å møte disse utfordringene. Eksempler på dette er tiltak som skal forbedre de sosiale nettverkene til foreldre og barn (Bjåland og Mortensen 1992). Andre argumenter for at helsesøstre bør engasjere seg mer i arbeid med familier i omsorgssviktsituasjoner, og i større grad ta opp sosialtjenestens problemstillinger (Killén 1993). Dette innebærer en sterkere integrasjon med barnevernet, som også har forebyggende målsettinger.

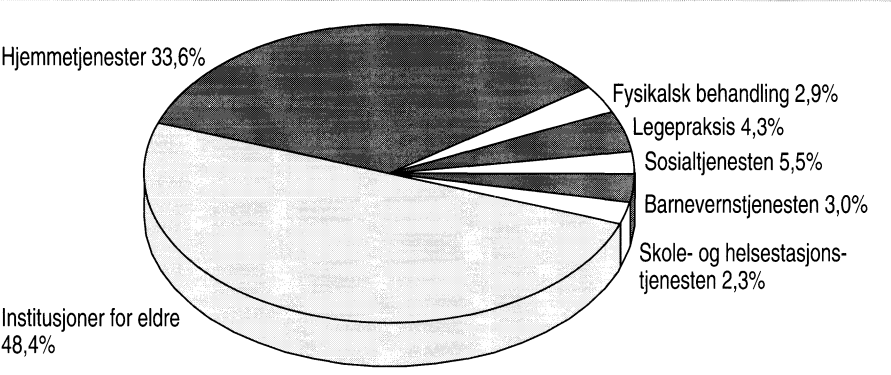
HELSESØSTERTJENESTEN 1987-1992

Prioriterer kommunene skole- og helsestasjonstjenesten?

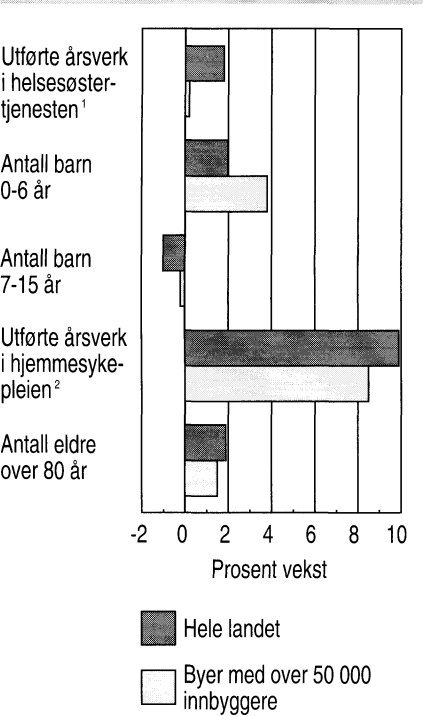
I 1992 ble det utført 1900 årsverk i skole- og helsestasjonstjenesten. Dette utgjør 2,3 prosent av personellinnsatsen i den kommunale helse- og sosialsektoren.

Til sammenligning utgjorde barnevernstjenesten 3 prosent, mens tje-

Figur 1: Utførte årsverk i kommunale helse- og sosialtjenester, etter virksomhetsområde. 1992

Figur 2: Vekst i helsesøster-tjeneste, hjemmesykepleie og ulike aldersgrupper. Gjennomsnittlig årlige vekstrater. 1987-1992

¹ Helsesøstertjenesten inkluderer årsverksinnsatsen av helsesøstre i kommunehelsetjenesten og sykepleiere i skole- og helsestasjonstjenesten

² Hjemmesykepleien inkluderer årsverksinnsatsen av sykepleiere og hjelpepleiere i kommunehelsetjenesten. Noe av veksten skyldes HVPU-reformen

nester for eldre og funksjonshemmede stod for 82 prosent. Skole- og helsestasjonstjenesten utgjør altså en liten del av den kommunale helse- og sosialtjenesten. Denne andelen er ikke blitt større de siste årene.

I perioden 1987-1992 har veksten i helsesøsterårsverk holdt følge med veksten i tallet på barn i førskolealder (figur 2). Tallet på barn i skolealder har gått ned i perioden, slik at utbyggingsgraden på nasjonalt nivå har hatt en svak økning i perioden. Hjemmesykepleien har i samme periode hatt en langt sterkere vekst.

Hva er bakgrunnen for skole- og helsestasjonstjenestens relativt beskjedne omfang i kommunene? Vi kan anta følgende:

- En av årsakene er at det forebyggende helsearbeidet er rettet mot friske mennesker, mens eldreomsorgens brukere har nedsatt funksjonsevne, og ofte trenger et heldøgns omsorgstilbud. I sykehjemmene er det for eksempel over ett årsverk bak hver institusjonsplass.
- Forebyggende helsetjenester for friske mennesker er ikke et tema som har samme gjennomslags-

kraft i media og lokalpolitikk som eldreomsorgen.

- Det er vanskelig å måle resultatene av forebyggende arbeid. Mens eldreomsorgen kan vise til at flere får sykehjemsplass, og at det blir flere som får hjemmetjenester, er ikke effektene av ressursinnsatsen i det forebyggende helsearbeidet like åpenbare.

I større byer har helsesøstrene fått flere barn å betjene

Nasjonale oversikter kan dekke over store regionale variasjoner. Som figur 2 også viser, ble det i byer med over 50 000 innbyggere utført noen færre helsesøsterårsverk i 1992 enn i 1987. I samme periode hadde disse kommunene en vekst i tallet på barn under sju år på 4,4 prosent. Utviklingen i

Datagrunnlaget
Løpende statistikker over personell i kommunehelsetjenesten samler årlig inn oppgaver over ulike yrkesgruppers personellinnsats i kommunehelsetjenesten fra alle kommuner. Fra skole- og helsestasjonstjenesten samles det inn årlige rapporter fra kommunene om aktiviteten i disse virksomhetene, blant annet tallet på utførte vaksinasjoner og helsekontroller

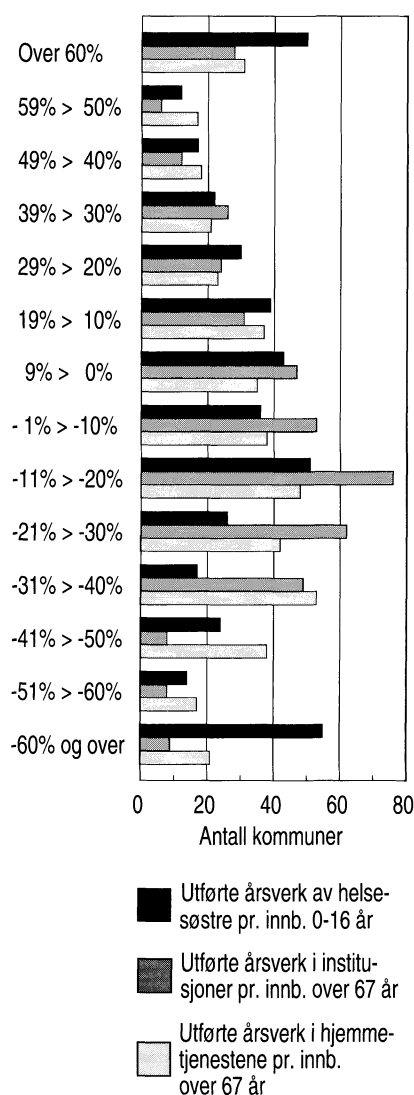
Statistisk sentralbyrå gjennomførte høsten 1992 en **utvalgsundersøkelse** av brukerkontakter i helsesøstertjenesten. Undersøkelsen omfattet 83 kommuner og bydeler. I en 14-dagersperiode ble alle helsesøstre bedt om å registrere alle brukerkontakter som hadde et samtaleelement på mer enn 10 minutter. Undersøkelsen resulterte i opplysninger om over 12 000 kontakter mellom brukerne og helsesøster.

storbyene kjennetegnes altså av manglende samsvar mellom utbygging av tjenester og vekst i tjenestenes målgruppe.

Ulikhetene er blitt mindre

Det er større forskjell fra kommune til kommune når det gjelder utbyggingsgrad av helsesøstertjenester enn hva tilfellet er for eldre-

Figur 3: Årsverk pr. innbygger i ulike deltjenester. Antall kommuner etter avvik fra gjennomsnittet, 1992

institusjonene og hjemmetjenestene (figur 2).

Helsesøstertjenesten har relativt mange kommuner med en personellinnsats (årsverk pr. innbygger) som er 60 prosent høyere eller 60 prosent lavere enn gjennomsnittskommunen. Personellinnsatsen i denne tjenesten varierer i større grad enn hjemmetjenestene og institusjonene fra kommune til kommune. En av årsakene til dette er at alderssammensetningen i kommunene i større grad styrer utbyggingen av eldreomsorgen enn tilfellet er for skole- og helsestasjons-tjenesten (Finnvold 1993).

Ulikhetene har likevel avtatt noe etter 1987, det er blitt færre kommuner med store avvik fra gjennomsnittskommunen.

Helsesøstertjenesten er blitt beskrevet som et "sikkerhetsnettverk med klare hull" (Paulsen 1990), fordi en rekke kommuner ikke har maktet å etablere en helsesøstertjeneste, dvs. ansette helsesøstre. I 1987 var det 49 kommuner som ikke hadde helsesøstertjeneste. Denne situasjonen har bedret seg noe, i 1992 var 35 kommuner helt uten helsesøster. I mange mindre kommuner består helsesøstertjenesten av kun én helsesøster. Permisjoner, oppsigelser og ubesatte stillinger har ofte som konsekvens at mange små kommuner i perioder er helt uten helsesøstertjeneste. Smådriftsulempen er derfor en viktig årsak til at mange kommuner står uten helsesøster.

Når tjenestene alle?

Alle barn skal i prinsippet få tilbud om vaksiner ved ulike alderstrinn. Ut fra den løpende rapporteringen av ni ulike vaksiner, mottok mellom 95 og 98 prosent av barna vaksiner ved foreskrevne alderstrinn i

1992 (SSB 1993). En del barn vil ikke få vaksinasjon fordi de er syke på det tidspunkt de skal vaksineres, eller er utsatt for allergiske reaksjoner. Vaksinasjon er ikke obligatorisk, noen vil derfor vegre seg, eller la være å møte opp. Den høye vaksinasjonsdekningen viser at det er oppslutning blant brukerne om dette tilbudet, og at tjenesten når de fleste.

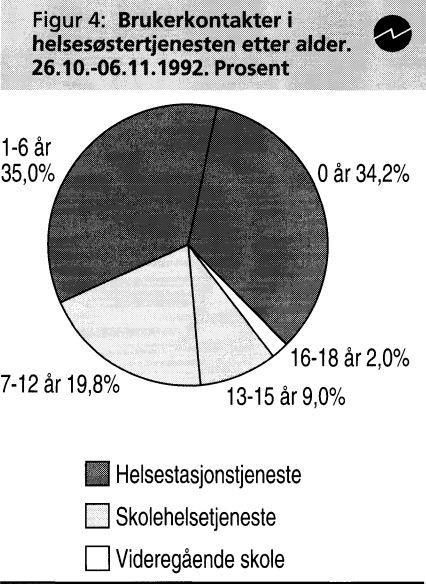
Oppslutningen om helsekontroller og hjemmebesøk var ikke like god. I alt møtte 93 prosent av fireåringene til fireårskontrollen, mens 87 prosent gjennomførte toårskontrollen. Familier med nyfødte skal gis tilbud om hjemmebesøk i løpet av de første ukene etter fødselen. Nesten 83 prosent mottok dette tilbudet i 1992.

Tallene har endret seg lite de siste fem årene.

Helsesøstertjenesten en småbarnsomsorg

Utvalgsundersøkelsen viste at helsesøstertjenesten i stor grad er en småbarnsomsorg (figur 4). Nesten to av tre besøk var kontakter med barn i førskolealder. Av disse utgjorde barn under et år nesten halvparten. Kontakter med førskolebarn innebærer som oftest at foresatte besøker helsestasjonen for å få vaksinert og helsekontrollert barnet sitt. I 1992 ble det besluttet å innføre vaksine mot hjernehinnebetennelse for barn under to år, en beslutning som forsterker inntrykket av helsesøstertjenesten som en småbarnsomsorg.

Kontaktene med skolebarn er som regel med barnet selv. Ungdom mellom 16 og 18 år utgjorde 2 prosent av brukerkontaktene. Et flertall av disse var jenter som oppsøkte helsesøster på eget initiativ.

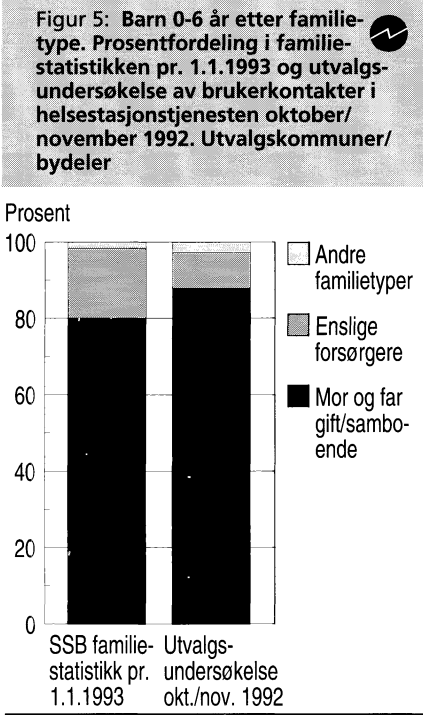

Aldersprofilen i tjenestene avspeiler vaksinasjons- og helsekontrollprogrammet som er utarbeidet og anbefalt av sentrale helsepolitiske myndigheter. For eksempel er det i løpet av barnets første levemåner anbefalt 10 vaksinasjoner/kontroller i tillegg til hjemmebesøk (Helsedirektoratet 1990). Programmet bygger på medisinske kriterier, blant annet immunologisk kunnskap om ulike aldersgruppers respons på ulike vaksiner.

INNVANDRERE OG ENSLIGE FORSØRGERES MØTE MED HELSESØSTERTJENESTEN

I utvalgsundersøkelsen ble helsesøster blant annet bedt om å registrere barnas familietype, og om foreldrene var født i 3. verden.

Enslige forsørgere: en underrepresentert brukergruppe
Av kontaktene med barn i førskolealder oppgav helsesøster at 88 prosent av kontaktene var med barn der mor og far var gift eller samboende, mens vel 9 prosent var med enslige forsørgere. Register-

baserte opplysninger for utvalgskommunene og bydelene viser at vel 18 prosent av alle barn i samme aldersgruppe tilhørte familietypen enslige forsørgere (figur 5). Det var først og fremst for barn under to år at helsesøsterregistreringen viste en lavere andel enslige forsørgere enn SSBs familiestatistikk. Nå er det ikke uproblematisk å sammenligne resultatene fra undersøkelser med ulike registreringsmåter.¹ Likevel er forskjellen så stor at vi må anta at enslige forsørgere neppe er en overrepresentert brukergruppe.

Data fra utvalgsundersøkelsen gir grunn til å anta at enslige forsørgere heller er underrepresentert enn overrepresentert i helsesøstertjenesten. Vi kan ikke belyse denne problemstillingen fullstendig, men en hypotese kan være at enslige forsørgere endrer adresse oftere enn andre, og derfor er vanskeligere å nå for helsesøster. En undersøkelse dokumenterer at vaksina-

sjonsdekningen er lavere for barn som flytter mye. (Solberg og Johansen 1984). Levekårsundersøkelsen for 1991 viste at nesten halvparten av alle enslige mødre hadde bodd under fem år der de hadde sin adresse på intervjuetidspunktet. Målt på denne måten var enslige forsørgeres flyttehyppighet dobbelt så høy som for par med barn. Enslige forsørgeres høye flyttehyppighet kan kobles til økonomiske levekårsfaktorer. Ifølge levekårsundersøkelsen bodde 38 prosent av alle kvinner som var enslige forsørgere i leid bolig uten innskudd, tjenestebolig eller på framleie. Det tilsvarende tallet for familier der begge foreldrene bodde sammen med barnet var 9 prosent.

En annen årsak til en eventuell underrepresentasjon kan være vegring fra brukernes side. Kontakter som enslige forsørgere selv tok initiativ til utgjorde en langt lavere andel enn familiestatistikken antyder. Er det slik at enslige forsørgere oftere enn andre kvier seg for å ta kontakt, eller av ulike grunner velger å holde seg borte fra helsestasjonen? Det er dokumentert at enslige forsørgere kommer dårlig ut på en rekke levekårsområder (se nedenfor). Dette kan føre til en bekymring fra helsesøsters side for barnets omsorgssituasjon, som i noen tilfeller kan skape angst og uro hos foreldrene. Som nevnt har det forebyggende helsearbeidet et element av overvåking og kontroll. Helsesøstre har for eksempel plikt til å melde tilfeller av omsorgssvikt og mishandling til barnevernet. Av 14 300 barnevernssaker i 1992 ble nesten 9 prosent meldt av helsestasjonen (SSB 1994). Enslige forsørgere var overrepresentert og utgjorde halvparten av disse sakene.

Kontakter med enslige forsørgere mer tidkrevende

Kontakter med enslige forsørgere ser ut til å være relativt tidkrevende (figur 6). Regnet i prosent tok kontakter med enslige forsørgere med ett barn gjennomsnittlig 18 prosent lengre tid enn gjennomsnittet, mens kontakter med enslige forsørgere med flere barn tok 6-7 prosent lengre tid.

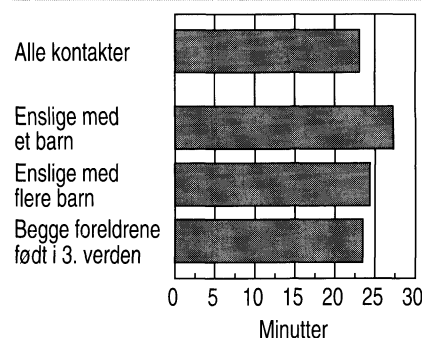
Enslige forsørgere kommer som nevnt dårlig ut på en rekke levekårsområder. Spesielt når det gjelder sysselsetting og materielle gode er kontrasten mellom enslige forsørgere og par med barn stor. Hvis vi lar kvinner som er enslige forsørgere med barn under 16 år representere enslige forsørgere, oppgav 22 prosent av disse at de var langtidsledige. Tilsvarende for kvinner med barn i parforhold var 6 prosent. Mens nesten halvparten av enslige forsørgere oppgav at de ikke hadde muligheter til klare en uforutsett regning på 2 000 kroner, oppgav 13 prosent av de som levde i parforhold dette. Vi må anta at vanskelige levekårsforhold er en medvirkende årsak til sykdom -

spesielt nervøse lidelser - og at problemfylte tema derfor oftere dukker opp i samtaler med enslige forsørgere. Dette kan være en av årsakene til at disse kontaktene tar lengre tid. I registreringen ble helsesøster også bedt om å oppgi enkelte opplysninger om hva som var temaet for kontakten. I kontakter med familier med barn i førskolealder ble det oppgitt at psykiske og psykosomatiske problemer ble tatt opp i omtrent 8 prosent av møtene mellom bruker og helsesøster. For enslige forsørgere ble psykiske og psykosomatiske problemer nevnt i nesten hver fjerde kontakt. Et lignende mønster viser seg for kontakter mellom skolebarn fra ulike familietyper og helsesøstre. Psykiske og psykosomatiske problemer ble definert med symptomer som depresjoner, aggressivitet, spiseforstyrrelser, søvnløshet o.l.

Når kontakter med enslige forsørgere er mer tidkrevende og har et annet innhold enn andre kontakter, kan dette også ha bakgrunn i helsesøstrenes forventninger og måte å forholde seg til ulike brukergrupper på. Fra andre tjenester

finnes det eksempler på at yrkesgrupper utvikler såkalte klienttypologier, dvs. plasserer brukerne i ulike båser. Dette er typisk for yrkesgrupper som har stor klientgjennomstrømming og liten tid til hver klient (Mennerick 1974). Å klassifisere brukerne kan hjelpe yrkesgruppene til å styre kontaktene slik at man får en bedre måloppnåelse. Er det slik at helsesøstrenes beskrivelse av variasjonene i ulike familietypers møte med helsetjenesten har en sammenheng med helsesøstrenes utdanning? Dette kan vi få et inntrykk av ved å sammenligne helsesøstre og sykepleiere. I undersøkelsesperioden deltok over 320 helsesøstre. Nesten 10 prosent av disse var sykepleiere som ikke hadde helsesøsterutdanning, men som på grunn av ubesatte stillinger fungerte som helsesøstre. Disse sykepleierne registrerte noe over 1 100 kontakter i 14-dagersperioden. I kontakter med sykepleiere som fungerte i helsesøsterstillinger var det ingen tendens til at kontakter med enslige forsørgere tok lengre tid. Dette kan tyde på at helsesøstrene har en "samfunnsmedisinsk" orientering som vi ikke finner hos sykepleierne i samme grad.

Figur 6: Brukerkontakter i helsestasjonstjenesten etter familietype og foreldres fødested. Gjennomsnittlig antall minutter pr. kontakt.

Kontakter med innvandrere er ikke spesielt tidkrevende

Vår undersøkelse bygger blant annet på opplysninger fra 23 bydeler i Oslo. Nesten hvert fjerde barn under sju år i hovedstaden har en eller to foreldre som er født i 3. verden. I denne sammenhengen er innvandrere familier der begge foreldrene er født i 3. verden. Dette er en relativt mangfoldig kategori, som kan inkludere alt fra barn som er født i Norge og har foreldre som er vel integrert i det norske samfunnet, til nyankomne flyktninger. I figur 6 ser vi at kontakter med innvandrere ikke er mer tidkrevende enn andre kontakter.

I utgangspunktet var forventningen det motsatte: At kontakter med innvandrere av ulike grunner ville være relativt tidkrevende. Begrunnelsen for dette er blant annet at flyktninger oftere henvender seg til helsestasjonen med syke barn, at det trengs lengre tid for å kommunisere og at smitteforebyggende arbeid er mer tidkrevende for innvandrere. Som en konsekvens av dette er det hevdet at kontakter med innvandrerbarn krever 25 til 50 prosent lengre tid sammenlignet med norske barn (Refsdal 1993: 33). Statens helsetilsyn har utarbeidet en veileder for helsestasjonsvirksomheten. Veilederen kan betraktes som et uttrykk for de helsepolitiske myndigheters intensjoner for tjenesten. Veilederen omtaler innvandrere som en risikogruppe med behov for spesielle tiltak, herunder bruk av tolk. Dette begrunnes av sosioøkonomiske forhold, infeksjonsfare etter besøk i hjemlandet og høy frekvens av arvelige sykdommer. "Manglende kommunikasjon og forståelse av de helsefremmende og forebyggende tiltak som helsestasjonen skal meddele", og "kosthold som ikke er tilpasset vårt levesett" er også nevnt

som risikofaktorer som gjør innvandrere spesielt utsatt (Helsedirektoratet 1990: 40). En undersøkelse av spedbarnsdødeligheten i Oslo viser at dødeligheten det første leveåret blant pakistanske barn er to til tre ganger høyere enn for befolkningen forøvrig (Steen et al. 1993). Dette tyder på at risikoen for medfødte funksjonshemninger er større hos innvandrere fra 3. verden enn for andre grupper. Dette har konsekvenser for helsestasjonstjenesten, som har et spesielt ansvar for å identifisere barn med mulige funksjonshemninger, og henvise disse til spesialister.

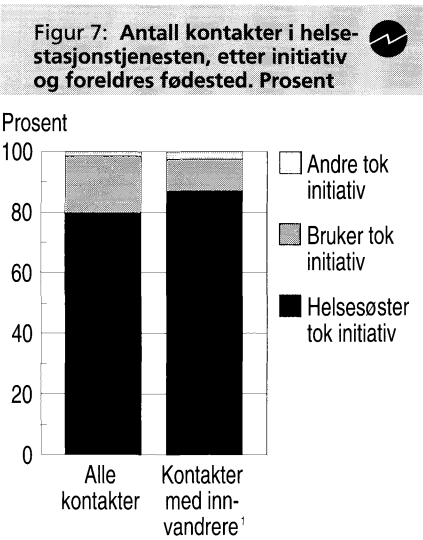
Hva er årsaken til at kontakter med innvandrere ikke er mer tidkrevende enn gjennomsnittet? En undersøkelse fra Sverige kan kaste lys over dette. I undersøkelsen ble kontakter mellom innvandrere og helsesøstre over en periode observert av en utenforstående forsker (Olin Lauritzen 1990). Det ble konkludert med at kontaktene hadde et standardisert og rutinisert preg, og at det i liten grad ble åpnet for dialog mellom partene. Helse-

søstre satte dagsorden, og formidlet et program bygget på kulturelt betingede oppfatninger om ulike helseproblemers karakter, årsak og behandlingsmetoder. Om innvandrerne var nyinnflyttet, eller hadde bodd flere år i landet, hadde lite å si for innholdet i kontaktene. Ulike kulturers forståelse av hva som er sykdom og helsefremmende atferd vil variere. Når helsepersonell og brukere har ulik kulturell bakgrunn, blir det også færre berøringspunkter i forståelsen av det aktuelle helseproblemet. Mulighetene for dialog blir dermed mindre.

En forutsetning for at innvandrere skal kunne prioriteres, er at personellinnsatsen er relativt god i kommuner og bydeler med mange innvandrere. Ser vi på den interne fordelingen av personell mellom Oslos bydeler, ser det ut til at denne forutsetningen i noen grad er oppfylt. Andelen barn med foreldre født i 3. verden var over 40 prosent i bydeler som Grünerløkka og Gamle Oslo (1992). Den samme gruppen utgjorde mellom 2 og 4 prosent i bydeler som Vindern og Nordstrand. Resultater fra den løpende statistikken over personell i kommunehelsetjenesten viste at bydeler med mange innvandrere i mange tilfeller har en personellinnsats over gjennomsnittet for Oslo. Når det er kontrollert for at barneandelen varierer mellom bydelene, viser det seg at de fem bydelene med den høyeste innvandrerandelen i 1992, hadde en personellinnsats som lå fra 10 til 100 prosent over gjennomsnittet for Oslo.

Innvandrere tar relativt sjelden initiativ til kontakt

Nesten 80 prosent av kontaktene i helsestasjonstjenesten, og 72 prosent av kontaktene i skolehelsetjenesten, fant sted etter initiativ fra helsesøster.

¹ Innvandrere er familier der begge barnets foreldre er født i 3. verden

Den forebyggende helsetjenesten er følgelig preget av helsepersonellens initiativ, som innkaller brukerne til kontroller og vaksinasjoner etter bestemte rutiner. Det er imidlertid også anledning for brukerne til å oppsøke tjenesten. Resultatene tyder på at innvandrere benytter denne muligheten noe sjeldnere enn andre. I helsestasjonstjenesten var 18,8 prosent av kontaktene et resultat av brukerens initiativ. Av kontaktene med innvandrere var det 10,6 prosent av kontaktene som fant sted etter initiativ fra brukeren.

Avslutning

Barnevernet og sosialtjenesten i kommunene er selektive og bygger på behovskriterier. Å ha kontakt med disse tjenestene blir derfor ofte sett på som belastende og stigmatiserende. Helsesøstertjenesten har en universalistisk orientering, den representerer et tilbud til hele barnebefolkningen. "Alle" har kontakt med helsesøstertjenesten. Av den grunn blir helsesøstrene antatt å være i en spesielt gunstig posisjon for å yte hjelp til utsatte grupper (Killén 1993). Helsesøstertjenesten skal sørge for at tilbudet når fram til alle, og at grupper med spesielle behov får et utvidet tilbud. Tjenesten kan dermed gi et bidrag til at sosiale ulikheter i helsetilstand utjevnes.

Selv om kontakter med enslige forsørgere er relativt tidkrevende, er det ikke funnet noen entydig tendens til at tjenesten fungerer universalistisk i denne betydningen av ordet. Analysen over tyder ikke på at sosiale grupper med relativt store behov får et utvidet tilbud.

Om helsesøstertjenesten vil få ny vekst avhenger i stor grad av hvordan tjenesten markedsføres overfor administratorer og politikere i

kommunene. En argumentasjon for at tjenesten skal bli mer rettet mot utsatte grupper, og i større grad samarbeide med sosialtjenesten og barnevernet, behøver ikke være en riktig strategi. Ordninger som alle nyter godt av, kan ha større muligheter til å oppnå allmenn oppslutning.

1. To forhold tilsier at andelen enslige forsørgere i familiestatistikken er større enn den faktisk er. Dersom foreldrene er samboende og ikke har meldt flytting til felles adresse, vil barnet tilhøre enslige familietyper. Barn som bor i familier der en av foreldrene er samboende med en partner som ikke er barnets biologiske far eller mor, vil regnes som enslige familietyper i familiestatistikken.

Litteratur

Finnvold, Jon Erik (1993): Personellinnsatsen i helsetjenesten: Økonomi eller behov avgjør? *Samfunnsspeilet* nr. 2/1993.

Helsedirektoratet (1990): *Veileder for helsestasjonsvirksomheten*. Helsedirektoratets veiledningsserie 3-90.

Killén, Kari (1993): "Sekundært forebyggende arbeid innenfor rammen av primært forebyggende arbeid. Hvordan kan helsestasjonen drive barnevern gjennom foreldresamarbeid?" *Social-medisinsk tidsskrift* 9-10/1993.

Mennerick, Lewis (1974): Client typologies. A method of coping with conflict in the service worker-client relationship. *Sociology of work and occupations* nr. 4/1974.

Mortensen, Tone og Tone Bjåland (1992): "Møtestedet. Et forebyggende tiltak. Et samarbeid mellom helsestasjon og salsenter." *Norges Barnevern* 4/1992.

Paulsen, Bård: "Snakk med de på helsestasjonen..." *En analyse av bruk av helsesøstertjenesten*. Norsk institutt for sykehusforskning. Rapport 3/90.

Olin Lauritzen, Sonja (1990): *Hälsovård som rutin eller relation. Svensk mödra- och barnhälsovård möter innvandrarfamiljer*. Pedagogiska institutionen, Stockholms universitet 1990.

Refsdal, Olav (1993): *Helsetenester for flyktningar. Dei kommunale utgiftene*. Notat 114:1993. Norsk institutt for by- og regionforskning.

Solberg, Leif Kåre og Arild Johansen (1984): *Oppslutning og frafall i helsestasjonsarbeidet. Oslo og Hedmark 1982*. Oslo helseråd 1984.

Statistisk sentralbyrå (1993): *Kommunehelsetjenesten 1992*. NOS C 106.

Statistisk sentralbyrå (1994): *Ukens statistikk* 3/94.

Steen, Jens, et al. (1993): "Arvelige sykdommer og misdannelser som dødsårsak i de to første leveår blant to årskull barn i Oslo". *Tidsskrift for Den norske lægeforening* nr. 3 vol. 113.

Jon Erik Finnvold er førstekonsulent i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for helse, trygd og sosiale forhold.

Vekst i økonomisk aktivitet for Oslo-regionen fra slutten av 1992

De siste 25 årene har Oslo-regionens sysselsetting hatt større konjunktursvingninger enn landet som helhet, men regionens andel av landets sysselsetting har vært noenlunde konstant. Etter en periode på fem år med svak utvikling i regionens lønnskostnader, har regionen fra slutten av 1992 hatt en sterk vekst i forhold til resten av landet.

Stig E. Omre og
Per Schanche

Den regionaløkonomiske utviklingen gir grunnlag for husholdningenes opptjening av lønns- og næringsinntekt. Disse inntektskildene utgjør omtrent to tredjedeler av husholdningenes samlede inntekter, og disse inntektene danner igjen et viktig grunnlag for den kommunale beskatningen. Den regionaløkonomiske utviklingen har derfor stor betydning både for privat og offentlig velferd i en region.

Mulighetene for arbeid er videre et viktig flyttemotiv, og den regionaløkonomiske utviklingen betyr mye for flyttingen mellom regioner. I årene etter krigen og fram til omtrent 1970 var økonomisk konsentrasjon en viktig årsak til at nettoutflyttingen i stor grad var rettet mot Oslo-regionen (her definert som Oslo og Akershus). I perioden fra 1970 til midten av 1980-tallet hadde regionen hatt lavere befolkningsvekst enn resten av landet, og i de fleste av disse årene var det nettoutflytting fra regionen.

Fra midten av 1980-tallet har Oslo-regionen igjen fått sterk nettoinnflytting. En vesentlig andel av denne innflyttingen er knyttet til økt innflytting av innvandrere. Høy befolkningsvekst og svak utvikling på det regionale arbeidsmarkedet har ført til en økning i ledigheten og en reduksjon av befolkningens yrkesdeltakelse. Ungdom, innvandrere og personer med lav utdanning er grupper som i særlig grad er rammet av denne utviklingen.

Levekårsutvalget (NOU 1993:17), som leverte sin innstilling i mai 1993, ser klare sammenhenger mellom sysselsetting og velferd: "Inntektsgivende arbeid ble et knapt gode på slutten av 80-tallet, og et gode som ble skjevt fordelt mellom grupper." Utvalget konkluderer med at økonomiske og so-

siale virkninger av problemene på arbeidsmarkedet var de viktigste negative trekkene ved levekårsutviklingen.

En tredjedel av landets lønnskostnader er opptjent i Oslo-regionen

På grunnlag av ny informasjon om utviklingen i lønnskostnadene vil vi fokusere på de siste ti års utvikling for Oslo-regionen i forhold til landet som helhet. Lønnskostnadene gir et samlet uttrykk for utviklingen i antall timeverk og lønn pr. timeverk, og er således en sentral indikator på utviklingen innen det regionale arbeidsmarkedet. Begrepet lønnskostnader, slik det er brukt i artikkelen, ser utbetalingen fra bedriftenes side. For husholdningene er lønnen en inntektskilde som igjen danner grunnlag for beskatning. Datagrunnlaget for artikkelen er utarbeidet med grunnlag i statistikk for innbetalt arbeidsgiveravgift (se egen tekstramme).

For hele landet danner lønnskostnader på i alt 30 mrd. grunnlaget for arbeidsgiveravgiften som er innbetalt i 1992 (se tabell 1). Grovt sett fordeler lønnskostnadene seg med en tredjedel på Oslo-regionen og to tredjedeler på resten av landet.

Tabell 1: Lønnskostnader 1992, mill. kr og gjennomsnittlig årlig vekst 1984-1992. Prosent. Oslo, Akershus og hele landet

	Lønnskostnader 1992		Gj.sn. årlig vekst 1984-1992
	Mill. kr	Andel av landet ellers	
I alt	295 988	100,0	1,9
Landet ellers	202 036	68,3	2,6
Regionen	93 952	31,7	0,6
Oslo	65 609	22,2	-0,8
Akershus	28 343	9,6	5,3

Datagrunnlag og metode

Lønnskostnadene danner grunnlaget for utskriving av arbeidsgiveravgift. Oslo kommune har utført et prosjekt hvor det er beregnet lønnskostnader for Oslo, Akershus og resten av landet for perioden 1984 til 1994. Utgangspunktet for beregningene har vært statistikk for månedlig innbetalt arbeidsgiveravgift.

I Oslo kommune brukes dataene både som informasjon om den regionaløkonomiske utviklingen og som grunnlag for analyser av kommunens skatteinngang.

Innbetalt arbeidsgiveravgift er basert på arbeidsgivers kontoradresse. For Oslo inkluderer tallene sentralt beregnet arbeidsgiveravgift for statsansatte, samt arbeidsgiver- og medlemsavgift til folketrygden fra sjømannsskatteordningen. Disse postene er ikke fordelt på fylker, og de er derfor trukket ut av materialet. Materialet påvirkes med andre ord ikke av utviklingen for sjømenn og statsansatte. Materialet omfatter omtrent 60 prosent av nasjonalregnskapets lønnskostnader.

For beregning av lønnskostnader er arbeidsgiveravgiftssatsene for hvert enkelt år benyttet. Det er videre beregnet et glidende gjennomsnitt for hver betalingstermin, og materialet er prisjustert ved hjelp av konsumprisindeksen med 1993 som basisår.

Nærmere beskrivelse av metode og datagrunnlag fås ved henvendelse til forfatterne av artikkelen.

Regionens andel av lønnskostnadene er noe høyere enn regionens andel av bruttonasjonalproduktet på rundt 30 prosent (Statistisk sentralbyrå 1990). Regionen har en andel av landets befolkning og sysselsetting på rundt 22 prosent.

Oslo-regionen har større konjunktursvingninger enn resten av landet

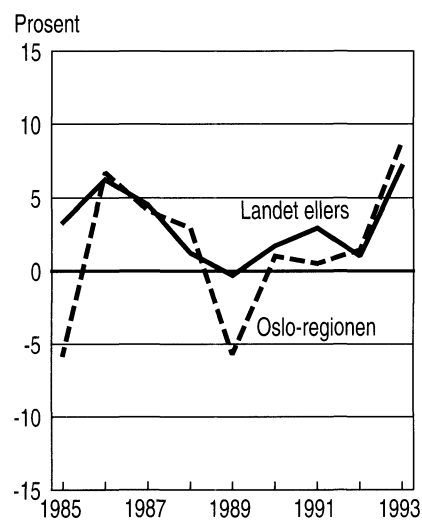
For den langsiktige utviklingen på arbeidsmarkedet i regionen er det to hovedkonklusjoner som er sentrale, ifølge Schanche (1992). Den første er at andelen både av landets bruttonasjonalprodukt og sysselsetting har vært noenlunde konstant de siste 25 årene, og at det følgelig *ikke* har skjedd en konsentrasjon av økonomisk aktivitet til Oslo-regionen. Den andre er at regionen har større konjunktursvingninger enn resten av landet. I perioder med høykonjunktur vokser sysselsettingen mer i denne regionen enn i resten av landet, og i perioder med lavkonjunktur er økningen lavere enn i resten av landet.

I perioden 1984-1992 hadde lønnskostnadene for resten av landet en årlig økning som i gjennomsnitt var 1,8 prosentpoeng høyere enn i Oslo-regionen. Norsk økonomi var i denne perioden preget av store konjunktursvingninger. Fram til 1987 var det vekst i sysselsettingen, mens årene etter er preget av lavkonjunktur med reduksjon i landets og regionens sysselsetting.

Dagens lavkonjunktur og regionens relativt svake utvikling de siste årene må sees på bakgrunn av den svært ekspansive perioden midt på 1980-tallet. Svingningene og ubalansen i økonomien på 1980-tallet har bl.a. sammenheng med oljeprisfallet i 1986 og dereguleringen av finans- og boligmarkedene.

Disse endrede rammebetingelsene er viktige både for regionen og landet som helhet. En burde derfor kunne vente å finne de samme konjunkturbevegelsene for Oslo-regionen og i landet som helhet (figur 1). En annen grunn til en slik parallell utvikling er den gjensidige avhengigheten mellom landets ulike regioner.

Figur 1: Lønnskostnader 1984-1993 for landet og Oslo-regionen. Prosentvis endring. Faste priser

Også i lønnskostnadene har regionen større konjunktursvingninger enn landet som helhet. I perioden midt på 1980-tallet med et ekspansivt arbeidsmarked, økte lønnskostnadene noe mer i regionen enn i landet som helhet. I perioden fra 1989 til 1992 har imidlertid problemene på arbeidsmarkedet rammet Oslo-regionen i større grad enn resten av landet. Det var særlig i 1989 at regionen hadde en svak utvikling. Dette året ble lønnskostnadene redusert med hele 6,0 prosent. En viktig grunn til dette er at "storbynæringene", som hadde den sterke veksten midt på 1980-tallet, var mest sårbare ved kon-

junkturefallet. Dette gjelder særlig tjenesteytende næringer som bank og finans, forsikring, eiendomsdrift og forretningsmessig tjenesteyting.

Skatteinntektene i Oslo kommune har hatt en tilsvarende utvikling. I perioden 1986 til 1988 var økningen for den bokførte skatteinngangen gjennomgående høyere enn i landet som helhet. I 1989 ble imidlertid endringen i skatteinngangen hele 6 prosentpoeng svakere i Oslo enn i landet som helhet. Det viser den nære sammenhengen mellom utviklingen på arbeidsmarkedet og kommunens skatteinntekter.

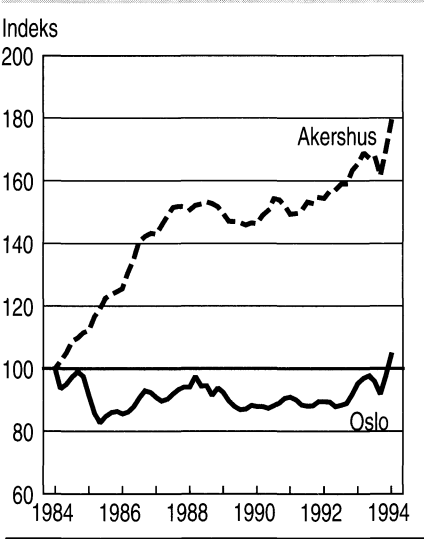
Veksten har funnet sted i ytterkanten av regionen

De siste 20 årene har det gjennomgående vært en forskyvning av økonomisk aktivitet fra Oslo til nabokommunene i Akershus. Arealkostnadene er lavere i Akershus enn i Oslo, og dette er en av forklaringene på en flytting av tyngdepunktet for den økonomiske veksten.

For Akershus hadde lønnskostnadene en særlig sterk økning i perioden 1984 til 1987 (figur 2). Men også de siste årene har lønnskostnadene økt, slik at disse kostnadene nå ligger nær 60 prosent over nivået fra 1984. Fylkenes næringsutvikling i perioden 1973 til 1986 er analysert i Schanche (1989). Det går her fram at engroshandel, forretningsmessig og finansiell tjenesteyting var næringer med særlig sterk vekst i Akershus i denne perioden. Veksten i engroshandel skjedde på bekostning av Oslo, hvor tilbakegangen omtrent tilsvarte økningen i Akershus.

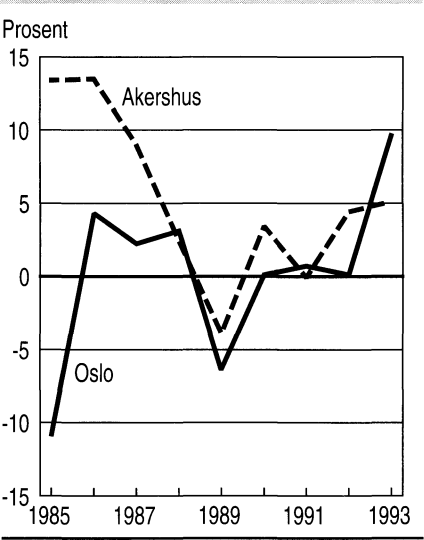
Det er først og fremst i perioden 1984 til 1987 at økningen er sterkere i Akershus enn i Oslo (figur 3).

Figur 2: Lønnskostnader 1984-1993 for Oslo og Akershus. (1984 = 100). Faste priser

Veksten kom med andre ord i ytterkanten av regionen i denne perioden. I perioden fra 1987 til 1991 ble forskjellen i endringstakten mellom de to fylkene redusert. Problemene for næringslivet i form av redusert aktivitet ser altså ut til å være mer likelig fordelt mellom fylkene i denne siste perioden.

Figur 3: Lønnskostnader 1984-1993 for Oslo og Akershus. Prosentvis endring. Faste priser

For 1993 ser det imidlertid ut til at Oslo får en markert sterkere vekst enn Akershus. Dette er en vekst som for Oslo begynte i siste halvdel av 1992, og som i Akershus begynte et drøyt år tidligere.

Ny vekst for Oslo-regionens arbeidsmarked

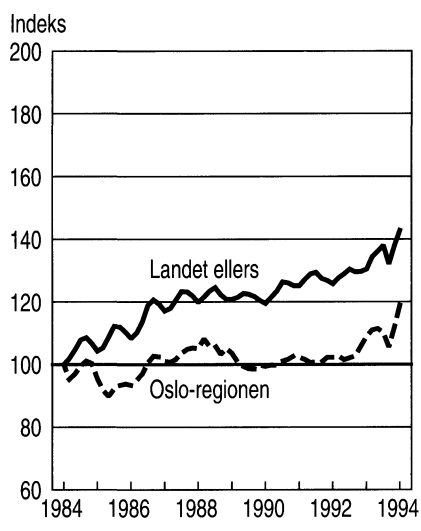
Arbeidsledigheten har økt betydelig i Oslo-regionen i årene etter 1987, og dette har i særlig grad rammet Oslo. Sommeren 1990 passerte andelen registrerte ledige i Oslo landsgjennomsnittet og til tider har Oslo vært blant fylkene med høyest ledighet. Oslos andel av personer i landet som er utenfor det ordinære arbeidsmarkedet (ledige og på tiltak) økte fra 4,2 prosent i 1986 til 10,6 prosent i 1993. Denne tendensen er imidlertid endret, og denne andelen er ikke økt ytterligere i 1993.

Også for lønnskostnadene har regionen styrket sin stilling i forhold til landet som helhet. I 1993 ser det ut til at regionen igjen skal få sterkere vekst enn resten av landet (se figur 1). I figur 4 er den langsiktige utviklingen vist mer i detalj ved at den er basert på månedlige observasjoner.

Det kommer her fram at veksten for regionen begynte i siste halvdel av 1992, og at veksten i løpet av de siste knapt to årenen har vært på drøyt 15 prosent. Tilsvarende vekst for landet ligger på nesten 10 prosent.

I denne perioden har sysselsettingen i offentlig forvaltning økt både i regionen og i landet som helhet. Her bidrar økningen i offentlige sysselsettingstiltak til veksten. Ved utgangen av 1993 var det i regionen 11 500 personer på tiltak, og dette er en økning på 3 000 personer i forhold til situasjonen 10 år

Figur 4: Lønnskostnader 1984-1993 for Oslo-regionen. (1984=100). Faste priser

tidligere. Bygg og anlegg, varehandel og hotell og restaurant er andre næringer hvor utviklingen i regionen har vært positiv.

Fra andre kvartal 1992 til andre kvartal 1993 har regionen hatt en utvikling som omtrent er på linje med landet som helhet (jf. nylig publisert arbeidstakerstatistikk). Det statistiske grunnlaget for næringsutviklingen etter andre kvartal 1993 er imidlertid tynt. Det er derfor uklart om også andre næringer kan ha gitt bidrag til den omtalte kraftige veksten for regionen og hvor stort bidraget har vært fra den enkelte næring.

Konklusjon

Etter en periode på fem år med svak utvikling på arbeidsmarkedet i Oslo-regionen, hadde altså regionen fra slutten av 1992 en sterk vekst i forhold til resten av landet. Regionen har hatt større konjunktursvingninger enn resten av landet og det er foreløpig for tidlig å si

om regionen på varig basis vil få en sterkere vekst enn landet for øvrig.

Hvis det imidlertid viser seg at veksten på det regionale arbeidsmarkedet fortsetter, vil dette være et sentralt bidrag for å igjen trekke utsatte grupper inn på arbeidsmarkedet. En slik utvikling vil også kunne føre til arbeidsmotivert flytting til Oslo-regionen.

Litteratur

Norges offentlige utredninger (1993:17): *Levekår i Norge. Er graset grønt for alle?*

Schanche, Per (1992): "Oslo-regionens næringsutvikling de siste 20 år." *Oslospeilet* nr. 1/1992. Oslo kommune.

Schanche, Per (1989): "Fylkenes næringsutvikling." *Økonomiske analyser* nr. 8/1989. Statistisk sentralbyrå.

Statistisk sentralbyrå (1990): *Fylkesfordelt nasjonalregnskapsstatistikk 1986*. NOS B 920.

Stig E. Omre er student ved Universitetet i Oslo, Institutt for kultur og samfunnsfag, Avdeling for geografi.

Per Schanche er rådgiver i Sentraladministrasjonen Oslo kommune.

Fornavn: Tradisjon og moter gjennom 100 år

Det er ikke bare når det gjelder klær og biler at vi ønsker å være tidsriktige. Vi følger også moter når vi gir våre barn navn. Som for moter generelt, kan vi også for navnetildeling snakke om motebølger og trendsetting. Man må minst tre generasjoner tilbake, til olde- og tippoldeforeldrene, for å finne igjen lignende fornavn med samme popularitet som de navnene som gis til mange nyfødte i dag. Foreldre- og besteforeldrenavn er "ut". Ser vi derimot på hele befolkningen, vil vi få en helt annen ti-på-topp liste.

Navn som var populære for over 100 år siden, "oldeforeldrenavnene", er også populære nå. Martin og Ida var det mest brukte gutte- og jentenavnet for barn født i 1993. De mest brukte navnene for hele befolkningen er Anne og Jan. Noen navn forsvinner nesten fullstendig. Helt nye - som Silje - dukker opp. Ofte oppstår nye moter i Bærum.

Jørgen Ouren

Anne vanligst

Tabell 1 viser de vanligste navnene for hele befolkningen i 1992. Anne er det hyppigst brukte kvinnenavnet, mens Jan er mest brukt blant mannsnavnene. Både Anne og Jan brukes mye sammen med et annet fornavn (f.eks. Anne Kari og Jan Erik), noe som forklarer deres toppl plassering et stykke på vei (bindestrek-navn kommer i tillegg).

Sist en slik oversikt ble laget var i 1982. Endringene de siste 10 årene er påfallende små. De seks mest brukte mannsnavnene er like i 1982 og 1992 - bare Bjørn og Arne har byttet plass. For kvinnenavnene er de tre mest brukte uendret, dvs. Anne, Inger og Kari. Det bør bemerkes at Anne, med nær 68 000 navnesøstre, har en meget solid ledelse på Inger som innehar andre plass (drøye 38 000).

Navn fra forrige århundre

La oss sammenligne navnetopp-listen for barn født i 1993 med navnelisten for personer født mellom 1850 og 1874 - dvs. for mellom 120 og 140 år siden. Mange av navnene vil da finnes på begge lister: Av de 10 vanligste navnene for kvinner født i perioden 1850-1874 finner vi f.eks fortsatt Anna, Marie,

Tabell 1: Mest brukte fornavn¹ 1992. Hele befolkningen

67 831	Anne	52 244	Jan
38 196	Inger	45 919	Per
31 578	Kari	42 462	Bjørn
30 440	Marit	38 562	Arne
27 751	Liv	34 674	Kjell
25 790	Solveig	33 058	Ole
25 264	Astrid	31 595	Knut
23 996	Ingrid	29 092	Odd
22 906	Randi	28 613	Svein
22 037	Björg	28 217	Lars
21 858	Gerd	27 924	Hans
21 676	Eva	23 582	John
21 631	Berit	23 250	Terje
19 110	Anna	23 120	Geir
18 751	Else	23 116	Tor
18 627	Ragnhild	21 818	Olav

¹ Gjelder første fornavn. Forskjellige skrivemåter ikke slått sammen

Anne, Karoline og Kristine, altså hele fem, på dagens 40-på-topp liste. Oline er eneste navn som har gått ut av bruk. For guttene er Ole, Lars og Anders med, mens Anton er borte (kan det være fetter Anton i Donald Duck & Co?). Det er ingen tvil om at dagens navnebruk ligner mer den fra over 100 år tilbake enn den fra dette århundret.

Mannsnavnene mest robuste

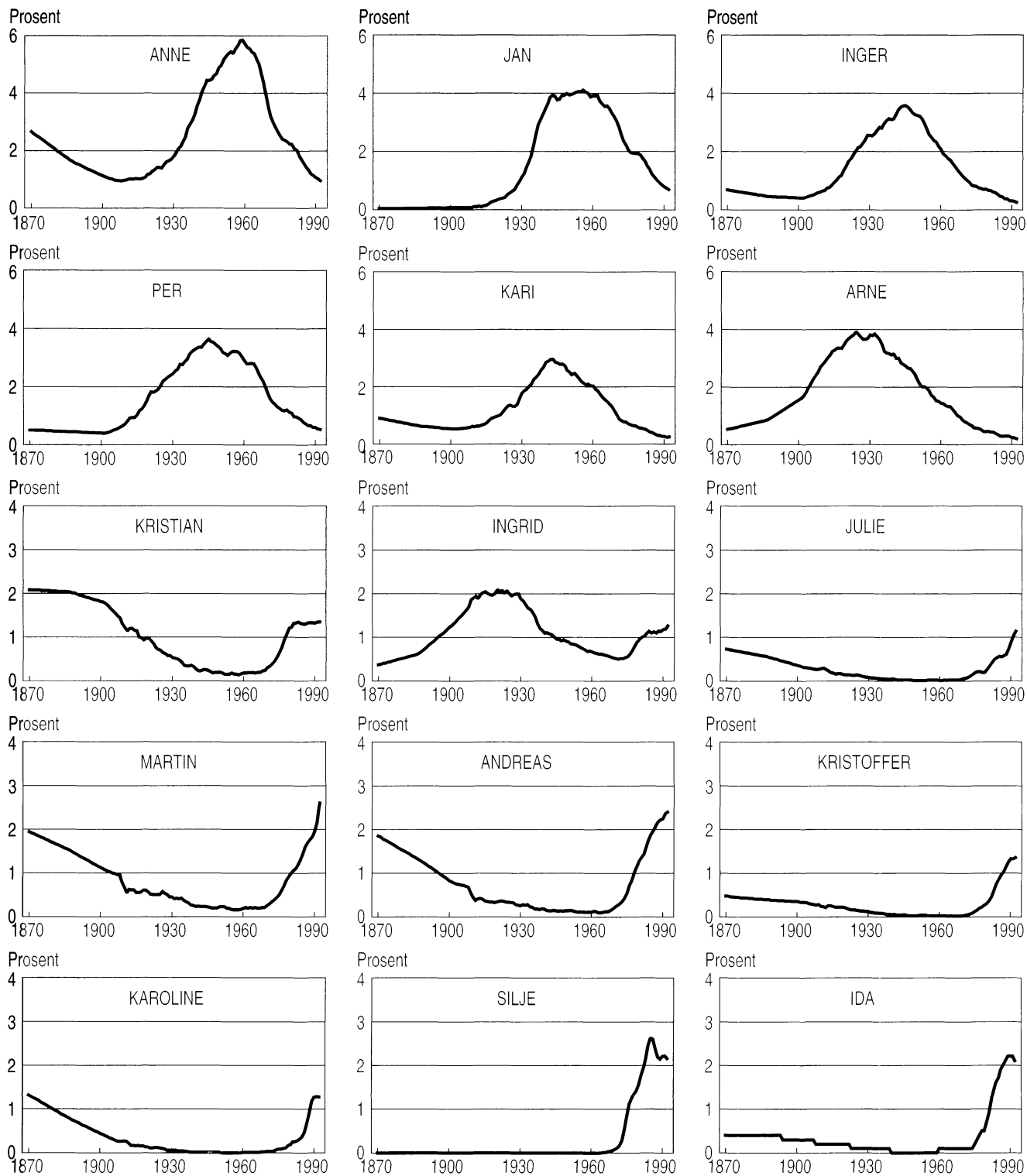
Sammenligner vi de mest brukte "voksennavnene" med den ferskeste statistikken for "nyfødt navn", blir forskjellene derimot svært store. Av kvinnenavnene er det bare Ingrid, Anne og Anna som fortsatt er med blant de 40 mest populære. Enkelte - som Björg, Gerd og Else - er nesten gått ut av bruk. Av mannsnavnene er Ole, Lars og Jan fortsatt blant de 40 mest brukte, og ingen er helt borte. Mye tyder på at mannsnavnene er mer robuste for motesvingninger enn kvinnenavnene - de holder seg bedre over tid.

Sjeldne navn

Kan vi si noe om hvor mange navn som er i bruk? 108 navn er såpass

Figur 1: Utvalgte fornavn etter popularitet. 1870-1993

mye brukt at mer enn 10 000 personer deler det. Videre bæres 572 navn av minst 1 000 personer. Hvis vi setter grensen for sjeldne navn til 100 personer, er det 1 618 navn som ikke er sjeldne. Disse 1 618 navnene representerer nesten fire

millioner mennesker. Likevel er det en mengde navn som nesten ikke er representert. Det er vanskelig å gi eksempler, men noen av de "sjeldne" er: Ebbe, Taran, Velaug, Ildri, Grim, Hartvik, Matti, Hallgrim, Ellisiv, Giske, Tørres,

Skule, Tallak, Eila, Eirill, Eirunn, Embla og Eirny. De store navnebøkene er fulle av dem.

Utviklingen av de vanligste navnene

Figur 1 viser utviklingen i bruk av

noen av de mest populære navnene. Kurvene viser andel i prosent som fikk navnet hvert år. Data fra før 1910 er hentet fra Utne (1990). Årene etter er hentet fra Statistisk sentralbyrås kilder.

De seks øverste kurvene viser de mest populære fornavnene for hele befolkningen. Disse kurvene er ganske like; de viser en lang bølge som nå er ganske nær bunnen. Selv om det ikke blir født så mange med f.eks. navnet Anne, ser vi at de fleste som har det navnet vil leve i mange år ennå. Anne vil altså fortsatt lenge være det mest brukte navnet. Det ser ut til at navnebruken i dag er mer variert, slik at dagens navn ikke når opp i de store tallene som tidligere. Arne var nummer en fra 1910 til 1940, men kulminerte tidligere enn de andre. Mønsteret er likevel det samme.

De nederste kurvene viser utviklingen for en del navn som er på mote nå. Et mønster som går igjen er de såkalte oldeforeldrenavnene, som f.eks. Julie, Ida, Martin og Andreas. Fra en relativt høy frekvens i forrige århundre, faller populariteten langsomt til nesten null, for så igjen å stige til et nivå som ofte er vesentlig høyere enn for 90 år siden (se f.eks. Ida).

Det er langt fra alle oldeforeldrenavnene som kommer igjen. Noen god forklaring på dette er vanskelig å gi. Men også utenfor en "topp-40" liste er mange gamle navn i framgang. I 1993 fikk dobbelt så mange navnet Peder (63) som i 1990 (32). Som vi har vært inne på, er mannsnavnene mer upåvirket av tidssvingninger. Det er ikke så ofte de blir helt borte.

Noen navn er helt nye. Silje er et eksempel på det. Sondre, som er blitt populært nå (på grunn av Lil-

lehammer-OL?), er strengt tatt ikke nytt, men har aldri hatt særlig utbredelse utenfor Telemark.

Navnebølger

Når vi ser på kurvene i figur 1, er hovedtendensen at de er svært jevne: I den grad det skjer noen endringer, skjer disse jevnt og trutt over lang tid. Når et navn først øker i popularitet, kan det fortsette i 40-50 år. Tilsvarende gjelder ved tilbakegang. Vi ser altså et mønster, som gir en viss grad av forutsigbarhet. Det virker som om tradisjon er et mer dominerende trekk enn mote når vi betrakter navnetil- deling historisk.

En forklaring på disse bølgene kan rett og slett være at navn blir utslitt. Foreldre som velger navn til barna sine, unngår navn de føler er utbrukte og kjedelige. Det er navn de er vokst opp med, navn på venner og spesielt foreldres slekt og venner. Det verste er "gammel- tante-" og "gammelonkel"-navn. Når et navn har vært mye brukt i en generasjon, vil den neste oppfatte det som utbrukt. Derfor går det mer eller mindre av bruk. Når tilstrekkelig tid er gått, forbinder ikke lengre foreldre noe negativt med et navn slik at det igjen kan komme i bruk. Bølgen er fullført.

Atskillig verre er det å forklare hvorfor enkelte navn blir mote- navn. Av alle aktuelle navn (ikke gamle tanter), slår noen an. Forkla- ringen er nok den samme som for andre moter. Når toneangivende kretser tar et navn i bruk, tar andre etter.

Noen navnemoter starter i Bærum

Bærum representerer en av de mest ressurssterke regionene i Norge, og fungerer ofte, sammen med Oslo Vest, som trendsetter for

mange moter. Dette ser også ut til å gjelde for navnemoter. Figur 2 viser noen eksempler på dette. Kur- vene for Camilla og Thomas fortel- ler tydelig hvordan disse navnene først begynner å bli populære i Bæ- rum. Om lag fem år senere følger resten av landet etter. I Bærum når bruken ekstreme høyder, før den faller ned på landsgjennom- snittet, som i mellomtiden har sta- bilisert seg og holder seg på et gan- ske høyt nivå.

Navnene Caroline og Julie er ikke kommet så langt i utviklingen, men kurvene følger nøyaktig samme mønster. Caroline har tydeligvis nådd toppen, Bærum-nivået faller ned på landsgjennomsnittet. Julie nærmer seg toppen.

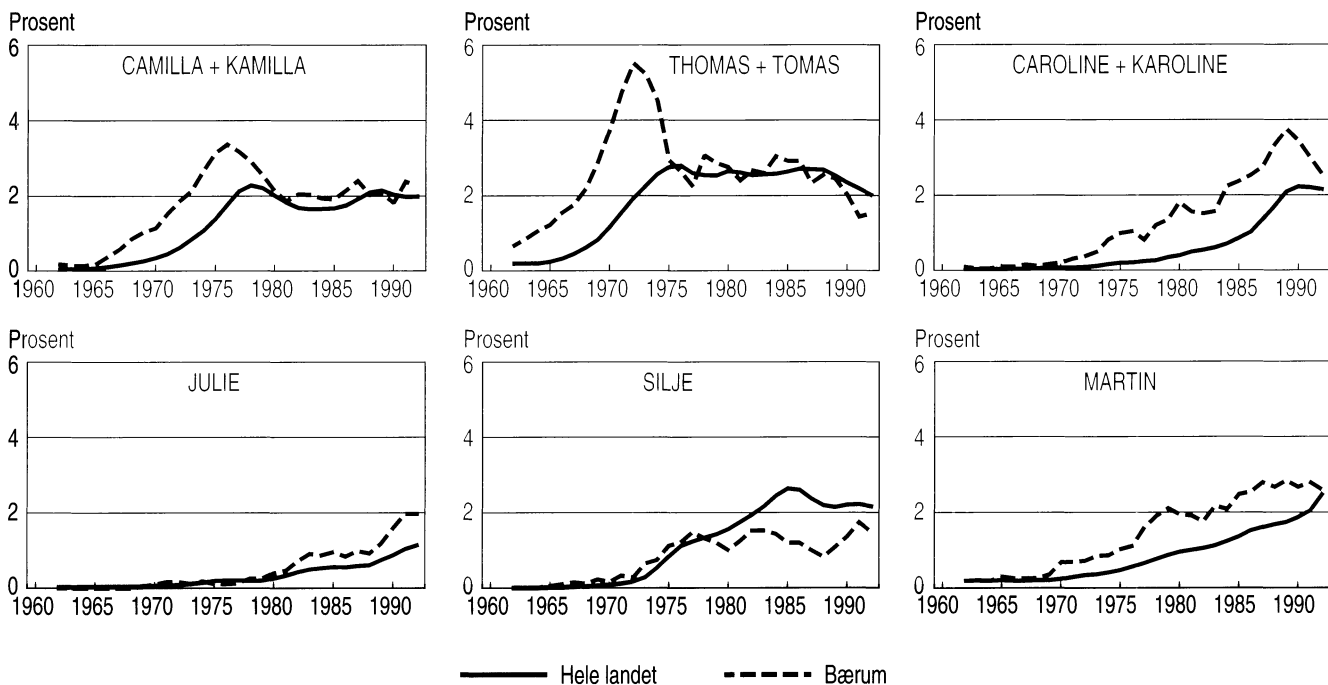
Disse navnene er spesielt plukket ut for å vise moter som starter i Bærum. Andre moter oppstår ut- over i landet. Sondre er f.eks. ikke noe spesielt Bærum-navn (ennå).

Silje er et spesielt navn. Det er bare sju med navnet Silje som er født før 1966. Siden vokste det jevnt og trutt til 1984/85, da Silje antakelig var det mest brukte navnet totalt (som i 1992). Vi ser i figuren at Silje i begynnelsen er mest popu- lært i Bærum, for så å stabilisere seg mellom 1 og 1,5 prosent. I re- sten av landet fortsetter veksten. Det har vært spekulert i om Margit Sandemo med sin Silje i serien om Isfolket, har hatt en innvirkning her.

Større navneregister for jenter

Guttene deler færre navn enn hva jentene gjør. Kvinnenavnene sprer seg over et større register, noe som gjelder både for voksen- og nyfødt- navnene. Listen over aktuelle gut- tenavn er med andre ord kortere enn listen over jentenavn, noe som muligens ligger bak når mange

Figur 2: Utvalgte fornavn etter popularitet 1960-1993. Bærum og hele landet

hevder at det er vanskeligere å finne på et guttenavn enn et jenteneavn. La oss ta et eksempel fra de to mest populære nyfødtnevnene for begge kjønn: Mens Martin velges som fornavn for 3,0 prosent av guttene, velges Ida for 2,1 prosent av jentene. Tilsvarende andeler for de nest mest populære navnene, Kristoffer og Karoline, er henholdsvis 2,4 og 2,1 prosent, for Andreas og Camilla (nr. 3) henholdsvis 2,2 og 2,0 prosent. Det samme mønsteret finner vi for nesten alle de mest brukte nyfødtnevnene. Dette kan tyde på at valg av kvinnenavn bærer mer preg av eksperimentering enn valg av mannsnavn. "Vareutvalget" blir større på jentesiden enn på guttesiden (jf. klesmoter) og dessuten er vi også vant med at kvinnene stort sett er en sterkere eksponent for moter enn mennene. Kanskje er det også slik at kvinnelig smak slår sterkest ut ved navnetildeling fordi mødre ofte er mer aktive enn fedrene når navnevalg skal tas?

Dagens mest populære navn

Vi har sett foran hvilke navn som ligger på topp for sist registrerte

spedbarnskull (1993). På medaljeplass for jenter har vi altså Ida på førsteplass, etterfulgt av Karoline og Camilla. På guttesiden leder Martin foran Kristoffer og Andreas.

Mange ville kanskje ha glede av å finne ut hvor populært deres barns navn er? I håp om å kunne svare på det, viser den siste tabellen alle navn som det var minst 20 av i 1993. Det er oppgitt antall og tendens i forhold til 1990. For å vise det aktuelle navns utvikling - om det er i framgang, på retrett eller står stille - har vi brukt +, +, +, +, + som angir hhv. svært stor, stor og moderat framgang. 0 betyr uendret, mens -, -, -, -, - innebærer tilsvarende tilbakegang. De fleste finner sannsynligvis sine barns navn på listen (83 prosent). De som ikke gjør det, kan rose seg av å ha valgt et sjeldent navn.

Litteratur

Utne I. (1990): *Spredning av fornavn*. Norske språkdata rapport nr. 24. Universitetet i Bergen.

Utne I. (1991): *Kumulerte fornavn*. Norske språkdata rapport nr. 26. Universitetet i Bergen.

Ouren J. (1992): Årets navn. *Samfunnsspeilet* nr. 2, 1992. Statistisk sentralbyrå.

Ouren J. (1993): Fjorårets navn. *Ukens statistikk* 14/15. 1993. Statistisk sentralbyrå.

Ouren J. (1994): Martin på topp. *Ukens statistikk* 9, 1994. Statistisk sentralbyrå.

Jørgen Ouren er planlegger i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for økonomisk analyse.

Tabell 2: Fornavn tildelt nyfødte gutter og jenter (første fornavn). Antall og utvikling. 1993

GUTTER:

Navn	Antall	Tendens	Navn	Antall	Tendens	Navn	Antall	Tendens	Navn	Antall	Tendens
Adrian	156	+	Geir	55	+	Lars	484	+	Sander	52	+
Aksel	44	+	Georg	20	0	Lasse	121	++	Sebastian	145	++
Aleksander	271	+	Gjermund	25	0	Leif	44	0	Sigbjørn	21	0
Alexander	296	++	Glenn	56	++	Mads	128	+	Sigurd	104	+
Alf	32	0	Gunnar	27	0	Magne	36	0	Sigve	31	+
Ali	27	0	Gøran	63	+	Magnus	457	0	Simen	444	++
Amund	24	0	Haakon	83	+	Marcus	91	+	Simon	173	++
Anders	519	+	Hallvard	23	0	Marius	571	++	Sindre	377	++
Andre	182	0	Halvor	38	0	Markus	147	++	Sivert	33	0
Andreas	749	+	Hans	169	+	Martin	1 038	+++	Sjur	31	+
Are	30	+	Harald	57	0	Mathias	235	++	Snorre	47	+
Arild	20	+	Helge	42	0	Matias	34	0	Sondre	460	+++
Arne	64	+	Henning	54	+	Mats	270	+	Stefan	25	+
Asbjørn	27	0	Henrik	439	++	Michael	116	+	Steffen	186	0
Aslak	23	0	Herman	69	+	Mikael	84	0	Stein	48	0
Atle	54	0	Håkon	386	+++	Mikal	29	0	Steinar	38	+
Audun	64	0	Håvard	233	++	Mikkel	49	0	Stian	505	++
August	27	+	Isak	30	0	Mohammad	33	+	Stig	67	+
Axel	20	0	Ivar	48	0	Morten	331	++	Ståle	29	0
Bendik	97	+	Iver	27	0	Nicholas	25	0	Svein	68	+
Benjamin	142	++	Jacob	29	0	Nicklas	27	0	Sveinung	20	0
Bjarte	22	0	Jakob	65	+	Nicolai	80	++	Sverre	59	0
Bjørn	185	+	Jan	220	++	Nicolay	21	0	Tarjei	23	0
Bjørnar	83	0	Jarl	20	0	Niklas	51	+	Terje	48	+
Brage	38	+	Jarle	43	0	Nikolai	98	+	Thomas	620	+++
Bård	45	0	Jens	98	0	Nils	59	+	Thor	46	+
Carl	55	+	Jesper	33	0	Odd	63	0	Tim	26	0
Cato	40	0	Jim	40	0	Odin	37	+	Tobias	145	++
Chris	53	+	Jo	32	0	Ola	176	++	Tom	113	+
Christer	114	++	Joachim	199	0	Olav	110	0	Tomas	49	0
Christian	293	++	Joakim	345	0	Ole	524	0	Tommy	177	+
Christoffer	252	+	Johan	101	0	Ole-Martin	26	+	Tony	51	0
Christopher	79	+	Johannes	89	+	Oliver	22	0	Tor	171	+
Dag	53	0	John	140	0	Oscar	33	0	Torbjørn	74	0
Dan	41	+	Johnny	25	0	Oskar	39	+	Tord	47	0
Daniel	593	0	Jon	181	+	Patrick	91	+	Tore	73	+
David	97	0	Jonas	451	++	Patrik	20	0	Torgeir	38	0
Dennis	41	0	Jonathan	55	+	Paul	29	0	Torjus	20	0
Didrik	48	+	Jone	24	0	Peder	63	+	Tormod	30	0
Edvard	48	+	Jostein	75	0	Per	160	+	Torstein	78	0
Egil	25	0	Julian	35	0	Peter	57	0	Trond	70	+
Einar	66	0	Jøran	29	0	Petter	249	++	Truls	77	0
Eirik	472	0	Jørgen	337	+	Philip	37	0	Trygve	39	0
Eivind	175	+	Jørn	43	+	Preben	77	0	Trym	57	+
Elias	33	+	Kai	24	+	Pål	109	0	Ulrik	23	0
Emil	228	+	Karl	83	0	Rasmus	35	0	Vebjørn	59	+
Endre	52	0	Kasper	24	0	Raymond	43	+	Vegar	37	+
Erik	276	++	Ken	29	0	Remi	35	+	Vegard	326	+
Erlend	217	0	Kenneth	197	++	Richard	55	0	Vetle	129	++
Erling	38	0	Kent	44	+	Roar	20	0	Victor	30	0
Eskil	36	0	Kevin	125	++	Robert	116	0	Vidar	48	0
Espen	401	++	Kim	233	+++	Robin	213	0	Viktor	24	+
Even	188	++	Kjartan	28	0	Roger	30	+	William	49	0
Fabian	25	0	Kjell	61	0	Rolf	30	+	Ørjan	104	+
Frank	45	+	Kjetil	150	++	Ronny	33	0	Øystein	151	0
Fredrik	537	++	Knut	127	0	Roy	39	0	Øyvind	198	+
Frode	31	+	Krister	45	+	Ruben	117	0	Ådne	34	+
Gard	35	0	Kristian	450	0	Runar	69	0	Åsmund	41	0
Gaute	51	+	Kristoffer	473	0	Rune	98	++			

Tabell 2 (forts.): Fornavn tildelt nyfødte gutter og jenter (første fornavn). Antall og utvikling. 1993

JENTER:											
Navn	Antall	Tendens	Navn	Antall	Tendens	Navn	Antall	Tendens	Navn	Antall	Tendens
Aina	66	0	Hanne	289	+	Lene	189	++	Nora	145	++
Alexandra	37	0	Hedda	48	0	Lill	29	0	Oda	174	0
Amalie	104	++	Hege	134	++	Lillian	31	0	Pernille	117	+
Amanda	103	++	Heidi	177	+	Lina	52	+	Pia	77	+
Andrea	244	++	Helen	21	0	Linda	174	+	Ragnhild	123	0
Ane	128	+	Helena	31	0	Line	202	++	Rakel	32	0
Anette	223	++	Helene	327	+	Linn	298	++	Rand	33	+
Anine	32	0	Helle	45	0	Lisa	154	0	Rebecca	118	++
Anita	88	+	Henriette	207	0	Lisbeth	22	0	Rebekka	79	+
Anja	112	+	Hilde	149	+	Lise	153	0	Regine	31	0
Ann	108	+	Ida	696	++	Liv	46	+	Renate	124	0
Anna	202	++	Ina	95	+	Live	36	0	Rikke	103	+
Anne	282	++	Ine	63	0	Lone	28	0	Ronja	31	0
Annette	41	0	Inga	38	0	Lotte	49	0	Ruth	23	0
Annika	20	0	Ingeborg	98	+	Louise	34	0	Sandra	196	+
Anniken	100	0	Inger	69	+	Lovise	23	0	Sanne	20	+
Astrid	97	+	Ingrid	435	+	Madeleine	57	+	Sara	182	+
Aurora	40	+	Ingunn	45	0	Madelen	54	+	Sarah	57	0
Beate	42	+	Ingvild	251	++	Maiken	77	0	Signe	39	0
Benedicte	111	+	Irene	37	+	Maja	86	0	Sigrid	100	+
Benedikte	61	0	Iris	22	0	Malene	109	0	Silje	634	++
Bente	31	0	Isabel	28	0	Malin	377	++	Siren	26	0
Berit	36	0	Isabell	35	0	Maren	265	++	Siri	180	+
Bettina	31	0	Isabelle	20	0	Margrete	24	0	Siv	62	0
Birgitte	48	+	Iselin	123	0	Margrethe	29	+	Sofie	122	++
Camilla	530	++	Jane	22	0	Mari	324	0	Solveig	140	+
Carina	67	++	Janne	63	+	Maria	472	++	Stina	42	0
Caroline	255	++	Jannicke	42	0	Mariann	34	0	Stine	407	++
Cathrine	164	++	Jeanett	44	0	Marianne	178	++	Sunniva	114	+
Cecilie	181	++	Jeanette	108	+	Marie	313	++	Susann	45	+
Celine	37	+	Jenny	99	+	Mariell	48	0	Susanne	187	+
Charlotte	311	+	Johanne	96	0	Marielle	33	0	Synne	105	+
Christina	174	++	Josefine	38	+	Marion	32	0	Synnøve	50	0
Christine	155	++	Julia	47	0	Marit	138	+	Tanja	27	0
Connie	21	0	Julianne	32	+	Marita	179	+	Thea	255	++
Dina	39	+	Julie	390	++	Marlen	21	0	Therese	166	++
Eirin	91	+	June	80	0	Marlene	56	0	Tina	185	++
Eli	30	0	Kaja	87	0	Marte	373	0	Tine	49	++
Elin	103	+	Kamilla	120	+	Martha	32	0	Tiril	53	+
Eline	117	+	Karen	74	0	Marthe	213	++	Tone	87	+
Elisabeth	274	0	Kari	83	0	Martine	284	+	Tonje	294	0
Elise	219	+	Karianne	83	0	Mathilde	86	+	Tora	28	0
Ellen	67	+	Karin	32	0	May	35	+	Trine	146	++
Else	20	0	Karina	86	+	Merete	34	0	Trude	54	0
Emilie	265	++	Karine	26	0	Merethe	38	0	Tuva	33	0
Emily	20	0	Karoline	428	+	Mette	55	+	Vanja	23	0
Emma	71	+	Katarina	28	0	Mia	131	0	Veronica	128	+
Erika	21	+	Katharina	22	0	Michelle	68	0	Veronika	51	0
Eva	49	0	Kathrine	60	+	Mina	53	+	Vibeke	40	0
Frida	221	+++	Katrin	194	0	Miriam	85	0	Victoria	183	++
Fride	21	+	Kine	157	++	Mona	72	+	Viktorja	33	0
Gina	65	+	Kjersti	82	+	Monica	107	++	Vilde	276	+++
Grete	22	0	Kristin	290	++	Monika	35	0	Yvonne	33	0
Gry	22	0	Kristina	177	0	Nadia	32	0	Åse	21	0
Guro	139	+	Kristine	448	0	Natalie	50	0	Åshild	28	0
Hanna	134	++	Laila	23	0	Nathalie	38	0			
Hannah	44	0	Lena	117	+	Nina	175	++			

AKTUELL BOK

NATURMILJØET I TALL 1994

NATURMILJØET I TALL 1994 er den største og mest oppdaterte samlingen data om natur- og miljøtilstanden i Norge, og vil bli en sentral kilde for kunnskap på området. En tilsvarende mengde og sammenstilling av informasjon er tidligere ikke utgitt.

Blant temaene som behandles, er:

- energibruk og energiresurser
- drivhuseffekt
- biologisk mangfold nasjonalt og globalt
- utslipp til luft og vann
- langtransporterte forurensninger
- nedbrytning av ozonlaget
- truede og sårbare plante- og dyrearter
- inngrep i naturen
- avfall og miljøgifter
- skogsskader

NATURMILJØET I TALL 1994 er utarbeidet av Statistisk sentralbyrå, Direktoratet for naturforvaltning og Statens forurensningstilsyn i fellesskap.

- ISBN 82-00-02485-7
- 431 sider • Innb. kr 300,-

UNIVERSITETSFORLAGET

Returadresse:
Statistisk sentralbyrå
Postboks 8131 Dep.
0033 Oslo

Publikasjonen kan bestilles fra:

Statistisk sentralbyrå
Salg- og abonnementservice
Postboks 8131 Dep.
N-0033 Oslo

Telefon: 22 86 49 64
Telefaks: 22 86 49 73

eller:
Akademika - avdeling for
offentlige publikasjoner
Møllergt. 17
Postboks 8134 Dep.
N-0033 Oslo

Telefon: 22 11 67 70
Telefaks: 22 42 05 51

ISBN 82-537-4019-0
ISSN 0801-7604

Pris:
Pr. år kr 145,-
Enkeltnummer kr 45,-

Statistisk sentralbyrå
Statistics Norway